

MALA BIBLIOTEKA GODIŠNJAKA ZAŠTITE SPOMENIKA KULTURE

Drago Miletić • Marija Valjato Fabris

SOKOLAC FRANKOPANSKI PLEMIČKI GRAD U BRINJU

Zagreb, 2003

Drago Miletić • Marija Valjato Fabris SOKOLAC – FRANKOPANSKI PLEMIČKI GRAD U BRINJU

Drago Miletić • Marija Valjato Fabris

SOKOLAC – FRANKOPANSKI PLEMIĆKI GRAD U BRINJU

MALA BIBLIOTEKA GODIŠNJAKA ZAŠTITE SPOMENIKA KULTURE HRVATSKE
Svezak 10
THE PRESERVATION OF CULTURAL HERITAGE IN CROATIA
ANNUAL
SPECIAL EDITION Vol. 10

Izdavač: Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine
Published by the Ministry of Culture – Department for the Protection of the Cultural Heritage

Uređuje redakcija Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske
Edited by the Editorial Board of the Annual

Glavni i odgovorni urednik/*Editor-in-Chief*:
Bianka Perčinić Kavur

Tajnik i izvršni urednik/*Secretary and Managing Editor*:
Gordana Božić-Goldstein

Recenzenti/*Referees*:
Igor Fisković, Ivo Maroević

Lektor/*Language Editor*:
Tomislav Salopek

Korektor/*Proof Reader*:
Danka Starčević

Prijevod na engleski/*English Translation*:
Graham McMaster

Grafička oprema/*Graphic Design*:
Nedeljko Šević

Kompjutorska priprema/*Computer Layout*:
D&N d.o.o., Zagreb

Adresa uredništva/*Editorial Address*:
Ministarstvo kulture Uprava za zaštitu kulturne baštine
HR – 10 000 Zagreb, Runjaninova 2

Naklada/*Print run*:
700

Tiskanje dovršeno/*Printing completed*:
srpanj/July 2003.

Tisak/*Printed by*:
GIPA, Zagreb

ISBN 953-6240-20-3

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica – Zagreb

UDK 728 . 81 (497.5 Brinje)

MILETIĆ Drago

Sokolac – frankopanski plemićki grad u Brinju / Drago
Miletić, Marija Valjato Fabris. – Zagreb : Ministar-
stvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kul-
turne baštine, 2003. – (Mala biblioteka Godišnjaka za-
štite spomenika kulture Hrvatske ; sv. 10)

Summary

ISBN 953 – 6240 – 20 -3

1. Valjato Fabris, Marija

430694200

MALA BIBLIOTEKA GODIŠNJAKA ZAŠTITE SPOMENIKA KULTURE HRVATSKE

ISSN 1333-4190

Drago Miletić • Marija Valjato Fabris

SOKOLAC – FRANKOPANSKI PLEMIĆKI GRAD U BRINJU

Zagreb 2003.

Uvod	5
O utemeljenosti uporabe imena Sokolac	7
Prošlost Sokolca	9
Arhivska, grafička i fotodokumentacija	11
Sokolac u literaturi	22
Konzervatorsko-restauratorski radovi	24
Sanacija kapele nakon potresa 1916.	24
Zaštitni radovi od 1948. do 1975.	29
Zaštitni radovi i prateća konzervatorska istraživanja Hrvatskog restauratorskog zavoda od 1983. do 2000.	33
Sokolac u doba Frankopana	45
Palas Frankopana	45
Kapela sv. Trojstva	46
Frankopanska ulazna kula	50
Pregradnje i dogradnje u doba Vojne krajine	62
Idejni projekt rekonstrukcije kule	65
Prezentacija i mogućnosti buduće uporabe Sokolca	73
Summary: Sokolac – The Frankopan Burg in Brinje	82

Ivan Kukuljević Sakcinski započeo je svoju knjigu o bogatoj prošlosti Zrina tvrdnjom koja se može odnositi općenito na sve plemićke gradove, a koja se, nažalost, i danas mnogima čini odviše romantičnom i povijesno nedovoljno utemeljenom:

»Od nekadanje silne kraljevine Hrvatske ostadoše nam jedine ruševine. U njih leže tragovi naše prošlosti. U njihovoj povjesti gledamo većom stranom povjest čitave zemlje i naroda.

U naših gradovih velikom stranom porušenih, snovahu se nekada velike misli, velika djela. Ali se tu radjahu i velike strasti, skopčane s velikodušnošću, sa vitežtvom i samovoljom, sa darežljivošću i pohlepošću. Griesi i zle strasti gradskih gospodarah, pospiešivahu propadanje naroda i kraljevine«.¹

Ovih nekoliko rečenica prvoga modernoga hrvatskog povjesničara u znatnoj mjeri sažimlju bit značenja plemićkih gradova u našoj prošlosti. Jesmo li si postavili pitanje – koliko je široko naše poznavanje hrvatskoga plemstva i svega što su oni stoljećima gradili, dograđivali, pregrađivali, i istodobno opremali unutrašnje prostore najboljim umjetničkim ostvarenjima svojega doba? Ako bismo odlučili provesti javno istraživanje o stupnju poznavanja hrvatskoga plemstva, a to znači i poznavanja znatnog dijela nacionalne povijesti, morali bismo biti pripravnici na rezultate koji nikoga ne bi smjeli zadovoljiti. Mogli bismo očekivati da bi manje-više svi upitani spomenuli Zrinske i Frankopane, no previše njih sjetilo bi se samo ovih dvaju plemićkih rodova. Zbog zajedničkoga tragičnog završetka obiju ovih loza hrvatskoga plemstva, i simbolike koje ono njime nosi, te čvrstih rodbinskih veza, kadšto se čini kao da su se s vremenom njihova porodična imena pretvorila u spomenutu sintagmu, pa nas ne bi smjelo začuditi da ponekad pod njom poneki razumijevaju jednu obitelj. Ako bismo zapitali za njihova sijela, plemićke gradove koji su bili uporišta i odraz materijalne snage, političke moći i kulturne razine kasnosrednjovjekovnoga plemstva, vjerojatno bismo dobili još poraznije rezultate. Malo bi ispitanih moglo približno odrediti u kojem je dijelu smješten npr. Zrin ili Tržan, usprkos tomu što su ovaj posljednji mnogi od njih imali mogućnost »otkriti« silom pri-

lika, u doba rata, kada je sav promet prema moru prolazio kroz Modruš, no pitanje je jesu li njegove impresivne i u prostoru dominirajuće ruševine povezali s Frankopanima. Zrinu, po kojem su nekada moćni Knezovi Bribirski dobili novo porodično ime, uvučenom duboko u Zrinsku goru, izvan svih suvremenih putova, malo bi tko, makar približno, odredio njegov položaj. Zato nas ne iznenađuje doista krajnje dramatično stanje obaju plemićkih gradova, ma koliko oni bili važni za našu nacionalnu povijest. No, istu sudbinu dijele i ruševine ostalih hrvatskih plemićkih gradova.

Ako promatramo frankopanske gradove na kopnu, u obalnom i u priobalnom pojasu, od njih je ostalo očuvano razmjerno malo. U njihovim kaštelima u Grobniku i Bakru još teče život usprkos lošem stanju uvjetovanom, uz ostalo, neodržavanjem i neprimjerenim sadržajima. Maršal Laval Nugent završava 1837. radikalnu obnovu Trsata prema nacrtima kipara Giacoma Paronuzzija, nakon koje se vrlo teško mogu uočiti njegove nekadašnje značajke. Od ruševina Hreljina, nekada prostranoga utvrđenog naselja, od guste šume i šikare malo se toga može vidjeti, a još manje fotografski zabilježiti. Mještani su vlastitim zalaganjem prije nekoliko godina obnovili ruševni zvonik nekadašnje župne crkve, pa je tako vertikalom zvonika ponovno u prostoru naznačen položaj Hreljina. Nešto su niže smještene još uvijek iznimno dojmive i najbolje očuvane ruševine renesansnoga kaštela u Driveniku; dalje prema jugu od starih Grižana malo je toga očuvano, a prije nekoliko godina urušio se i znatan dio okrugle kule, sagrađene na strmjoj litici brijega, pa će uskoro ostaci ovoga frankopanskoga grada, kao i nedalekog Badnja, potpuno nestati iz vinodolskoga krajolika. Na nekada snažni Bribir i Novi podsjećaju samo još znatno pregrađene kule kvadratičnoga tlocrta, dok se ruševine najjužnije smještenih Ledena, odakle se pruža jedinstveni pogled na usku i dugačku vinodolsku dolinu, nezaustavljivo tope, a prije petnaestak godina urušio se svod izvorno gotičke crkve sv. Stjepana, koja je još u 19. stoljeću bila župna crkva. Ovaj niz od devet srednjovjekovnih općina, nije nam važan samo po svojem frankopanskom graditeljskom naslijeđu. Predstavnici tih devet općina sastali su se u kaštelu knezova Krčkih u Novom 6. siječnja 1288. i usuglasili Vinodolski zakonik, jedan od »važnijih evropskih srednjovije-

¹ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Zrin grad i njegovi gospodari*, Zagreb, 1883: 3.

kovnih pravnih kodifikacija»,² pisan glagoljicom, na hrvatskom jeziku, a upravo je u toj sredini rođen i naš Julije Klović, najveći renesansni minijaturist.

Ako pođemo putem širenja posjeda knezova Krčkih, nakon provale Tatara, kada im je kralj Bela IV. dodijelio Vinodol i Modruš, pa od Vinodola krenemo put Senja i dalje prastarim putem u unutrašnjost, preko Vratnika, ubrzo ćemo doći u Brinje, koje nadvisuju ostaci frankopanskoga plemićkoga grada s visokom gotičkom trokatnom kapelom sv. Trojstva i ostacima kvadratične četverokatne ulazne kule. Stolujući u tom gradu, ishodio je godine 1430. Nikola IV. od pape priznanje novoga porodičnog imena i novoga grba, a na temelju navodnog srodstva s rimskim Frangipanima. Ako se dalje tim starim putom, koji je povezivao Senj s unutrašnjošću, uputimo preko 888 m visokoga prijevoja Male Kapele, ubrzo ćemo doći u danas ubavo rastrkano mjesto Modruš, u predtursko doba važno naselje s nekoliko crkava i samostana, koje nadvisuju ruševine Tržana, najstarijega plemićkoga frankopanskog grada u kontinentalnom dijelu zemlje.³ Putujući dalje, dublje u kontinent, u Ogulinu će nas dočekati ostaci njihova kaštela, koji je razmjerno u dobrom stanju. Neke njihove najznačajnije plemićke gradove, koji su još uvijek pod krovom, ili ruševine njihovih gradova, nećemo moći razgledati u takvom slijedu kao što je to vinodolski ili spomenuti lički, nego su oni nepravilno razmješteni dublje u unutrašnjosti kopna. Bosiljevo je usprkos protivljenju Szabinoga Povjerenstva vrlo radikalno obnovljeno godine 1911. Poput drugih plemićkih gradova i dvoraca i Bosiljevo je 1945. nacionalizirano i dodijeljeno poljoprivrednoj zadruzi, koja se do godine 1983. koristi Bosiljevom za hotelsko-ugostiteljsku djelatnost, nakon čega ga iznenada napušta, a sve njegove prostore ostavlja otvorene i time lako dostupne destrukciji pojedinaca. Da bi ga se spasilo od dalj-

njega propadanja, općina prodaje Bosiljevo, ali i to neslavno završava pred sudom.

Ozalj je u najboljem stanju i nedvojbeno je to najmarkantniji i najbolje očuvani plemićki grad koji su posjedovali Frankopani u jednom razdoblju, a sagradili su ga znatno prije Babonići na visokoj, gotovo okomitoj stijeni što se izdiže nad Kupom. No, kontinuitet života na tom položaju znatno je dulji. Arheološka su istraživanja utvrdila slojevitost od pretpovijesti, antike i ranoga srednjeg vijeka, pa su vjerojatno Babonići zatekli na tom mjestu neke zidane strukture i razvijeni oblik života⁴. Na Ozlju se s prekidima obavljaju konzervatorsko-restauratorski radovi, dinamikom koja je razmjerna dodijeljenim sredstvima, pa usprkos nekim neriješenim pitanjima, njegova sudbina nije upitna. U maloj močvarnoj dolini, dvadesetak kilometara sjeverozapadno od Ozlja, Frankopani su započeli gradnju Ribnika, klasičnog »Wasserburga«. Izuzetno ambiciozno zamišljeni projekt, prekinut je »ni na pol puta«, ali po sagrađenim dijelovima lako ćemo spoznati da je to trebala biti frankopanska rezidencija s tada najvišim mogućim standardima. Danas je još uvijek bez ikakve namjene, a to znači upitne budućnosti.

Slunj, posljednji među najvažnijim frankopanskim plemićkim gradovima, smješten je, slično Ozlju, na strmoj stijeni iznad Slunječice. Iako njegovi još uvijek impresivni ruševni ostaci strše nad rijekom samo stotinjak metara udaljeni od najvažnijeg i najprometnijeg pravca prema moru, malo tko tu prekid putovanje da bi ih razgledao. Nažalost, možemo reći da je to i sreća, s obzirom na to da mnogi njegovi dijelovi prijete urušavanjem pa posjet gradu može biti pogibeljan. Ako neposredno prije, ili poslije Slunja, ovisno o smjeru iz kojeg dolazimo, skrenemo prema istoku, nakon nešto više od dvadeset kilometara doći ćemo u Cetin, još jedan frankopanski grad po kojem je čitava obiteljska grana dobila ime. Cetin, u kojem se na Novu godinu 1527. sakupilo najodličnije hrvatsko plemstvo da bi na saboru, održanom vjerojatno u franjevačkoj crkvi, donijeli hrabru, sudbonosnu i dalekosežnu odluku⁵, toliko je pregrađen i dograđen kroz tursko razdoblje i nakon toga pretvoren u austrijsku krajišku vojarnu, da na temelju sačuvanih ostataka teško možemo odrediti značajke frankopanskoga sloja.

Već je mnogo puta upozoravano na loše stanje i bezizglednu budućnost plemićkih gradova, osobito njihovih ruševina, čije je stanje dijelom odraz njihovoga neprepoznavanja kao najznačajnijih gra-

diteljskih ostvarenja kasnoga srednjeg vijeka. Baveći se gotovo isključivo sakralnom umjetnošću, naša ih povijest umjetnosti posve zanemaruje. Pritom se zaboravlja da su arhitektonski sklopovi plemićkih gradova bili gospodarska, politička i kulturna središta zemlje u duljem razdoblju naše prošlosti, mjesta događanja najznačajnijih društvenih zbivanja, u njima su ispisane brojne isprave, održavani državni sabori na kojima su donošene sudbonosne odluke i predsjedali sudovi, priređivana raskošna vjenčanja i dr.

Jedno od najvažnijih regalnih vlastelinskih prava – patronatsko pravo, omogućavalo je onima koji su gradili plemićke gradove da bi u njima udobno živjeli, utjecaj na izbor i rad župnika. Graditelji plemićkih gradova istodobno su gradili crkve i samostane, njihove prostore opremali oltarima, misnim ruhom, posuđem i knjigama, kupujući ih diljem srednje i zapadne Europe, a zidnim slikama ukrašavali su unutrašnjost crkava. Usprkos svemu tomu, dajući ekskluzivnost sakralnom graditeljstvu, istraživači srednjovjekovne umjetnosti potpuno zanemaruju plemićke gradove, u što se svatko lako uvjeri ako prolista makar ono najznačajnije što je napisano o našoj umjetnosti toga razdoblja. Zbog toga je osobito vrijedan svaki napor uložen u istraživanje i zaštitu plemićkih gradova.

O UTEMELJENOSTI UPORABE IMENA SOKOLAC

U čitavom nizu spomenutih frankopanskih ruševnih plemićkih gradova, po značenju, ali prije svega po izuzetnoj vrijednosti još uvijek, u cijelosti ili samo dijelom očuvanih najznačajnijih zdanja, nedvojbeno se izdvaja Brinje (sl. 1). S obzirom na ostale, one značajnije plemićke gradove, o njemu je podosta pisano. No, unutar te razmjerno obilne stručne literature, ubrzo ćemo se suočiti s temeljnim problemom – problemom naziva onoga što je u središtu naše pažnje u Brinju. Za frankopanski plemićki grad u Brinju u stručnoj se literaturi uglavnom ustalio naziv *Sokolac*, rjeđe *Sokol* ili *Sokolovac*, no o tome u novije doba postoji i drukčije mišljenje. Prvi ga tim imenom još godine 1835. naziva F. J. Fras: »Ovaj grad, koji se zove i Sokolac...«. ⁶ Nakon nje ga Ivan Kukuljević Sakcinski piše u svojem prvom

članku iz godine 1869.: *Kada je grad brinjski sagrađen, to se zapravo ne zna, ali je stajao jur koncem 14. vieka i bijaše poznat pod imenom Sokol, a još danas nazivlje ga narod Sokolcem.*⁷ Dvadesetak godina poslije ponovno piše: »Grad Sokol, od naroda nazvan Sokolac...«⁸

Laszowski u drugom svojem članku o Brinju 1941. problemu imena posvećuje veću pažnju, ali iz povijesnih izvora izvlači posve pogrešan zaključak: »Kad su Frankopani 12. lipnja 1449. na Modrušu dijelili svoju očevinu, dopade knezu Bartolu trg Brinje s gradom Sokolom... Već g. 1465. vidimo, da mladi Ivan Angelo Frankopan (sin Bartolov) sjedi u Brinju, koji nazivlje svojim gradom (in castro nostro Brigne). To je po prvi put, što se spominje brinjski grad ovim imenom, jer se, kako smo vidjeli, g. 1449. zove Sokol.«

Doista, u Modrušu su se tada okupili svi članovi obitelji Frankopan da bi podijelili očevinu na osam dijelova. Bartol IX. je dobio »*oppidum Brine cum castro Jaknik, et aliis castris Sokol, Thersacz et oppidum Bihach*«. ⁹ Iz te raspodjele jedino se može zaključiti da je tada Bartol, uz Brinje i grad Jelovik kod Brinja, dobio gradove Sokol, Tržac i Bihać, sva tri u bihaćkom kraju, te da je Laszowski, iako povjesničar i iskusan arhivist, nespretno zamijenio plemićki grad Frankopana u Brinju sa Sokolcem kod Bihaća, a sve vjerojatno u nastojanju da objasni u narodu prisutno ime.

Ime Sokol ili Sokolac također prihvaćaju, osim spomenutih Kukuljevića i Laszowskog, povjesničari od Vjekoslava Klaića do Milana Kruheka, potom oni koje je zaokupljala arhitektura i skulptura Brinja – Gjuro Szabo i Anđela Horvat, ali, i svi ostali koji su pisali o Brinju. Nasuprot njima, Zorislav Horvat prvi posve opravdano upozorava da to nije izvorni naziv: »*Tijekom 15. i 16. stoljeća pisane su razne povelje u našem gradu Brinah; ime Sokolac nigdje se ne spominje. Castrum Zoko koji susrećemo 1493., nala-*

² Lujo Margetić, Vinodolski zakonik, *Prošlost i baština Vinodola*, Zagreb, 1988: 29.

³ Milan Kruhek-Zorislav Horvat, *Castrum Thersan et civitas Modrussa – povijest i topografija, Godišnjak zaštite spomenika kulture*, 16, Zagreb, 1990: 89.

⁴ Arheološka istraživanja tekla su od 1991. do 1994. Voditelj projekta bio je u ime Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu Damjan Lapajne, a voditelj radova Lazo Čučković. Lazo Čučković, *Zaštitna arheološka iskapanja u Ozlju, Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 3, Zagreb, 1992: 49.

⁵ Frankopani su na Saboru u Cetinu, održanom od 31. prosinca do 3. siječnja 1527., okupili dio predstavnika hrvatskoga plemstva koje su predvodili Ivan Karlović, Nikola Zrinski, Krsto i Vuk Frankopan Brinjski, Juraj Frankopan Cetinski i Stjepan Blagajski. Tada je u prisutnosti tročlanoga kraljevskog povjerenstva odlučeno da se za hrvatskoga kralja izabere Ferdinand Habsburški i na taj način stvore povoljniji uvjeti za obranu hrvatskih zemalja od Turaka.

⁶ Franz de Paula Julius Fras, *Vollständige Topographie der Karlstädter Militärgrenze mit besonderer Rücksicht auf der Beschreibung der Schlösser, Ruinen, Inscriptionen und anderen dergleichen Überbleibseln von Antiquitäten, nach eigener Anschauung und aus den zuverlässigsten Quellen dargestellt für Reisende, und zur Förderung der Vaterlandsliebe*, Karlstadt, 1835.

Prvi prijevod objavljen je pod naslovom *Cjelovita topografija karlovačke vojne krajine*, Gospić, 1988: 194.

⁷ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Grad Brinjski, Njeke gradine i gradovi u kraljevini Hrvatskoj*, II, Zagreb, 1869: 2.

⁸ Ivan Kukuljević Sakcinski, Sokol, grad Brinjski, *Glasnik društva za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu*, II, Zagreb, 1887: 57.

⁹ Vjekoslav Klaić, *Krčki knezovi Frankopani*, Zagreb, 1901: 235.

1 Pogled na Brinje sa sjeveroistoka

View of Brinje from the north east

zi se na sasvim drugom mjestu – kraj Bihaca.¹⁰ Zbog toga on izbjegava uporabu imena Sokolac i umjesto njega isključivo upotrebljava sintagmu *burg Brinje*.

Nužno se nameću pitanja – kada i kako je došlo do uporabe naziva Sokol ili Sokolac, i je li ga opravdano dalje rabiti? Objasniti uporabu tih naziva za brinjski plemićki grad samo pogrešnim tumačenjem jednoga povijesnog izvora, kao što se to može zaključiti kod Laszowskog, ne bi se moglo braniti. Fras to ime spominje već 1835., pa se teško može i pretpostaviti, tko bi to prije njega prvi mogao pogrešno protumačiti povijesne isprave i kako se nakon toga takvo pogrešno tumačenje proširilo u narodu, koji je uglavnom bio neuk.¹¹ A ipak Kukuljević naglašava da ga *narod još i danas naziva Sokolcem*.

Kao što dva ili više gradova nose ista imena (Bilaj, Novi, Obrovac, Ostrvica, Ribnik), tako je nakon Frankopana, možda tek nakon što ga je napustila vojna posada, u narodu nastala neka priča povezana sa sokolovima (npr. uoči svojega vjenčanja s Dorotejom Gorjanski, Nikola IV. šalje Veneciji na poklon konja i sokola), koja nije zapisana, a prema kojoj je i grad dobio ime. Ili su naprosto sokolovi, nakon što je čovjek napustio grad, gore visoko, u potkrovljima kula i kapele, našli mir i savili svoja gnijezda,

što je potaknulo narod da ga nazove tim imenom, ili je možda njegov položaj na visokoj stijeni iznad Brinja podsjetili Brinjake na sokola.

Kako bilo, činjenica je da se taj naziv proširio u narodu, nakon čega su ga prihvatili svi eminentni povjesničari i povjesničari umjetnosti, pa je njegovo ime prisutno u literaturi, bilježe ga enciklopedije, otisnuto je na razglednicama, nose ga u Brinju kafići ili privatne tvrtke. Ne bi bilo dobro ignorirati tu činjenicu o rasprostranjenosti i općoj prihvaćenosti tog imena u posljednja dva stoljeća. Nedvojbeno je to »noviji« naziv za nekadašnje frankopansko sije-
lo u Brinju, ono se ne spominje u povijesnim ispravama iz doba Frankopana, njega u svojim opisima ne bilježe ni Lenković, ni Pieroni, ni Stier. Ime je nastalo možda već u drugoj polovici 18. stoljeća, u svakom slučaju proširilo se prije nego je Fras napisao svoju topografiju. Napokon, treba se prisjetiti da, iako nisu povijesna, upotrebljavamo imena pri-

¹⁰ Zorislav Horvat, Srednjovjekovna sakralna arhitektura u Brinju i okolici, Senjski zbornik, 27, Senj, 2000: 106. U prvom svojem članku o Brinju, Horvat rabi istu sintagmu *burg Brinje*, »kasnije nazivan i Sokolac«. Zorislav Horvat, *Burg u Brinju i njegova kapela, Peristil*, 27-28, Zagreb, 1984-1985: 41.

¹¹ Na prijedlog baruna Kleefeldta dvorsko ratno vijeće osnovalo je »trivijalku« 1772 godine, a 1802. školu pohađa 20 učenika.

hvaćena u narodu za neke druge plemićke gradove, kao npr. Gračanicu. Zbog toga ćemo ime Sokolac i mi ovdje rabiti, svjesni svih spomenutih činjenica.

PROŠLOST SOKOLCA

Općento je prisutno mišljenje da su Frankopani u »jednom dahu« početkom 15. stoljeća sagradili svoje sije-
lo u Brinju. Ne začuđuje da nam povijesni izvori, kao ni za najveći broj drugih plemićkih gradova, ne nude točan podatak o graditelju i vremenu gradnje brinjskoga grada, no oni nam ipak neizravno pružaju vremenski raspon u kojemu se to moglo, ili točnije, moralo dogoditi.

Mjesto Brinje prvi se put spominje u prvoj polovici godine 1343., kada se Bartol VIII. dvaput obraća pismom duždu Andriji Dandolu, prvi put 14. ožujka i potom 18. lipnja, kada moli dužda da mu iznajmi galiju kojom bi kraljicu otpratio u Napulj. U ime svojih sinova knez Bartol VIII. izdaje neku ispravu 21. veljače 1358. u Brinju¹², a sljedeće godine opet u Brinju potvrđuje ispravu Dujma i Fridrika Krčkog, izdanu 1315. kartuzijancima u Jurkloštru. Na mjestu današnje župne crkve sv. Marije godine 1383. postoje već crkva i samostan augustinaca.¹³

Iz ovih se isprava uočava da je je Brinje sredinom 14. stoljeća naselje, a uskoro se u njemu spominju i crkva i samostan augustinaca. Bartol rješava državničke poslove u Brinju, pa moramo zaključiti da su u to doba Knezovi Krčki morali u njemu posjedovati rezidenciju. To nam osobito potvrđuje događaj koji se zbio u lipnju 1385. u Brinju. Mjesec dana prije sastali su se u Požegi kraljica Elizabeta, maloljetna kraljica Marija, palatin Nikola Gorjanski i ostale kraljičine pristaše, među kojima je bio i Ivan Krčki, s kraljičnim protivnicima, braćom Ivanom i

Pavlom Horvatom, Nikolom Sečom, Stjepanom Lackovićem i vranskim priorom Ivanom od Paližne. Obje su strane tom prigodom učinile ustupke, da bi se na kraju suglasili oko razvrgavanja zaruka kraljice Marije s češkim kraljevićem Žigmundom, te odlučili da se Marija uda za orleanskog vojvodu po kojeg će se uputiti kraljičino poslanstvo. U to su poslanstvo odabrani Juraj Kurjaković, erdeljski vojvoda Ladislav i Ivan Krčki, koji se sastaju 27. lipnja 1385. u Brinju i otud se, preko Venecije, upućuju u Francusku.¹⁴ O tome Juraj istog dana pismom izvješćuje Mletke.¹⁵

Zanimljivo je da se tročlano poslanstvo nije okupilo ni u Modrušu, ni u Senju ili u nekom od vinodolskih gradova, kao što se često ljudi okupljaju u luci prije ukrcaja na brod, nego u Brinju, na pola puta između Senja i Modruša. Postavlja se opravdano pitanje: bi li se oni tu sastali da nije u Brinju već postojao njihov plemićki grad s palasom u kojem su se dva ugledna gosta mogla odmoriti i pripremiti se za predstojeći daleki put, najprije preko mora, pa dalje kopnom do Francuske? Možda bi se mogla razmotriti i neka druga mogućnost, npr. da su svi zajedno odsjeli u samostanu augustinaca, no to je malo ili nimalo vjerojatno. Prije spomenute isprave napisane u Brinju, kao i ovaj važan događaj, naprosto, nameću zaključak da su Knezovi Krčki već sredinom 14. stoljeća imali u Brinju jednu od svojih rezidencija.

Grb Gorjanskih u zaglavnom kamenu svoda južne kapele, i grb krčkih na zaglavnom kamenu južnoga prostora supstrukcije (»kripte«), upućivali su na zaključak da je kapela, a s njom i ostali dio grada, sagrađeni nakon što su se brakom povezale ove dvije moćne obitelji. To se dogodilo nakon što je Nikoli IV., jedinom muškom potomku knezova Krčkih, umrla prva žena nepoznata roda i imena, nakon čega se 1405. zaručio Dorotejom, sestrom palatina i hrvatskoga bana Nikole Gorjanskog. O tome Nikola izvješćuje Mlečane i šalje im na dar jednog konja i sokola, a Venecija mu 11. travnja 1405. šalje svadbeni dar vrijedan 50 do 60 dukata.¹⁶

U siječnju 1411. primio je Nikola u Brinju Ivana Nelipića, posljednjega muškog potomka toga roda koji tada drži cetinsku župu, te Klis, Omiš i Ramu. Dana 20. siječnja sklopili su ugovor o savezu i istom prigodom zaručen je najstariji Nikolin sin Ivan IV. (Anž) za Katarinu, stariju Ivanovu kćer. Istim je ugovorom utanačeno da će nakon očeve smrti Katarina baštiniti sva njegova imanja, a mlađa, Margareta morala se zadovoljiti mirazom u vrijednosti 10 000 dukata. U

¹² V. Klaić, *Krčki knezovi...*, 165.

¹³ Godine 1476. u njoj se nalazi oltar sv. Bartolomeja, a 1489. spominje se u jednoj darovnici fratar Petar »priur Svete Marije z Brin«. Ubrzo nakon toga razrješavan je godine 1497. u Senju spor između augustinaca i pavlina, koji neko vrijeme drže samostan augustinaca. Crkva i samostan vraćeni su augustincima, a već 1506. spominju se u Brinju franjevci. Nakon što su Turci razorili Brinje 1530, u njemu se više ne spominje ni jedan red.

Mile Bogović, *Crkveno ustrojstvo Like i Krbave u srednjem vijeku, Zbornik Krbavska bitka i njezine posljedice*, Zagreb, 1997: 85.

¹⁴ V. Klaić, *Krčki knezovi...*, 174.

¹⁵ Šime Ljubić, *Listine o odnosajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike*, IV, Zagreb, 1874: 217.

¹⁶ Klaić, *Krčki knezovi...*, 195.

travnju se Nikola uputio na hodočašće u Svetu zemlju galijom koju mu je za tu svrhu posudila Venecija. Sljedeće godine, 1. studenoga, kralj Žigmund izdaje Nikoli u Zagrebu ispravu kojom mu potvrđuje niz posjeda i patronatsko pravo nad crkvama. Nikola prati kralja u Bihać i nakon toga ugošćuje kralja nekoliko dana u svojem Brinju. Uz kralja je u Brinju tada bio i palatin Nikola Gorjanski, te neki od najutjecajnijih članova ugarskoga i hrvatskoga plemstva. Kralj je u Brinju potvrdio prisutnom Ivanu Nelipiću da, ako umre bez muškog potomka, njegova kći Katarina može baštiniti sva imanja, što je bio nedvojbeno značajan ustupak Nikoli. Nikola je 1412. osnovao pavlinski samostan u Crikvenici. Na temelju navodnoga srodstva s rimskom obitelji Frangipana, papa godine 1430. Nikoli IV. potvrđuje novo porodično ime i novi grb. Stari grb sa šestorokutnom zvijezdom u gornjem dijelu štita zamjenjuju u novom grbu dva lava koja lome hljeb.

Nikola IV. umire 1432. nakon što je posljednje četiri godine života bio ban Hrvatske i Dalmacije. Nadživjelo ga je devet sinova, među kojima su početna razilaženja postupno prerasla u otvorene sukobe. Da bi ih okončali, sastalo se njih osmero 12. lipnja 1449. u Modrušu, zajedno s najvjernijim prijateljima i posrednicima, krbavskim biskupom Vidom Ostojićem Korčulaninom, senjskim biskupom Andrijom Dračninom i krčkim biskupom Franjom, da bi podijelili očevinu između sedmero žive braće i Jurja I., sina Ivana VI. i Katarine Nelipić. Kao što je već spomenuto, Brinje je dobio Bartol IX. koji je imao dva sina: Ivan VIII. naslijedio je Brinje, a Nikola VI. Tržac.

Interes se Frankopana raslojio, Stjepan, knez modruški, od početka se priklonio kralju Matiji, on je u kraljevu poslanstvu na crkvenom saboru u Mantovi, na kojem se nastojalo stvoriti široku protutursku koaliciju, i prati kralja 1463. na njegovu pohodu u Bosnu. Padom Bosne Modruš se našao pod stalnim turskim pritiskom. Stjepan se obraća za pomoć Veneciji i caru Fridriku III., čime su bili ugroženi interesi kralja Matije. Godine 1469. kralj Frankopanima oduzima Senj i dio Vinodola.¹⁷ Kraljeve čete, koje je vodio ban Ladislav Egervarski zauzimaju Brinje, kojim od tada upravljaju kraljevi kaštelani,¹⁸ a ubrzo je na tom području kralj osnovao Senjsku kapetaniju. Klaić pretpostavlja da se Ivan »sklonio k svome šurjaku Karlu u Krbavu, a možda je prebjegao na Krk k stricu si Ivanu«, dok Kukuljević i Laszowski misle da je boravio u Kosinju, u gradu koji je na sedam godina zakupio od Jurja Kosin-

skog.¹⁹ Kaštelani Nikola i Ladislav od Sv. Petra sastavili su izvješće pri predaji Sokolca Nikoli Jovanoviću, koji je preuzeo grad u ime bana Ladislava Egervarskog. Popisana je oprema grada, među kojom se, uz oružje, streljivo i barut, nalazi kada za kupanje, mjere za žito, bačve, žito, ukiseljeno zelje, vino. U kapeli su tada bila četiri oltarnika, od kojih su dva bila od damasta, dva svilena i jedan platneni sakrament, pluvijal protkan zlatom i jedan misal na pergameni. No, što je osobito zanimljivo, nabrajaju da su potpuno obnovili vodospremnici, pokrili su jednu kulu i neku novu zgradu i tri četvrtine krova palasa, gradske zidove pokrili daskama, sagradili novi mlin.²⁰

Nada Klaić ocjenjuje da »Premda kralj Matija ovim suviše oštrim zahvatom u državinu Frankopana baca knezove stvarno u mletački naručaj, ipak valja priznati da je kapetanija kao vojnička organizacija ispunila zadaću koju joj je on namijenio«²¹

Nakon Matijine smrti Frankopani su nastojali povratiti imanja koja im je oteo kralj. Potkraj 1492. Bernardin i Ivan opsjedali su Senj, a nakon što je senjskom kapetanu Ivanu Bothu pritekao u pomoć ban Mirko Derenčin sa svojom vojskom, povukli su se u prethodno kraljevoj posadi preoteto Brinje. Juraj Ratkay o tome piše: »...obojica su procijenili da Bernarda Frankopana, čovjeka neukrotiva duha, koji se dao na opsjedanje primorskog grada Senja, valja pokornosti privesti oružanom silom. A on kad to razabere, napusti Senj i vrati se da brani svoje, te bude prisiljen uzmaći do utvrde Brinje, koja se nalazi nedaleko mora i pod sobom ima u davnnini izgrađeno trgovište. Pa kad je Derenčin sa sudrugom Bothom pregledavao tvrđavu, s koje bi strane bilo

¹⁷ Borislav Grgin, Senj i Vinodol između kralja Matijaša Korvina, Frankopana i Venecije (1465-1471), *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, 28, Zagreb, 1995: 64.

¹⁸ U jednom pismu od 10. lipnja 1479. piše: »castellani castri sui Brynye«, Klaić, *Krčki knezovi* ..., 272.

¹⁹ Kukuljević, *Grad Brinjski*, str. 6; E. Laszowski, *Stari lički gradovi*, Zagreb, 194: 26.

²⁰ »Rempvaciones castri eiusdem facte per prefatos. Item una thuris (!) coperta. Item nove domus coperte. Item pallatia (!) magna coperta preter quartam partem. Item zisternam a fundamento aptatam. Item unum molendinum de novo. Item sepes copertas circuitu castrum cum asseribus. Item sapes circuitucivitatem parum deficit. Item asseres CCC.« Šišić, *Rukovet spomenika od 1473. do 1496.*, *Starine*, XXXVII, Zagreb, 1934: 272.

²¹ N. Klaić, *Lika u srednjem vijeku, Arheološka problematika Like*, Split, 1975: 124.

²² Juraj Ratkay, *Spomen na kraljeve i banove kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, 2001: 193.

²³ J. Ratkay, *Spomen...*, 194.

²⁴ Postoje četiri zbirke akvarela prikaza graničnih utvrda koji se čuvaju u Dresdenu, Karlsruheu i u Beču.

prikladnije opsjedati je, Both se približio zidinama, te je pogođen olovnom zrnem ispaljenim iz utvrde i na mjestu ostao mrtav. Njegov sudrug u vlasti Derenčin i ostali vođe razlučeni njegovom smrću odluču poduzeti mnogo veću opsadu«.²² Uto je došla vijest o velikoj turskoj vojsci koju je vodio Jakub, »uškopljenik odsječene muškosti«²³, koja je u povratku iz Kranjske popalila Modruš, pri čemu vrletni Tržan nisu osvojili. Banska vojska prekida opsadu Brinja i zajedno s Frankopanima brzopletu kreću na Turke, što je završilo bitkom na Krbavskom polju i teškim porazom s dalekosežnim posljedicama.

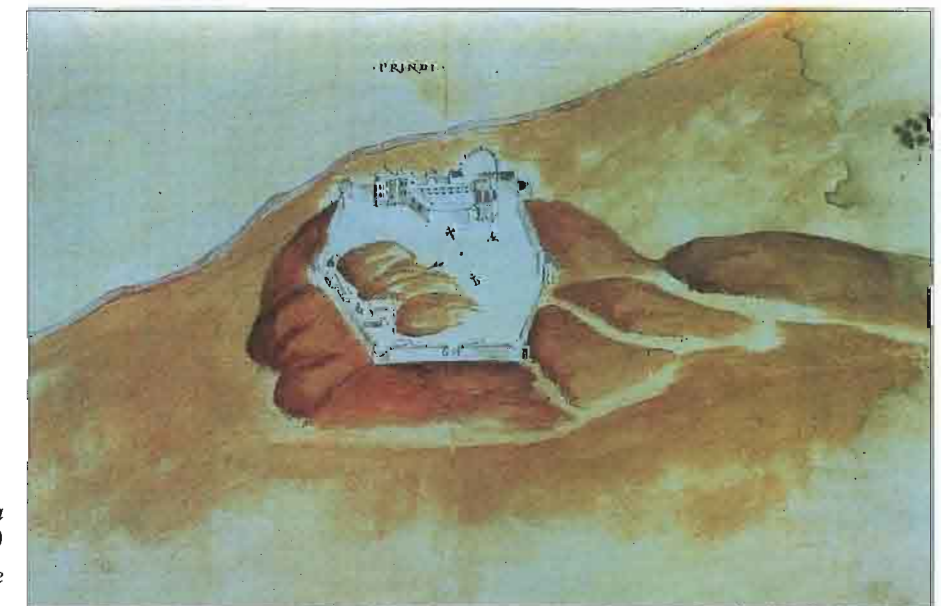
Nakon smrti Ivana VIII. (1514.), Brinje nasljeđuju njegovi sinovi Krsto I. i Vuk. Prvi je pristaša Ivana Zapolje koji ga imenuje banom, a pogiba pri opsadi Varaždina 1530. Prije Krstine pogibije, Vuk se 1528. obraća pismom kranjskim staležima i poziva ih na spremnost da, zbog novonastalih, krajnje nepovoljnih okolnosti, ustupi Brinje na čuvanje caru. To se ubrzo i ostvarilo, pa u Brinje dolazi carska vojna posada, ali s njome za brinjski kraj nisu nastupila sigurnija vremena. O posadi se malo brine, pa vojnici prijete napuštanjem Brinja. Uvidjevši vjerojatno da se stanje nije bitno poboljšalo, u veljači 1530. Vuk moli cara da mu vrati Brinje, koje mu je povjerio na čuvanje. Potkraj iste godine Turci provaljuju duboko do Kranjske, na tom putu pljačkaju i pale naselje, augustinsku crkvu i samostan podno Sokolca, koju dvaput pokušavaju osvojiti, ali bez uspjeha. Vuk ponovno godine 1533. moli cara da mu vrati Brinje, koji ovaj nakratko vraća, ali već nakon 1536. Brinje je trajno prešlo u sustav krajiš-

kih utvrda. Vuk Frankopan, koji se proslavio govorom na Saboru u Augsburgu, poginuo je 1546. u nekoj bitci u Njemačkoj, a njegovom smrću ugasila se i loza Frankopana Brinjskih.

Slijedi razdoblje u kojem je Brinje krajiška vojna utvrda. Da bi se pojačala njezina obrambena moć, razgrađuju se neki dijelovi frankopanskoga grada koje zamjenjuju jednostavni vojni objekti, a prostori frankopanskog palasa i ulazne kule prilagođuju se zahtjevima znatno skromnije vojničke svakodnevice. Godine 1871. ukinuta je Vojna krajina, a čitavo je njezino područje ponovno stavljeno pod ingerenciju Hrvatskog sabora. Tridesetak godina prije toga Sokolac je već bio napušten.

ARHIVSKA, GRAFIČKA I FOTODOKUMENTACIJA

Najstariji likovni prikaz brinjskoga plemićkog grada, tada već krajiške utvrde, potječe iz 1566., kada vojni inženjer Nicolo Angielini u pogledu sa sjevera akvarelom slika grad iz »ptičje« perspektive (sl. 2).²⁴ Tada je već u cijelosti sagrađen vanjski sustav obrane s jakim polukružnim bastinom okrenutim prema južnoj, najblažoj padini. Frankopanska je jezgra pregrađena visokim zidom podignutim između JI ugla frankopanske kule i kapele sv. Trojstva, koji s unutarnje, sjeverne, strane ima drvenu, konzolno istaknutu galeriju. Takvo se stanje neće promijeniti kroz čitavo razdoblje Vojne krajine.

2 Nicolo Angielini, pogled na brinjsku utvrdu sa sjevera (1566.)
Nicolo Angielini, view of Brinje fortress from the north (1566)

Kapela je prikazana s brojnim velikim prozorima u dvjema razinama, a njezino zapadno pročelje završava trokutastim zabatom unutar kojeg je velika rozeta. Dakle, nedvojbeno je to sasvim pogrešni prikaz kapele, što nužno nameće logičan zaključak o jednako tako mogućem pogrešnom prikazu i frankopanske kule. Kula je nacrtana s ravnim krovom i kruništem, a pročelja su razdijeljena na tri približno jednako visoka dijela. Donji dio pročelja nema otvora, dakle, nisu nacrtana ni vrata koja bi se iz tog pogleda morala vidjeti. Srednji dio sjevernoga pročelja raščlanjen je dvama velikim i visokim prozorima (na perspektivno suženom zapadnom pročelju samo je jedan), dok gornji dio, jednako kao i prizemlje nije raščlanjen otvorima. Ono što je u srednjoj zoni nacrtano kao prozori možemo protumačiti i kao uvučene zidne plohe unutar ležena, kojima su raščlanjena pročelja, no u tom su slučaju zanemareni otvori, koji bi vojnom inženjeru morali biti svakako zanimljiviji nego raščlamba pročelja. Iako Angielinijev prikaz kapele i kule nije vjerodostojan izvor, ipak nas mora začuditi prikaz kule bez krova, usprkos činjenici što je samo nekoliko godina prije Lenković predložio upravo takvo rješenje²⁵. Nužno se nameće mogućnost da je u doba njegova posjeta Brinju kula možda nakratko ostala bez krova, bilo zbog požara, bilo zbog potrebe njegove zamjene novim ili je, vjerojatnije, ostvaren Lenkovićev prijedlog.

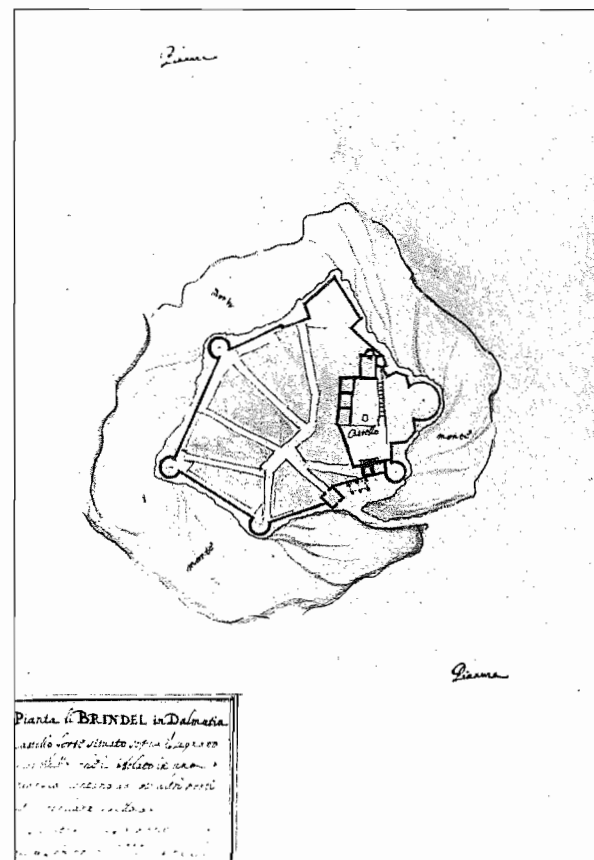
Vojni inženjer Giovanni Pieroni sastavlja 1639. Izvješće²⁶ u kojem opisuje Brinje i crta prvi tlocrt i pogled na krajišku utvrdu sa sjevera (sl. 3 i 4). zavrjeđuje da ga se u cijelosti navede: »Skoro tri milje

nakon spuštanja šumovitim brdima, u smjeru juga dolazi se do Dalmacije. Na njenom početku nalazi se jedna visoravan između nevelikih brda, a u njejoj sredini podiže se odjednom jedini brežuljak na kome je sagrađeno Brinje, malo mjesto okruženo dobrim zidom, ispunjeno drvenim, loše zbijenim kućama, te sa jednom jedva napućenom utvrdom koja je sastavni dio zidina. Oblik tog zidom omeđenog prostora može se vidjeti na crtežu; zid je na kutevima učvršćen okruglom i jednom kutnom bočnom utvrdom. One su prohodne kao i svi zidovi i pružaju dobro stajalište pri obrambenoj borbi puškama. Obzirom na slobodni položaj ove postaje, otvoren na brdu i težak za osvajanje, sa slabim zidovima i sa obrambenom posadom koja je sada tu, ali prije svega zbog neobične hrabrosti vojnika koji brane tvrđavu, to je vrlo jako mjesto i od izuzetne važnosti za ovaj dio granice. Ja nisam ništa čuo ili vidio što bi Brinju bilo osobito potrebno.«

U izradi tlocrta Pieroni pozornost gotovo isključivo usredotočuje na vanjski obrambeni zid koji je na lomovima pojačan okruglim kulama, ulaz je kroz četverokutnu kulu, a južnu stranu osigurava jaki, niski, bastion. Budući da je kapela prikazana kao pravokutna s polukružnom apsidom i s južne strane prislonjenim manjim prostorom, posve je pogrešan tlocrt kapele koja je sačuvana u svojem izvornom obliku. Isto tako snažna frankopanska kula nacrtana je znatno manja u odnosu prema vanjskim okruglim kulama i ulaznoj vanjskoj kvadratičnoj kuli, pa se mora zaključiti da mu ona nije bila bitan element u obrambenom sustavu utvrde.

3 Giovanni Pieroni, pogled na brinjsku utvrdu sa sjevera (1639.)
Giovanni Pieroni, view of Brinje fortress from the north (1639)

4 Giovanni Pieroni, tlocrt brinjske utvrde (1639.)

Giovanni Pieroni, ground plan of Brinje fortress (1639)

Palas je nacrtan kao da se pruža samo duž polovice sjevernoga zida, a netočne su i proporcije frankopanske jezgre položaja.

Pri crtanju pogleda sa sjevera, Pieroni obraća malu pažnju na kapelu i na visinom dominantnu frankopansku kulu, koju prikazuje potpuno nevjerodostojno. Smatrao je potrebnim izvijestiti i o problemima koje je imao tijekom mjerenja i crtanja, a koji možda objašnjavaju način na koji je crtana ta veduta: »Napušten od svake pomoći, morao sam u tom gradu sve mjerničke poslove obaviti sam na brzinu, pa kako je mjesto čitavo napravljeno od jedne jedine

neravne stijene, zamazane životinjskom balegom, poskliznuo sam se i pri padu slomio lijevu ruku.« Za takav prikaz kapele i kule, kao još nekih pojedinosti, jedino je moguće objašnjenje da je vedutu Brinja nacrtao poslije, po sjećanju, s pomoću tlocrta koji je uspio nacrtati na terenu.

Tridesetak godina nakon Pieronija Brinje obilazi Martin Stier, koji svoje izvješće oprema tlocrtom i najljepšom vedutom Brinje (sl. 5-6)²⁷. U prvom dijelu izvješća sažeto opisuje položaj, u drugome predlaže neke zahvate i mjere koje je potrebno poduzeti (problem s Vlasima iz sela Lučani), te na kraju donosi procjenu troška za potrebne popravke. Iako posebno ne spominje kulu, nama je najzanimljiviji onaj dio izvješća u kojem opisuje stanje unutar zidina: »Brinje leži na jednoj osamljenoj uzvisini, okruženo prilično dobrim zidovima i tornjevima. Na jednoj mu strani stoji stara tvrđa - kako se vidi na priloženom nacrtu. Čitava unutrašnjost tvrđave ispunjena je drvenim nastambama, pa nigdje nije preostalo slobodnog prostora; ulice su također vrlo uske, tako da dvoje ljudi ne može usporedno hodati. Pojasni hodnici na zidinama i podovi u tornjevima sasvim su propali, pa im se ne može ni pristupiti, a da se ni ne govori o stavljanju nekog oružja na njih u svrhu obrane.«

Stier, jednako kao i Pieroni, veći dio pažnje usmjeruje na vanjski obrambeni zid, tu prvu i glavnu crtu obrane, pri čemu pokušava doradenim crtežom dočarati topografske značajke kraja oko utvrde. Tlocrt kapele je točniji od Pieronijevog, ali još uvijek daleko od točnosti koju bismo morali očekivati od vojnog inženjera. Čitava frankopanska jezgra crtana je površno, pa tako primjerice uopće nije naznačena ni tako važna pojedinost kao što je ulaz u nju.

Stierov bakropis likovno je lijep, ali, nažalost, vrlo malo vjerodostojan. Veliku pažnju Stier pridaje prikazivanju topografske situacije, naoko s osobitom pažnjom i brojnim detaljima crta naselje koje se prostire podno utvrde, no ništa od toga nije odgovaralo stvarnomu stanju. Te kuće s okućnicama možda imaju nešto zajedničko s njemačkim selom, ali, nažalost, nimalo s ličkim. Nema nikakve dvojbe da je naseljem dominirala iznimno velika augustinska crkva sv. Marije sa samostanom, koji uopće nisu nacrtani. Kada promatramo samu utvrdu, ponovno nas taj prizor podsjeća prije na prikaz nekoga njemačkog grada, u kojem uske i visoke gradske kuće s visokim zabatima rastvorenim prozorima i još višim dimnjacima nadvisuju gradski bedem, nego na sirotinjske niske ličke kuće s malim prozorima, koje, u pravilu, nisu imale dimnjaka, a na

²⁵ »...te krov obnoviti i to na četverokutnom tornju, u kojem se nalaze vrata, postaviti ravan krov...« Ljudevit Krmpotić, Izvještaji o utvrđivanju granica Hrvatskog Kraljevstva od 16. do 18. stoljeća, Čakovec, 1997: 233

²⁶ Puni naziv je »Izvještaj o Križanić turnju, Belaju, Markušiću, Velemeriću, Sv. Martinu na Martinščaku, Budačkom, Bariloviću, Skradu, Novacima, Leskovcu, Vranicu, Slunju, Zvečaju, Kuševcu, Gerdencima, Novom Janču, Gajaku, Ključu, Orlaku, Tovunju, Na ponoru, Oštarijama, Otoku, Ogulinu, Modrušu, Kapeli, Brinju, Brlogu, Otočcu i Prozoru« E. Lopašić, Izvještaji Ivana Pieronija o hrvatskim krajiškim gradovima i mjestima god. 1639. Starine XXIX, Zagreb, 1898: 12, Ljudevit Krmpotić, Izvještaji o ..., 173.

²⁷ Izvještaj o gradiću Brinje, njegovom sadašnjem stanju i mogućem poboljšanju, Ljudevit Krmpotić, Izvještaji o ..., 114.

5 Martin Stier, pogled na brinjsku utvrdu (1658)

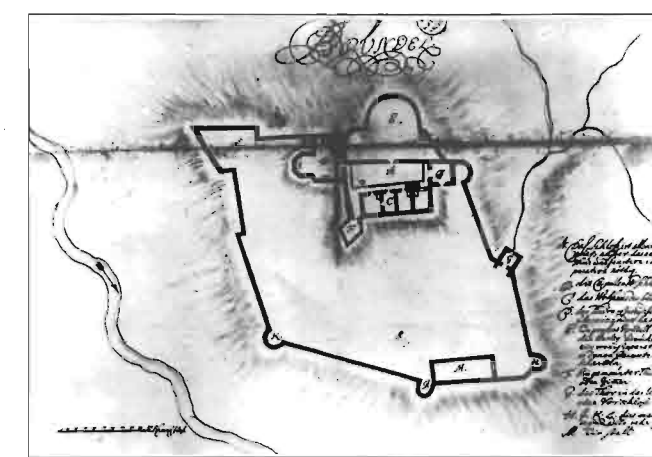
Martin Stier, view of Brinje fortress (1658)

kakve još uvijek nailazimo diljem Like. Kada ih je u izvješću opisivao, on za njih ne kaže da su to kuće – nego nastambe, toliko zbijene da se između njih jedva moglo mimoići dvoje ljudi. Konačno, o izgledu tih brinjskih kuća, sagrađenih u mirnije i gospodarski naprednije doba, svjedoče starije fotografije. Stier se prepušta mašti i pri crtanju okruglih kula, koje prikazuje natkrivenim stožastim krovom, a pri vrhu rastvorenim velikim dvostrukim prozorima. Zbog toga nas ne začuđuje ni način na koji crta kulu i kapelu. Pročelja kule ispravno raščlanjuje lezenama, ali s tri, a ne četiri lezene, koje pri vrhu ne spaja s dvostrukim nego jednostrukim slijepim lukovima, a prozore uopće ne naznačuje. Iz svega proizlazi da Stierov, kao ni raniji Pieronijev crtež, ne možemo uzeti za vjerodostojni izvor podataka, napose ne za utvrđivanje nekih pojedinosti pri izradi idealne rekonstrukcije frankopanske kule. O programu prilagodbe nekadašnje srednjovjekovne jezgre frankopanskoga grada u novovjekovnu vojnu utvrdu podatke nam pružaju nacrti. Planirano je znatno više nego je izvedeno (sl. 7). Na sjeveroistočnom uglu dodatno se pojačava srednjovjekovni položaj gradnjom manjeg bastiona izrazito klinastog oblika, koja se dobro razabire na nekoliko najstarijih foto-

grafija (sl. 8). Posljednji u nizu crteža iz 17. stoljeća, onaj iz Valvasorova djela »Die Ehre des Hertzogthums Krain«, tiskanoga u Ljubljani 1689., doista ima vrlo malo ili čak nimalo zajedničkog s mogućim izgledom brinjske utvrde u njegovo doba.²⁸

Iz 18. stoljeća potječe veduta karlovačkoga vojnog inženjera Andreasa Waldschütza (sl. 9), s prikazom Sokolaca u pogledu sa sjevera (1749.).²⁹ Crtež je nevješt, crtač ne vlada perspektivom, pa bismo prema njegovu prikazu morali zaključiti da je frankopanska kula osmerokutna građevina s prozorima u osi svakoga pročelja, a kapela sv. Trojstva dvanašterokutna s malim otvorima samo ispod krova. S obzirom na te očito pogrešne interpretacije ovih dvaju, nama posve poznatih volumena Sokolca, moramo biti vrlo oprezni prema njegovim crtačkim interpretacijama ostalih dijelova grada.

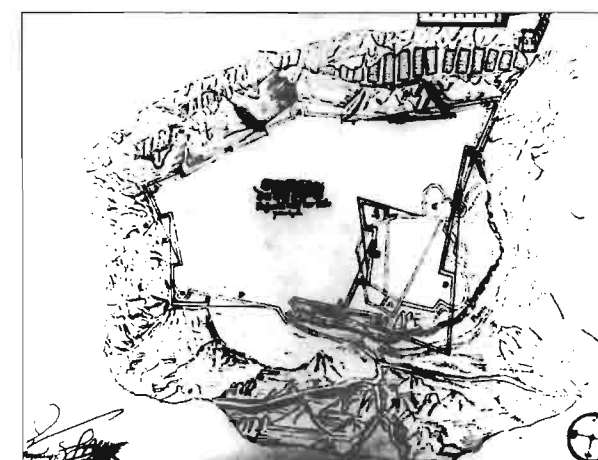
²⁸ Valvasor nedvojbeno nikada nije vidio Brinje, on ga crta prema nečijem opisu. Jedino što je točno na njegovu crtežu jest to da je tadašnja krajiška utvrda sastavljena od dvaju dijelova, frankopanskog višeg, volumenom snažnijeg i krajiškog nižeg dijela, okruženog obrambenim zidom pojačanim kulama, unutar kojega su kućice. Nema odvojenih visokih volumena kapele i kule, frankopanski dio prikazan je krajnje stilizirano i na jednak način na koji je on prikazivao brojne krajinske gradove.

6 Martin Stier, tlocrt brinjske utvrde (1658).
Martin Stier, ground plan of Brinje fortress8 Tlocrt brinjske utvrde (18. st.)
Ground plan of Brinje fortress (18th century)

Smanjivanjem i konačnim nestankom turske opasnosti krajiška uprava sve više zapušta protutursku utvrdu, slabi zanimanje i potreba vojnih inženjera da crtežom bilježe njezin izgled, a tridesetih godina 19. stoljeća grad je posve napušten, nakon čega ubrzano propada.

U 19. stoljeću za Brinje pokazuju zanimanje slikari i fotografi. Austrijski slikar Franz Jaschke prati 1807./8. nadvojvodu Ludwiga na putovanju duž granice s Turskom. Na tom putovanju nacrtao je Jaschke 37 crteža, gvaševa i akvarela, među kojima je i vrlo lijep akvarel Brinja.³⁰ Na toj panorami Brinja Sokolac je prikazan vrlo sitno, bez detalja, pa nam ni taj akvarel, nastao u doba kada je utvrda bila još uvijek u funkciji, ne pomaže pri utvrđivanju nekih nama bitnih pojedinosti.

Sredinom stoljeća nastala je grafika Sokolca u neuobičajenom pogledu s jugozapada (sl. 10).³¹ U prvom je planu frankopanska kula, još uvijek s krovom i

7 Tlocrt brinjske utvrde (18. st.)
Ground plan of Brinje fortress (18th century)

jabukom na vrhu. Proporcije kule i raščlamba pročelja točno su prikazani. Raspored prozora i njihova veličina vjerni su, u glavnim crtama točan je i prikaz kapele, pa stoga moramo prihvatiti kao točan podatak postojanje tri nama zanimljiva manja otvora iznad slijepih arkadica zapadnoga pročelja kula, koji se slabo razabiru na najstarijim fotografijama.

Prije godine 1835. Sokolac je napušten.³² Daljnjem propadanju stoljetnih zidova pripomaže i sustavna razgradnja, a dobivenim materijalom najprije se podižu bataljunske zgrade u Brinju, a potom raznošenje kamena postaje potpuno nekontrolirano, o čemu nešto govori i Kukuljević: »Od onda naškodila mu je više čovječja ruka, tražeća blaga ili kamena za nove gradnje ili pjeska za kućnu uporabu, nego li nevrieme«.³³

Usprkos nepovoljnim okolnostima koje su nastupile odlaskom vojne posade sa »Sokolca«, nakon čega slijedi njegova djelomična razgradnja, kapelu sv. Trojstva nadalje štiti pijetet koji stanovnici osjećaju prema najstarijoj brinjskoj crkvenoj građevini. Ubrzo nakon što je postavljen za prvog konzervatora zaduženog za Hrvatsku i Slavoniju, Kukuljević 16. srpnja 1857. Visoku K. K. generalnu komandu u Zagrebu upoznaje s lošim stanjem niza gradova među kojima je i Brinje. U tom dopisu posebice upozorava

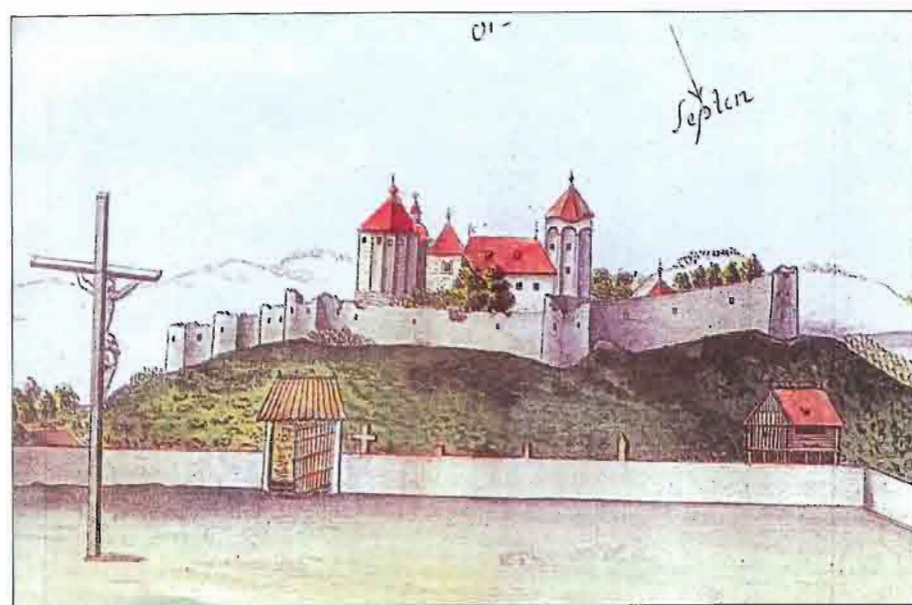
²⁹ Karta Kvarnera, Bečki ratni arhiv, Mirko Marković, *Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama*, Zagreb 2001: 453.

³⁰ U Modernoj galeriji u Zagrebu čuva se njegovih 37 radova. Akvarel Brinja veličine je 63,6 x 44,5 cm.

³¹ Grafika je objavljena u »Naše gore list« 1861. Budući da je na Standlovoj fotografiji snimljen 1869. kula bez krova i da je već započelo urušavanje gornjih dijelova zida, grafika je nastala najranije potkraj prve polovice 19. stoljeća.

³² »Ovaj grad... bio bi sada prikladan za stanovanje samo u slučaju potrebe.« Fras, *Cjelovita...*, 194.

³³ I. Kukuljević Sakcinski, *Sokol...*, 62.

9 Andreas Waldschütz, pogled na brinjsku utvrdu sa sjevera (1749.)

Andreas Waldschütz, view of Brinje fortress from the north (1749)

na zabrinjavajuće stanje kapele sv. Trojstva, koje je nastalo usprkos donaciji dvorskog savjetnika pl. Becka i generala pl. Odalka, koji su za njezin popravak položili 2000 zlatnika kod dvorske regimente u Ogulinu.³⁴ Iz ove male pojedinosti vidimo da su uvijek čudno završavali putovi novca namijenjenog za plemenite namjene. Kapela se usprkos tome nekako održavala, što potvrđuje sanacija najtežih oštećenja nastalih u potresu 1917., a koju je nadziralo Zemaljsko povjerenstvo za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji.

Prema kuli nije jednak odnos kao prema kapeli, koja je i dalje povremeno u funkciji i za koju se skromno skrbi župa. Stanovništvo ne osjeća pijetet za kulu i

ostale obrambene dijelove kao prema sakralnim građevinama. Potkopavaju se pojedini dijelovi i ruši zide, a kamen se odvozi za gradnju okolnih kuća. Zanimljivo je da za kulu ne pokazuje zanimanje ni prvi konzervator za Hrvatsku i Slavoniju, a poslije ni Szabovo Povjerenstvo.

Propadanje kule dobro bilježi niz fotografija od kojih je prva, za naše prilike, snimljena vrlo rano. Već 1869. Standl snima prvu nam poznatu fotografiju Brinja s pogledom na Sokolac od sjeverozapada (sl. 11).³⁵ Kuli, koja dominira ogoljelim stjenovitim brežuljkom na kojemu je sagrađen Sokolac, nedostaje samo krov, ali se tada već na sjevernom pročelju, iznad slijepih lukova, započeo urušavati srednji dio zida.

10 Pogled sa zapada na Sokolac (1861.)

View from the west of Sokolac (1861)

11 Ivan Standl, pogled na ruševine Sokolca, detalj (1869)

Ivan Standl, view of the ruins of Sokolac, detail (1869)

Na najstarijoj katastarskoj karti iz 1872.³⁶ frankopanski dio Sokolca tlocrtno je pogrešno prikazan, ali nam je zanimljivo da su na karti nacrtane samo sjeverna polukula koja je istražena i sanirana u radovima 1999. i ulazna vanjska pravokutna kula, iz čega se može zaključiti da već tada ostale kule nisu bile prepoznatljive (sl. 12).

Na fotografijama koje su potom snimljene točno se može pratiti postupno i pravilno osipanje zidova kule. Kao što se moglo i očekivati, urušavanje kule započelo je na kruni zidova, najprije na sjevernom pročelju, odakle se širi na ostala pročelja. Zatim počinje urušavanje prozorskih okvira, dijelova uglova, da bi se tako oslabljeno istočno, unutarnje i najjače rastvoreno i stubište oslabljeno pročelje urušilo zimi 1900. do 1901., a posljednje veće urušavanje zbilo se sredinom 60-ih godina 20. stoljeća, kada se urušila istočna polovica sjevernoga pročelja.

Martin Pilar studira arhitekturu u Beču, gdje 1884. diplomira na Visokoj tehničkoj školi, a potom odmah polazi specijalni studij gotike kod prof. Frie-

dricha Schmidta na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču³⁷. Tu je za završni rad odabrao plemićki grad Sokolac u Brinju i projekt rekonstrukcije kapele sv. Trojstva³⁸. Na jednom od crteža prikazuje rekonstruirani Sokolac u pogledu s juga, dakle, ne samo kapelu nego i kulu te obrambeni zid, na način kako ga je on zamišljao, posve u duhu romantizma svojega doba (sl. 13). U donjem desnom kutu crta manji isti pogled postojećega stanja, i time daje prikaz nama osobito zanimljivoga istočnoga pročelja kule (sl. 14). U vjerodostojnost onoga što crtež prikazuje kao tadašnje stanje, nažalost, ne smijemo se pouzdati. Pilar mehanički crta istočno (dvorišno) pročelje kule jednako kao i ostala. Ono je prema njegovu crtežu raščlanjeno leznama, a u srednjem polju, u osi pročelja, ima prozore na drugom i trećem katu. Pilar također pogrešno i površno crta gornje dijelove kule, koji su prema njegovu crtežu urušeni

12 Katastarska karta Brinja (1869.)
Cadastral map of Brinje (1869)

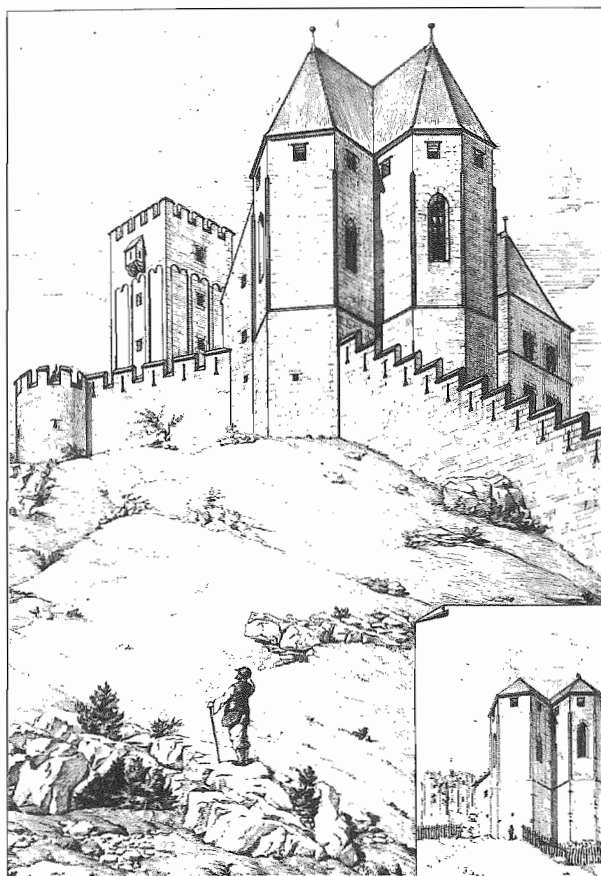
³⁴ Konzervatorski arhiv Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Koncepti dopisa, br. 37, Hrvatski državni Arhiv, Draginja Jurman Karaman, Ivan Kukuljević Sakcinski, Prvi konzervator za Hrvatsku i Slavoniju, *Zbornik zaštite spomenika kulture*, IV-V, 1953-54), Beograd, 1955: 147.

³⁵ *Fotografske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, knjiga I, *Gradjanska i vojnička Hrvatska*, Zagreb, 1870.

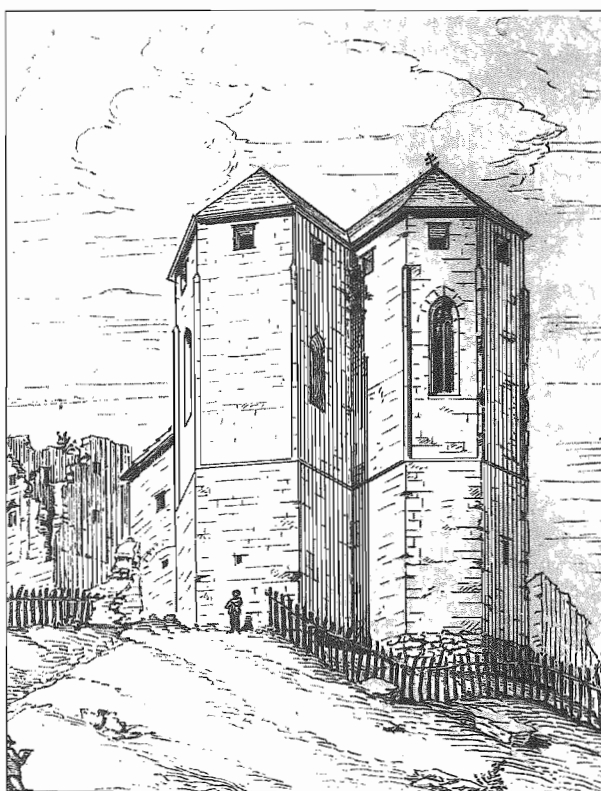
³⁶ Arhiv Republičke geodetske uprave u Zagrebu.

³⁷ I. Esih, Arh. Martin Pilar, *Grđevinski list*, Zagreb, 14. 11. 1936: 10.

³⁸ Crteži se čuvaju u Grafičkoj zbirci Sveučilišne knjižnice u Zagrebu, a prvi ih objavljuje Kukuljević u prilogu svoga članka Sokolac grad Brinjski, *Glasnik društva za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu*, II, Zagreb, 1887.

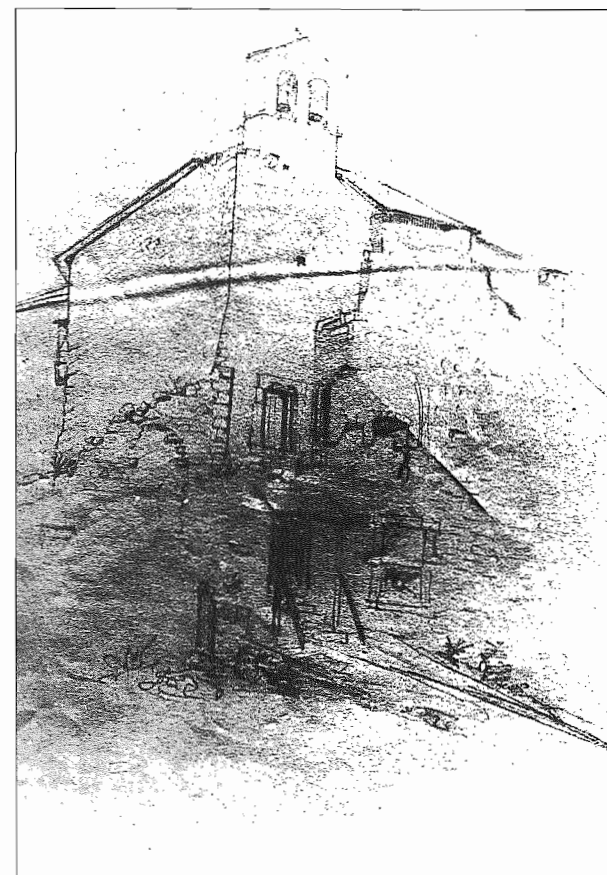
13 Martin Pilar, Sokolac, pogled s juga – projekt rekonstrukcije
Martin Pilar, Sokolac, view from the south – reconstruction plan

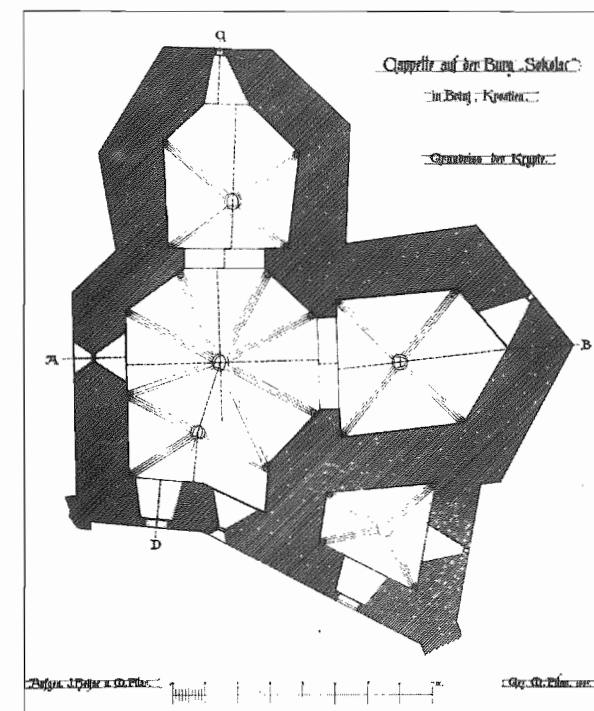
14 Martin Pilar, detalj sl. 13, zatečeno stanje Frankopanske kule
Martin Pilar, detail Fig. 13, status quo condition of Frankopan tower

do razine ispod slijepih lukova, a koji su nakon više od stotinu godina još uvijek vidljivi na južnome pročelju. Nasreću, iz drugih izvora znamo da je izgled istočnoga pročelja bio bitno drukčiji. Pilar je bio arhitekt i odličan crtač, no pod utjecajem kroz školovanje usađenog romantizma i romantičnosti same ruševine, njegov crtež ne prikazuje tadašnje stvarno stanje. Očito ga se dojmilo jako urušenje II ugla kule koje korektno crta i koje nam je posredno podatak za utvrđivanje rasporeda nekih elemenata unutar kule. Ipak, među njegovim crtežima vještinom se izdvaja terenski crtež kapele u pogledu sa sjeverozapada (sl. 15). Najveći dio njegovoga diplomskog rada odnosi se na kapelu sv. Trojstva, za koju izrađuje tlocrte supstrukcije i kata te uzdužni i poprečni presjek (sl. 16-19).

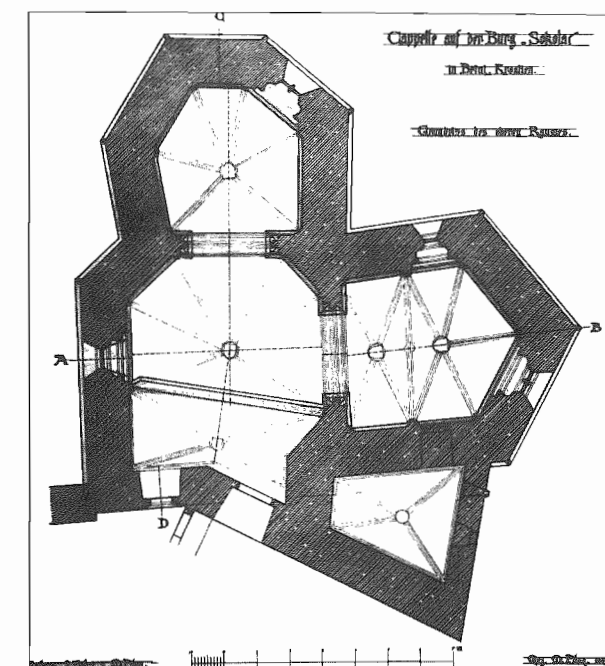
Na većini fotografija koje su snimljene nakon Standlova prvoga fotografskog bilježenja izgleda brinjskoga Staroga grada, vide se sjeverno, zapadno ili južno pročelje, ali ne i istočno pročelje kule, koje nam je zbog više razloga možda najzanimljivije. Nasreću, na nekoliko fotografija pogleda na Stari grad sa sjeveroistoka, vidi se gornji dio istočnoga pročelja prije njegova urušavanja zimi 1901. (sl. 20-23).

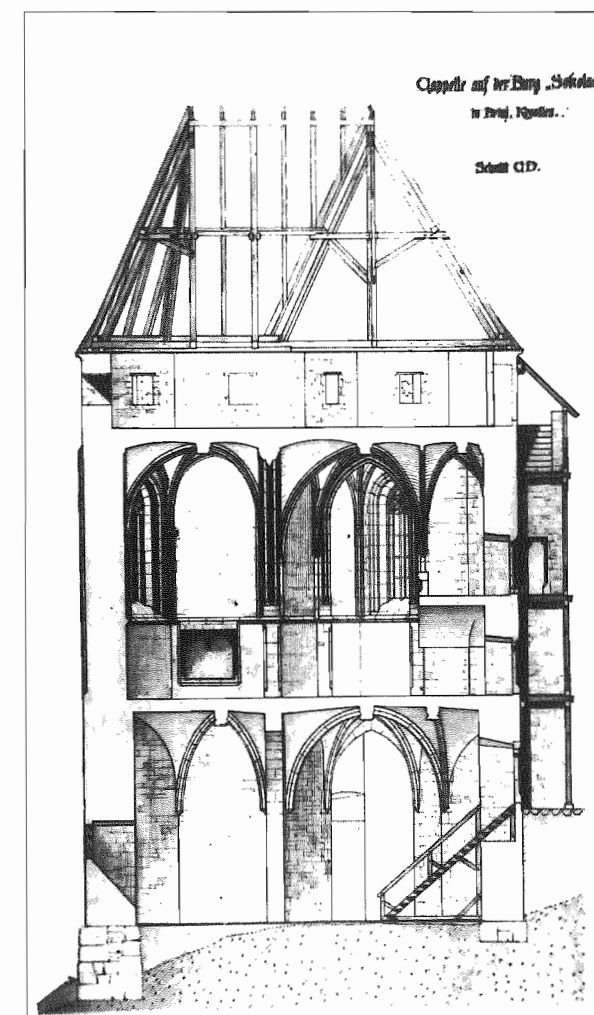
15 Martin Pilar, Sokolac, pogled na kapelu sa zapada, terenski crtež
Martin Pilar, Sokolac, view of the chapel from the west, field drawing

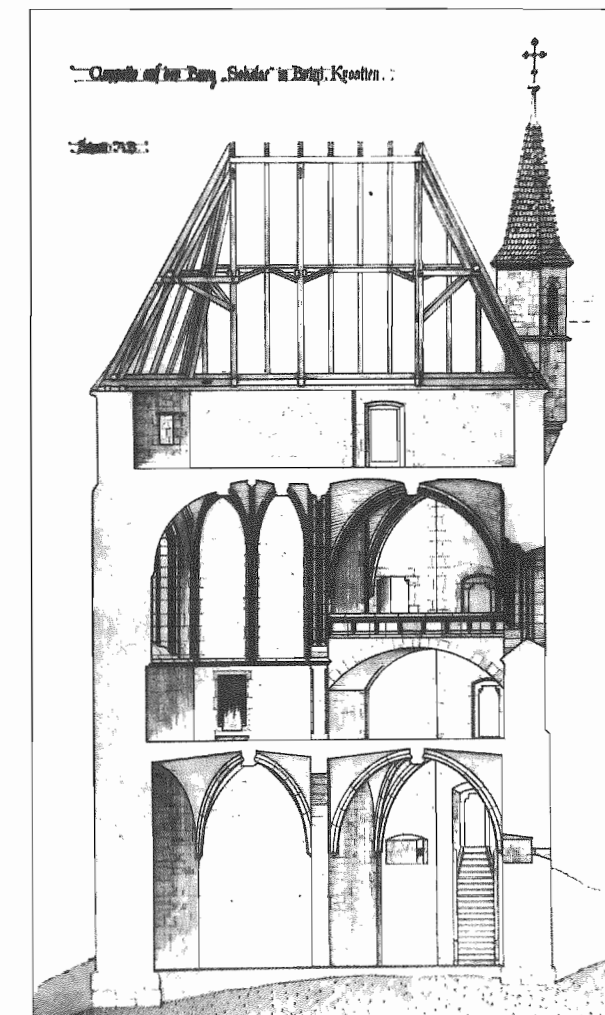
16 Martin Pilar, kapela sv. Trojstva, tlocrt supstrukcije
Martin Pilar, Chapel of the Holy Trinity, ground plan of the substructure

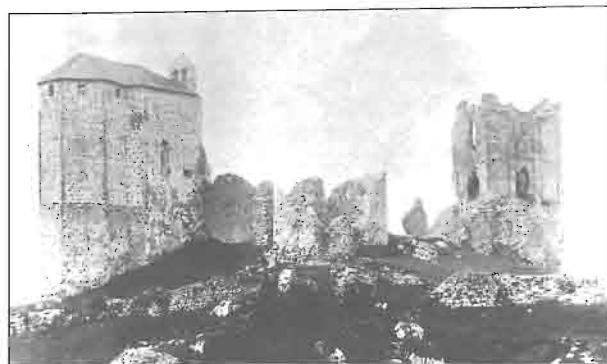
17 Martin Pilar, kapela sv. Trojstva, tlocrt kata
Martin Pilar, Chapel of the Holy Trinity, ground plan of the first floor

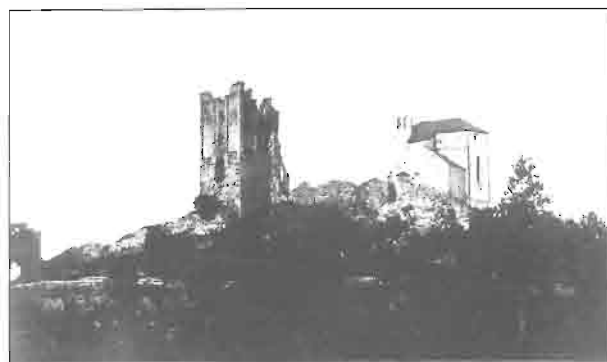
18 Martin Pilar, kapela sv. Trojstva, uzdužni presjek
Martin Pilar, Chapel of the Holy Trinity, longitudinal section

19 Martin Pilar, kapela sv. trojstva poprečni presjek
Martin Pilar, Chapel of the Holy Trinity, cross section

20 Pogled sa sjeveroistoka na Sokolac (oko 1895.)
View of Sokolac from the north east (about 1895)

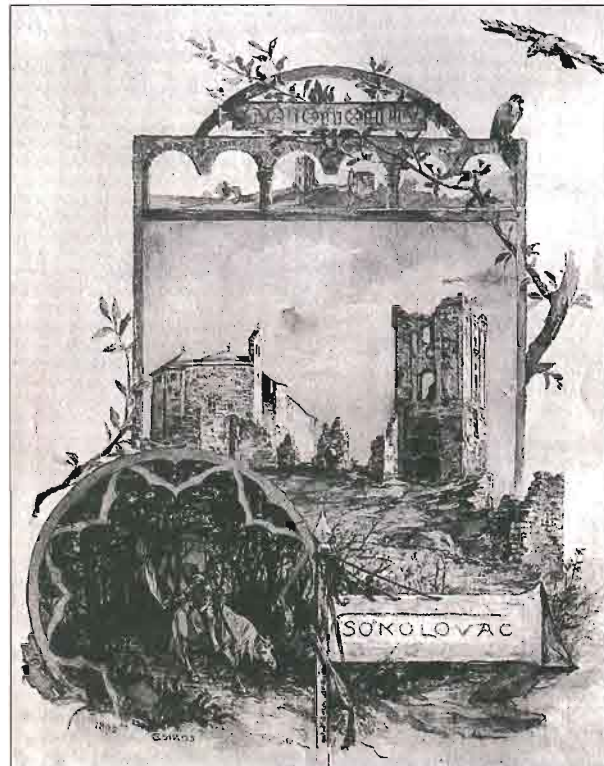
21 Pogled s jugozapada na Sokolac (1895.)
View of Sokolac from the south west (1895)

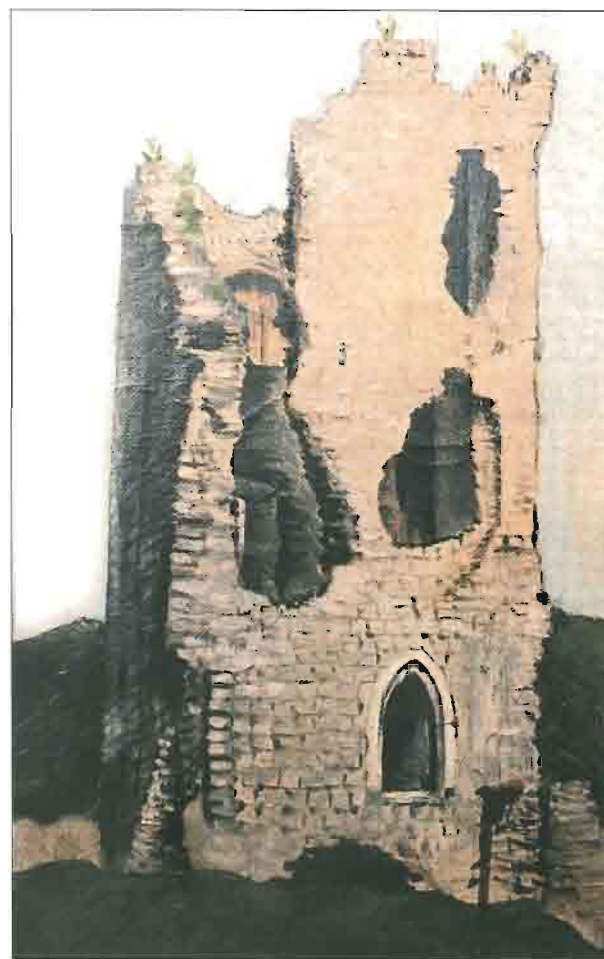
22 Pogled sa sjevera na frankopansku jezgru Sokolca (oko 1925.)
View of the Frankopan nucleus of Sokolac from the north (around 1925)

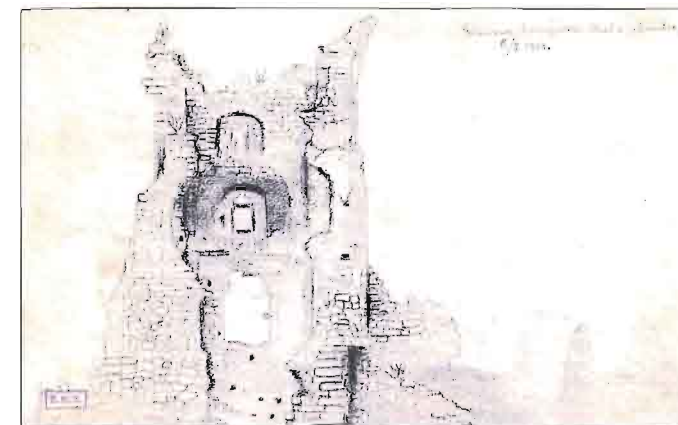
23 Pogled s juga na Sokolac (oko 1900.)
View of Sokolac from the south (ca 1900)

24 Bela Csikos Sessia, pogled sa sjevera na Sokolac (1895.)
Bela Csikos Sessia, view of Sokolac from the north (1895)

25 Pogled s istoka na frankopansku kulu, ulje na platnu. Prije 1900., Muzej grada Senja
View of the Frankopan tower from the east, oil on canvas. Before 1900. Senj City Museum

26 E. Laszowski, pogled na istočno pročelje frankopanske kule, crtež olovkom (1901.)

E. Laszowski, view of the eastern façade of the Frankopan tower, pencil drawing (1901)

27 E. Laszowski, pogled na donji dio istočnoga pročelja frankopanske kule, crtež olovkom prema starijoj fotografiji (1901.)

E. Laszowski, view of the lower part of the eastern façade of the Frankopan tower, pencil drawing according to an older photograph (1901)

Fotografija ipak nije istisnula umjetnike u dokumentiranju ruševina povijesnih plemićkih gradova. Na zahtjev »Društva umjetnosti«, a za potrebe opremanja Hrvatskoga umjetničkog paviljona na milenijskoj izložbi u Budimpešti, Bela Csikos Sessia putuje u koložu i rujnu 1895. Hrvatskom i crta ruševine niza plemićkih gradova. Tada nastaju dva akvarela pogleda sa sjevera na brinjsku kapelu i kulu.³⁹ Veći nam je akvarel zanimljiviji. U središnjem dijelu prikazani su, unutar okvira koji podsjeća na neku vrstu portala, kapela i frankopanska kula. Unutar jednoga manjeg polja gornjega dijela okvira prikazan je isti motiv, ali u pogledu s jugozapada, dok je u donjem dijelu s lijeve strane, unutar jedne gotičke rozete, alegorijski prikaz viteza na konju, a s desne je natpis »Sokolovac« (sl. 24). U doba dok Csikos-Sessia slika kulu njezino sjeverno i zapadno pročelje sačuvano je go-

tovo u čitavoj visini, ali se kroz sjeverne prozore opaža da je znatnim dijelom urušen i ugao kule.

Nekako u isto doba nastala su najranija poznata nam ulja na platnu. U Muzeju grada Senja čuvaju se dvije slike nepoznatog autora nastale svakako prije 1900., vjerojatno u posljednjem desetljeću 19. st. Jedna prikazuje pogled na zapadno pročelje kapele, a druga nama najzanimljivije istočno pročelje frankopanske kule (sl. 25). Prikaz kapele je korektan, no ipak bismo, da kapela više ne postoji, o nekim njezinim detaljima danas možda pogrešno mogli zaključiti. Crtež kule crtan je pažljivije, pa ga s dovoljnom pouzdanošću možemo prihvatiti kao ključni izvor za neke podatke koji su nam nužni za rekonstrukciju kule.

Laszowski ubrzo nakon urušavanja istočnoga pročelja zimi 1900./01. prvi puta dolazi u Brinje početkom srpnja 1901. i olovkom na papiru crta tri manja crteža: pogleda na kulu i kapelu sa sjeverozapada, zatim pogled na kulu sa zapada i jedan pogled na donje dijelove nama najzanimljivijega istočnoga pročelja.⁴⁰ Prvi nam crtež ne pruža nikakve podatke koje ne bismo mogli znatno bolje očitati s fotografijom. Na drugom crtežu kroz urušenje istočnoga pročelja jasno se u zapadnom zidu vide sve tri prozorske niše. Na prvome katu nema više prozorskog okvira, a još postoje oni na drugom i trećem katu, zajedno s prozorskim nišama. Na preostalom dijelu istočnoga pročelja, uz sjeverni zid, u visini prvoga i drugog kata jasno se razabiru pravilne špalete s pripadajućim petama nadvoja (sl. 26). Na trećem je crtežu pogled na donje dijelove istočnoga pročelja, te dio pročelja palasa uz spoj s kulom. U prizemlju je nepravilna rupa nastala urušavanjem okvira prolaza u grad. Malo iznad ovog oštećenja s desne su strane vrata s profiliranim kamenim okvirom, šiljastolučno nadvijena, sastavljena od sedam dijelova i praga (sl. 27).

U 20. stoljeću učestalo se fotografira frankopanska kula, no to su najčešće amaterske fotografije na kojima se teško razabiru pojedinosti. Izdvajaju se kvalitetne fotografije koje snimaju fotografi Agencije za fotodokumentaciju, najprije 1952. Medar i sljedeće godine Šurjak. Medar snima kulu u pogledu sa sjeverozapada i jugozapada, te tako bilježi one podatke koji su nam za obnovu kule najvažniji (sl. 28-29).

³⁹ U zbirci V. Zlamalika čuva se akvarel vel. 20x27 cm, a u zbirci Hrvatskog povijesnog muzeja akvarel vel. 68,4x51,2 cm.

⁴⁰ U gornjem desnom uglu napisano je: »Glavna kula grada Brinja iz unutra oko god. 1890. Po fotografiji kod g. E. Fabijanija u Brinju. Gledano s dvorišta.« Zbirka crteža Zavoda za zaštitu spomenika kulture Ministarstva kulture u Zagrebu.

28 Pogled sa sjeveroistoka na frankopansku kulu (I. Medar, AG foto, 1952.)

View of the Frankopan tower from the north east (I. Medar, AG foto, 1952.)

29 Pogled s jugoistoka na frankopansku kulu (I. Medar, AG foto, 1952.)

View of the Frankopan tower from the south east (I. Medar, AG foto, 1952.)

SOKOLAC U LITERATURI

O Brinju prvi piše Franz de Paula Julius Fras 1835. u, usprkos mnogim interpretativnim pogreškama, vrijednoj topografiji karlovačke vojne krajine. Opisuje mjesto i Sokolac, donosi natpise i godine koje su se mogle pročitati na zidovima grada i daje kratku povijest mjesta. Opisujući kapelu, za grb Gorjanskih piše da je »sličan grbu milanskog hercega Viscontija; zato neki pokušavaju gradnju ovoga grada pripisati tom vojvodi, što se ne može potvrditi jer ovi vojvode potječu tek od god. 1310., a već su 1244. Brinje u svom posjedu imali Frankopani.« Zaključuje da je »Bartol Frankopan dao oko 1455. sagraditi ovaj grad i postaviti u sredini gradske kaple oltar svetoga Bartolomeja«. ⁴¹

Ruševni ostaci brinjskoga frankopanskoga grada potaklo je I. Kukuljevića Sakcinskog da prvi istraži njegovu prošlost. Kukuljević dvaput piše o Brinju; prvi put 1869., a potom i 1887. U ranijem radu tek malu pozornost posvećuje izgledu kule: »Grad bijahše sagrađen na dva poda i okružen čvrstom ogradom, utvrđenom sa osam kulah. U okružju tih ogradah stajahu po nekoliko kućah sa stanovnici koji bijahu vazda na pripravi da brane grad od neprijatelja. Grad je još prilično dobro sačuvan. Od kulah stoje jošte dvie, a glavna vrata svođena su na krst i građena su u gotičkom šiljastom slogu, kao i gradska dobro sačuvana kapela.« ⁴² Dvadesetak godina poslije Kukuljević vrlo detaljno opisuje kapelu, ali ga kao i prethodno, kula, gotovo i ne zanima ⁴³. Ipak, opisujući izuzetno slikovito svoje putovanje, u Putnim uspomenu usput donosi vrijedan podatak o otvorima na istočnom pročelju kule, a koje nisu uspjele zabilježiti najstarije fotografije: »... Ima dva četverouglasta tornja polurazorena i glavna vrata sa svodom na krst, gradjenim u gotičkom šiljastom slogu. Isto tako šiljasti su i prozori iz nutarnje strane, dočim su vanjski četverouglasti...« ⁴⁴

Na samom početku 20. stoljeća Vjekoslav Klaić objavljuje povijest knezova Krčkih i Frankopana do godine 1480. U opisu Sokolca prvi spominje, nije poznato na temelju kojeg izvora, da je kapela ukrašena zidnim slikama kojima se izgubio trag. ⁴⁵

⁴¹ Fras, Cjelovita..., 195

⁴² I. Kukuljević Sakcinski, Grad Brinjski.

⁴³ Ivan Kukuljević Sakcinski, Sokol..., 57.

⁴⁴ I. Kukuljević Sakcinski, Putne uspomene, Zagreb, 1873: 16.

⁴⁵ V. Klaić, Krčki knezovi..., 73.

Istraživač prošlosti ličkih gradova I. Devčić popularizira prošlost Brinje najprije u dnevnim novinama, ⁴⁶ a potom u časopisu za kulturu i prosvjetu ⁴⁷ donosi kraće prikaze prošlosti Sokolca. Zanimljivo je da Gjuro Szabo, istraživač i zaljubljenik u hrvatske plemićke gradove, u knjizi posvećenoj plemićkim gradovima znatnu pažnju posvećuje prošlosti i prikazima Brinje na arhivskim nacrtima, a potom kapeli, no tek se usput osvrće na tada još uvijek vrlo dojmive ostatke kule. Piše da se Brinje prvi put spominje 1411., a kapelu opisuje iscrpno: »Tlocrt joj je naskroz nepravilan. Kapela ima tri sprata: srednji sprat je prava kapela: rebra, okvir vrata, kružište prozora i doprozornici izvedeni su neobičnom pomnjom a sve upućuje na kasnije gotsko doba. I donja je prostorija svođena: strijelnica pokazuje, da se tu pomiošljalo na obranu, dok je gornji sprat s ovelim otvorima udešen lih za obranu. Sva je kapela građena od kamena, izvana je u znatnoj visini kordonski vjenac oko cijele građevine.

⁴⁶ I. Devčić, Sokolac-grad više Brinje, Narodne novine 69/1903: 218–219.

⁴⁷ I. Devčić, Grad Sokolac u Brinju, Prosvjeta, Zagreb, 1907: 15, 478.

⁴⁸ Gjuro Szabo, Sredoviječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1920: 194.

⁴⁹ Gjuro Szabo, Obrambene crkve u Hrvatskoj, Hrvatska prosvjeta, br. 9–10, Zagreb, 1917: 345.

⁵⁰ E. Laszowski, Brinje, Prosvjeta, 3, 1895: 4, 116.

⁵¹ »Ude li se u grad kroz rečenu kulu na vanjskom zidu, to evo pred nama stoji visoka glavna gradska kula i podori starog Sokola grada, stara brinjska gradina. Dio grada između ove kule i sačuvane gradske kapelice čine sjeverno krilo grada. Sa sve četiri strane imala je ova kula do iznad drugog sprata po tri gore zaobljene niše, razdijeljene zidanim stupovima. Kula je građena na osnovi četverokuta. Ulazna su vrata okrenuta sjeveru, imaju tesane kamenite vratnice, odozgo zaobljene, a pod njima se vidi niša s kamenitim žljebom s desna i lijeva, u kojem je bila gvozdена ili drvena rešetka, koja se dizala pomoću kolotura smještenoga gore u sredini (Fallgitter). Dašto, da su iza ove rešetke bila nekoč i čvrsta okovana vrata.

Ulazna kula bila je svedena unakrst i nosila je gotska rebra, koja su stajala na rezbanim konzolama. Vrata opet, koja su iz bolte vodila u dvorište, bila su svedena u šilj. Ova su gledala prema istoku. Veći dio ove kule porušen je zimi 1900. –1. Prvi i drugi sprat imao je nekoč slične svodove na rebrima, koja se još prilično zapažaju. Treći sprat nije bio presvođen. Prozori su na kuli bili obloženi kamenitim doprozornicima, dok je s dvorišne strane bio jedan oveliči prozor gotskog oblika. U drugom su spratu bili ispred prozora na tri strane izbočeni doksati, to razabiremo po ostacima kamenitih nosioca ovih, koji se sastoje od po tri zaobljene kamenite gredice položene jedne na drugoj. Zidovi su kule bili na uglovima zidani i vezani tesanim kamenima, a bili su na dnu 1,80 m debeli. Kod prozora unutra su bile nekoč zdesna i lijeva kamenite klupčice, spratovi su bili povezani uskim stepenicama, koje su bile u zidu, a do njih je bio ulaz na uska u šilj svedena vrata.« Emilij Laszowski, Stari lički gradovi, Zagreb, 1941, str. 6.

⁵² Anđela Horvat, Brinje, Enciklopedija likovnih umjetnosti, 1, Zagreb, 1959: 502.

⁵³ Anđela Horvat, Grad, Enciklopedija likovnih umjetnosti, 2, 1962: 438.

⁵⁴ Anđela Horvat, Pietá u Brinju, Peristil, 12 – 13, Zagreb, 1969–1970: 79.

Anđela Horvat, Drvena gotička Madona iz Brinje, Peristil, 16–17, Zagreb, 1973–1974: 34.

⁵⁵ Tomislav Premerl, Grad Sokolac u Brinju, Arhitektura, 109–110, Zagreb, 1971: 44.

ne, a rubovi su njeni napose pojačani. Sva je ta kapela jedinstven spomenik graditeljstva, napose graditeljstva Frankopana«. ⁴⁸

Iako na početku opisa grada napominje da je »Brinje pravi frankopanski grad«, on ga opisuje ne onakvog kakav je bio u doba Frankopana, nego nakon znatne graditeljske intervencije krajiške posade, a ulaznu kulu spominje samo usput: »Sam grad sastojao se od branič-kule G, koja je bila vrlo pomno izrađena, pa u gornjim dijelovima lisenama raščlanjena.« Prije toga, kada piše o obrambenim crkvama u Hrvatskoj, Szabo spominje da se »u taj obzidani prostor ulazilo kroz kulu, koja je imala doksat za obranu nad ulazom...« ⁴⁹, što uopće nije relevantan podatak za ovu iznimno zanimljivu kulu. Povjesničar Laszowski posjećuje Brinje prije Szabe, prvi put 1895. objavljuje pregled najvažnijih zbivanja u prošlosti Brinje, a za ulaznu kulu piše: »Na zapadnoj strani stoji visoki četverouglasti toranj građen u gotičkom slogu, a uz ovoga visoki branič.« ⁵⁰ Prema dokumentarno vrijednom crtežu kule u pogledu s istoka znamo da je Laszowski ponovno bio u Brinju u srpnju 1901., a o brinjskoj povijesti drugi put piše četiri desetljeća poslije i pritom dotad najiscrpnije opisuje kulu i neke druge njemu zanimljivije dijelove grada. ⁵¹ Prema nizu drugih njegovih opisa poznato nam je da Laszowski nije dovoljno razumio arhitektonske spomenike, pa na ovom primjeru pomalo iznenađuje njegova razmjerno velika točnost opisa.

Anđela Horvat, kao i Szabo, opisuje izgled grada kakav je stekao kroz dva stoljeća pregradnjama i dogradnjama frankopanskoga plemićkoga grada u protutursku utvrdnu, ne pokušavajući izdvojiti i upozoriti na najvrjedniji, frankopanski sloj. Raščlanjivanje pročelja lezenama Anđelu Horvat jedino »podsjeća još na romanički način građenja« ⁵², odnosno »ukazuje na romaniku« ⁵³. Poseban su doprinos poznavanju frankopanske kulturne ostavštine u Brinju dva njezina rada o gotičkoj Pietá i Madoni s djetetom, koji su ugrađeni u dva oltara druge pol. 17. stoljeća. ⁵⁴

Zanimljivo je da velika ulazna kula nije pobuđivala veće zanimanje ni kod kasnijih istraživača. Tomislav Premerl pažnju usredotočuje gotovo isključivo na kapelu sv. Trojstva, a za ulaznu kulu jedino zapisuje: »Ta je fortifikacija djelo uglavnom 15. stoljeća, a branič-kula raščlanjena je lesenama i polukružnim završetkom zidnih ploha pri vrhu, što podsjeća još na romanički način gradnje. To se vidi i iz strukture zida, ostataka te glavne kule.« ⁵⁵

Zorislav Horvat je od svih istraživača dosad Brinju, njegovoj kapeli i ulaznoj kuli posvetio najviše pažnje, o kojima opširnije piše u dvama člancima. Prvi put se 1984. osvrće na čitav ansambl frankopanskoga plemićkoga grada, prvi zapaža niz pojedinosti i detaljno opisuje i analizira kulu, a šesnaest godina poslije, u okviru brinjske sakralne arhitekture, obrađuje samo njegovu kapelu.⁵⁶

U posljednjem radu napominje da su Frankopani sagradili svoj brinjski grad i kapelu »u jednom dahu ... S obzirom na grb Gorjanskih i činjenicu da se knez Nikola IV Krčki oženio Dorom Gorjanskom 1405., očito su burg i kapela sagrađeni početkom 15. st.«⁵⁷. Iscrpno opisuje kapelu, a njezine graditelje povezuje s Češkom i Parlerovom radionicom, odnosno majstorima koji su izašli iz te radionice. Na takav ga zaključak navode sličnosti oblikovanja brojnih detalja, ali i osnovna koncepcija »rasporeda volumena burga Brinja: dvije vertikale povezane horizontalom palasa, pojava branič-kule i kapele pred zidine burga zbog djelotvornije obrane te poligonalni tlocrt jezgre grada sa stambenim prostorima«.⁵⁸ Kapeli nalazi sličnost s bivšom augustinskom crkvom sv. Marije i sv. Karla Velikog u Pragu (1350.), a niz rješenja koja su pri gradnji primijenjena povezuje sa značajkama najnaprednije češke arhitekture toga doba, te zaključuje da na »brinjskoj kapeli nalazimo utjecaje i izvedbu srednjoeuropske arhitekture najviše kvalitete, prenesene u krajeve onodobne Hrvatske, gdje je to bila potpuna novost«.

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI

SANACIJA KAPELE NAKON POTRESA 1916.

Na prijedlog Centralne komisije, ministar za trgovinu, obrt i javne radove u Beču imenovao je godine 1855. I. Kukuljevića Sakcinskog za prvog konzervatora za građevinske spomenike u Hrvatskoj i Slavoniji. Dvije godine poslije Kukuljević upozorava Centralnu komisiju o stanju kapele,⁵⁹ ali nema podataka je li nakon njegova upozorenja išta poduzeto da bi se ono poboljšalo.

Godine 1887. Ivan Kukuljević Sakcinski uz svoj tekst o Brinju prilaže i četiri crteža Martina Pilara, koje je ovaj izradio tri godine prije za diplomski rad na studiju u Beču. Na kraju svojeg teksta opisuje i ko-

mentira crteže, te predlaže neka najnužnija rješenja: »U našim slikama vješto izvedenima po mladom našem arhitektu g. M. Pilaru, prikazana je crkva u popravljenom stanju. Rebra su naznačena, gdje im je samo traga, zaglavni kameni tamo gdje imaju biti. Krovovi su narisani strmiji negoli je sadanji a namješten je prema dvoprištu tornjič za zvono, na mjesto kojeg je sada zid sa dva luka, a u svakom po zvono. Na glavnoj perspektivi narisano je pače i gradsko platno, glavna kula i dio palače, što je međutim samo akademičke vrijednosti. Risarije su naime sgotovljene pod nadzorom gosp. prof. i nadsavjetnika baruna Schmidta, u njegovoj bečkoj školi za arhitekturu«.⁶⁰

Konstatacijom da je priložen projekt (sl. 13, 16-19) samo »akademičke vrijednosti« Kukuljević se odredio ne samo prema tom studentskom radu mladog Pilara nego prema svim sličnim postupcima, a koje su zastupali Smidt i Bollé. On se ne slaže s tada omiljenim romantičarskim radikalnim rekonstrukcijama, kojih, ako zanemarimo tornjič iznad zapadnoga pročelja, nema na kapeli, ali je radikalnost prisutna na svim ostalim dijelovima grada, obrambenom zidu, kuli i palasu. Zato u nastavku utvrđuje uzroke tadašnjega lošega građevinskoga stanja kapele i predlaže rješenje kojima se oni uklanjaju: »Podno velike perspektive prikazuje nam sličica sadašnje stanje. Tud se donekle vidi, koliko su vremena naškodila crkvici. Vapnenac konglomerat nije mogao odoliti uplivom bura, pak je osobito sa sjevera skoro sasma iztrošen, rebra na uglovi se pokidala, komadi zida popadali. Svuda kud je voda dospjela, počinila je štetu veliku, dočim južna strana izgleda skoro sasma nova. Stoga mislimo, da nam valja obratiti pozornost onoga, kome je povjerena briga za crkvicu, naime općine brinjske na to, da barem držeći krov u sasvim dobrom stanju, što sada nije, zaprieči pogibeljno djelovanje oborina i nadamo se, da će obćinstvo i mjerodavna mjesta obratiti pozornost na ovaj velevažni i zanimljivi spomenik iz hrvatske prošlosti i nastojati, da se užiču«.

Zemaljsko povjerenstvo za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Sla-

⁵⁶ Zorislav Horvat, Burg u Brinju i njegova kapela, *Peristil*, 27-28, Zagreb, 1984-85: 41.

Zorislav Horvat, *Srednjovjekovna sakralna arhitektura u Brinju i okolici*, *Senjski zbornik*, 7, Senj, 2000: 97

⁵⁷ Z. Horvat, *Srednjovjekovna...*, 122.

⁵⁸ Z. Horvat, *Srednjovjekovna...*, 124.

⁵⁹ vidi str. 21, bilj. 34.

⁶⁰ I. Kukuljević, *Sokol...*, 64.

voniji primilo je u rujnu 1912. molbu da se očituje o troškovniku radova predviđenih na kapeli. Viktor Hoffiller zadužuje Martina Pilara »da se o stvari očituje«. Pilar odgovara da mu »sadanje stanje kapelice na Sokolcu u Brinju nije poznato« i da se o tome može »samo obćenito izjaviti«, daje neke načelne primjedbe i ispravlja računske pogreške u troškovniku koji nam, nažalost, nije sačuvan.⁶¹ Tek će se na temelju zahtjeva Kraljevske zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu od 31. ožujka 1913., Pilar uputiti u Brinje, nakon čega sastavlja iscrpan izvještaj. Pilar odmah na početku izvješća napominje da se brinjska inteligencija zauzima za zaštitu kapele sv. Trojstva. Oni su podigli žičanu ogradu s vratima od letava kako bi spriječili »pristup nepozvanim i zapriječeno dalje rušenje gradjevine«. Kapela je već tada »dobro pokrivena limom, a na vanjštini je zidja izveden zamaz sljubnica, tek nešto nevješto sa premnoga žbuke«.

Dalje se u izvješću osvrće na pojedine stavke troškovnika radova. Za prve tri stavke troškovnika, a koje se vjerojatno odnose na radove pokrivanja kapele limom i zapunjavanje sljubnica, piše da su izvedene i na njih se više se osvrće. Osobito nam je zanimljiv dio izvješća koji se odnosi na predviđene radove na velikoj frankopanskoj kuli čije se dvorišno pročelje urušilo godine 1901.: »U st. 4 opisana radnja za osiguranje zidova na obim kulama ulaza vrlo je nužda, ovim prijeti skora potpuna propast, ako se što prije i što savjesnije neosiguraju. Predloženi način pomnog zamaza gornjih ploha sa žbukom od portland cementa pričanja se slobodnim, tek se ne bi smjelo nikako pomišljati na izravnavanje zidova na gornjem rubu, već bi trebalo samo rasklimano kamenje maknuti, a ono, što je još čvrsto ili se može bez osobitih teškoća učvrstiti, mora se ostaviti. Tim će se mnogo posla uštediti, a sačuvati istinski izgled ruševine«.

U osvrtu na sljedeću stavku troškovnika iznosi primjedbe na radove predviđene za izvođenje na sjevernoj polukuli: »Skroz je nepotrebno u st. 5 spomenuto planiranje nasipa na sjevernoj kuli vanjskog gradskog platna, a isto je tako neopravdano izvođenje betonskog obruba, odnosno pokrova zidova te kule. Ovi su dobro građeni sa velikim kamenom i dobro užičvani. Ograda, što bi se imala na tom mjestu načiniti, da se spriječi pad niz kulu, dade se učvrstiti izravno u kamenje zidja, a treba da se izvede solidno i čvrsto, ali skroz jednostavno i bez ikakva uresa«. Znatan dio izvješća Pilar je posvetio

kritici prijedloga otvaranja ulaza u kriptu i izvedbi pristupa u unutrašnjost kapele, te je na kraju ponudio bolje rješenje.⁶²

O tadašnjim aktivnostima Szabo piše u Izvješću o radu zemaljskog povjerenstva za očuvanje spomenika u g. 1912. i 1913.:

»U travnju 1913. predloženi su povjerenstvu spisi sa troškovnikom za nužne radnje na ruševinama grada Sokolca u Brinju. Taj je grad stajao na veoma važnoj točki, osobito je to bio važan položaj za turskih ratova. Sada je još jako malo sačuvano od starog grada, ali je baš od njega sačuvano toliko starih nacrti, da mu stari oblik jako dobro poznajemo.

Izaslanik član Povjerenstva arhitekt M. Pilar našao je u Brinju mnogo ljubavi za ovaj važan spomenik. Vanjski dvorišni prostor grada bio je zasaden drvećem; plotom od žica otežčan je pristup nepozvanim i marvi i tim spriječeno rušenje ostataka. Kapela je bila dobro pokrivena limom a na vanjštini je bio izveden zamaz sljubnica.

Uslijed takvog shvaćanja stvari od strane tamošnje inteligencije, povjerenstvo je rado preporučilo, da kr. zemaljska vlada pripomogne, da se izvedu nužne radnje za očuvanje gradine, ali dakako samo u tom opsegu, da ne budu na štetu starinskom izgledu ostataka. Povjerenstvo je prigovorilo zamišljenom izravnavanju zidova i samo preporučilo, da se učvrsti kamenje, koje još stoji na svom mjestu, a nije više sa zidom čvrsto spojeno. Nije se preporučilo predloženo planiranje nasipa uz sjevernu kulu do vanjskog gradskog platna, a još manje je povjerenstvo moglo pristati na to, da ta kula dobije obrub ili pokrov od betona.

Predloženo je bilo i otvorenje ulaza u kriptu kapelice. Tome povjerenstvo nije moglo prigovoriti, ali se nije slagalo s predloženim komplikovanim načinom izvedbe. Zato je povjerenstvo predložilo drugi podjednaki i jeftiniji način«.⁶³

Godine 1916. i 1917. zaredalo je nekoliko potresa, od kojih je onaj 12. ožujka 1916. s intenzitetom u epicentru 7 do 8 stupnjeva bio najsnažniji.⁶⁴

⁶¹ Spisi Povjerenstva 53/1911. Dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu.

⁶² Spisi Povjerenstva 45/1913. Dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu.

⁶³ Gj. Szabo, *Izvještaj o radu zemaljskog povjerenstva za očuvanje spomenika u g. 1912. i 1913*: 320.

⁶⁴ Ostali potresi koji su jače pogodili Brinje, intenziteta 6 stupnjeva, bili su 13. ožujka i 14. listopada 1916., te 26. veljače 1917. Catalogue of earthquakes, UNDP/UNESCO SURVEY OF THE SEISMI-

Tada je jače oštećena kapela, a možemo pretpostaviti da su raspucani zidovi frankopanske kule morali pretrpjeti nova oštećenja. Kraljevski građevinski nadsavjetnik u banovo ime upućuje 10. siječnja dopis Povjerenstvu u kojem ističe da je »zemaljska vlada naumila na toj kapelici popravke provesti poлаг priloženih nacrtā, tako da se ista uzdrži kao umjetni historički spomenik«. Uz dopis su bili priloženi nacrti na kojima su crvenom bojom bili označeni predloženi dijelovi za gradnju, te se traži da se povjerenstvo što hitnije očituje o predloženim rješenjima. Uz osnovnu građevinsku sanaciju oštećenja, naglasak je stavljen na izgradnju vanjskih stuba kojima bi se pristupalo u kapelu i kor, dok se za potkrovlje predviđa izvedba stuba s kora.

Početak ožujka povjerenstvo je dobilo požurnicu, na koju odgovara 10. travnja 1917. Budući da se nisu sačuvali nacrti predloženoga rješenja, iz njihovog se odgovora doznaje više o karakteru šteta koje je nanio potres i o prijedlogu za njihovu sanaciju, koji je potpisao kraljevski građevinski nadsavjetnik:

»Kako se vidi iz proračuna troškova, što ga je vladin građevni odsjek ustupio kratkim putem ovom povjerenstvu, a sada se u prilogu vraća, predviđene su radnje dijelom nužne, dijelom potrebne, a dijelom i nepotrebne. Uslijed potresa razmaknuli su se suprotni zidovi zgrada oko triumfalnoga luka, ruševan je svod ispod pjevačkoga kora i dio svoda nad ovim. Apsolutno je nužno svezati zidove spomama, namjestiti izmaknuto kamenje, izmijeniti svodove it.d. Isto tako je nužno zakrpati otpale dijelove zidova na sjevernom i zapadnom pročelju. S druge se strane želi učiniti pjevački kor pristupačan, da se može crkvice upotrebiti za službu božju. Prema tomu potrebne su stepenice na kor. Nu nepotrebne su posebne, gotovo monumentalne stepenice, koje vode u prostor nad crkvicom. Za poslove pokrivača krovova dostajala bi puno čednija uredba. Još je manje opravdano i nepotrebno dozidavanje zabata na pročelju i preinačenje tornjića za zvonove, kao što i priradba dva ulaza na pjevalište.

Gornji dijelovi zabatnog pročelja (zidje oko sadanega tornjića) stradali su uslijed nedostatnog održavanja krova. Da se ovi unapred očuvaju od štetnih upliva atmosferilija valja glavnu pomnju svratiti na dobru konstrukciju krova i valjan pokrov, te odvod kišnice. Nipošto nije potrebno, da se zato gradi zabat, koji valjda nije nikada ni postojao, jer je kapelica bila pokrivena gradskim hodnicima.

U nutarnjosti na koru nalaze se doista dvojā vrata, od kojih su jedna zazidana. Naprama južnim vide se na vanjskom zidu tragovi velikog luka, nu reć bi, da ovaj ne spada spomenutim vratima. Nu ako bi i spadao, ne opravdava taj ostatak, da se gomilaju troškovi i stvaraju dva ulaza, gdje je i jedan sasvim dostatan, a možda i nepotreban. Uopće može pročelje ostati bez ikakove promjene (osim zbilja nužnih popravaka) jer se i ulaz na pjevalište može izgraditi i u unutarnjosti kapele, pa to tim lakše, što će se i onako skidati postojeći svod pod pjevalištem i izgraditi novi od armiranog betona. Ulaz pako pod krov mogao bi se na najjednostavniji način izvesti okomitim ljestvama, koje bi vodile do podesta pred postojećim ulazom na tavan, a bile bi shodno i nenapadno zaštićene u koliko nadvisuju krov prigradka. Dali je baš neophodno nužno predjelavati vijence, profile lukova, porebarje prozora, svodna rebra it.d. valjalo bi točnije izpitati na licu mjesta, nu nikako nije dopustivo, da se manjkajuća rebra i zaglavni kamenovi svodova nadomještaju imitacijom od dasaka i gipsa, kao što je neshodno, a može i vremenom biti i pogibeljno, da se ostaci rebara vežu žicom za svodove.

Povjerenstvo za očuvanje spomenika preporuča kr. zemaljskoj vladi, da na kapelici na Sokolcu u Brinju dade izvesti samo najnužnije opravke u svrhu, da se ona sačuva od ruševnosti, a sve druge radnje da se odgode za vrijeme, kada prometne prilike dozvole izaslanicima povjerenstva, da u tančine na licu mjesta prouče sadašnje stanje kapele i podnesu o tom izvještaj.⁶⁵

Martin Pilar dobio je 16. svibnja 1917. putni nalog za odlazak u Brinje, a izvješće s fotografijama (sl. 30) o očevidu podnosi 18. lipnja. Iz njegova se izvješća dobiva najbolji uvid u oštećenja nastala potresom i o stanju u kojem je tada bila kapela, zbog čega ga je zanimljivo u cijelosti prenijeti:

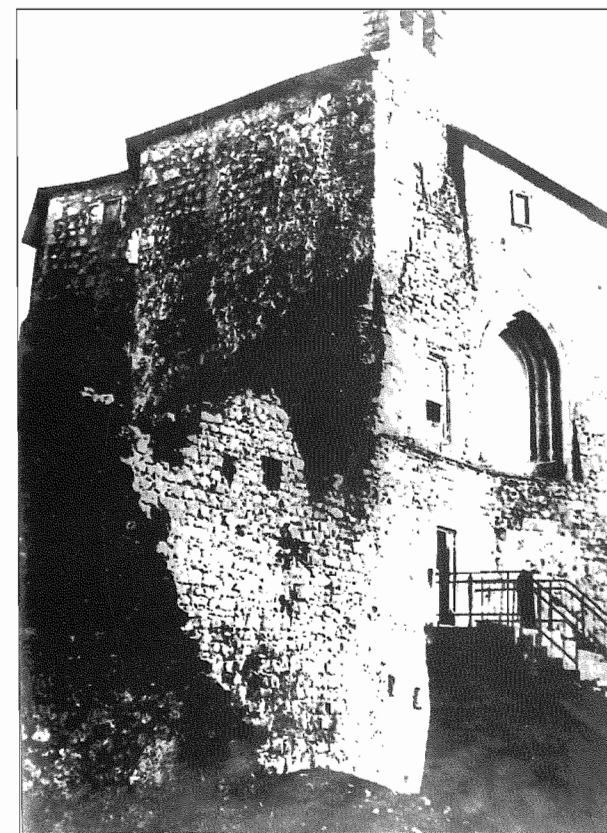
»Pozivom na dopis od 10. travnja 1917. br. 5 zamolio sam g. arhitekta M. Pilara, da pregleda sam kapelu u Brinju, te mi podnese izvještaj o njenom sadašnjem stanju i iznese svoje mišljenje o mogućnosti opravka šteta, što ih je na kapelici prouzročio posljednji veći potres. Taj podrobni izvještaj predlažem ovdje.

CITY OF THE BALKAN REGION, UNESCO, Skoplje, 1974. Prema Kišpatiću, najstariji zabilježeni potres koji je mogao imati razarajuće djelovanje na području Brinja dogodio se 1323., a 1648. jače je stradao od potresa Senj. Mišo Kišpatić, Potresi u Hrvatskoj, Rad Jugoslavenske akademije CXXII, Zagreb, 1895: 40.
⁶⁵ Spisi Povjerenstva 5/1916. Dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu.

30 Kapela sv. Trojstva, pogled sa zapada (M. Pilar, 1917.)
Chapel of the Holy Trinity, view from the west (M. Pilar 1917)

Utvrđeno je, da je kapelica potresima, a napose potresom od srpnja 1916. znatno stradala i da je njen opstanak za slučaj novoga potresa ozbiljno ugrožen, ako se u najskorije vrijeme ne izvedu najnužnija osiguranja.

31 Kapela sv. Trojstva, pogled na glavno pročelje (V. Heneberg, 1928.)

Chapel of the Holy Trinity, view of the main façade (V. Heneberg, 1928)

Kapelica je za svoga opstanka trpila naročito u svojoj sjevernoj i zapadnoj strani od učinaka atmosferilija. Vjetrovima nošeni mlazovi kiša i kišnice zalijevali su izvanjske zidove, izkvarili žbuku među kamenjem i kamenje zidja samo tako, te su pojedini dijelovi vanjskih zidova, sigurno u više navrata, otpali i u više navrata bili popravljani, kako se to može prosuditi po različitoj izvedbi pojedinih dijelova. Prigodom zadnjeg potresa puknuo je po sredini cca. 25-30 cm. debeli, od vapnenoga mačka uzidani, teškom kamenom balustradom opterećeni bačvasti svod izpod pjevališta kapele, jer se ponešto izmaknuo sjeverni zid, o koji se upire. Tim je svod preuzeo ulogu dvokrake poluge, koja nastoji rasturiti svoja uporišta, pa je razmjerno znatno izrinuo sjevernu slabiju i možda površnim popravcima još više oslabljenu stijenu, dočim je južna ostala na mjestu, jer je neizkvarena i moćno poduprta zidjem, koje čini stijenu sakristije. Kretnja toga dijela sjevernoga zida između sjevero-zapadnoga ugla kapele i sredine sjevernoga prozora u ladji, koja je u razini prizemnoga poda gotovo neprimjetna, ali jasno karakterizirana s 2 pukotine, zidu usporedne, u taracu pjevališta pol. 5 cm široke i sa velikom pukotinom 5-6 cm širokom u netaracanom podu potkrovlja, što se usporedno sa zidom pruža od zapadnog zida do povrha triumfalnoga luka u glavnu kapelu, popratilo je i susjedno zidje. Zapadno zidje od sjeverozapadnoga ugla kapele do vrata u crkvicu i na pjevalište pošlo je sa sjeverni, uslijed česa se

32 Kapela sv. Trojstva, pogled na glavno pročelje (AG Foto, Fuis, 1947.)

Chapel of the Holy Trinity, view of the main façade (AG Foto, Fuis, 1947)

je dio vanjske ljuske nad vratima pjevališta odlupio, te srušio tesani okvir tih vrata i naknadno učinjenju terasu pred ulazom u crkvu. Cijeli sjeverni zid crkve, te sjeverna, sjeveroistočna, istočna i pol jugoistočne stranice svetišta slijedilo je jednaku kretnju, kako se vidi po pukotini na luku i pod prozorom, po triumfalnom luku i po pukotinama po svodovlju svetišta. Nu učinak nije ni izdaleka tako velik, jer je pukotina u prozoru najviše 1 cm, u triumfalnom luku 2,5 cm široka, dočim je odskok zapadnoga dijela sjevernoga zida pred istočnim na pukotini u potkrovlju a nad prozorom ladje konstatiran sa 6,5-7 cm. Posljedica popuštanja sjevernih strana kapelice jesu pukotine između svodova i južnoga zida svetišta, te srednje ladje i triumfalnog luka u desnu kapelu, te na podu potkrovlja nad ovim lukom. Osim toga otpalo je jedno rebro u svetištu, a druga dva su se krenula i prete, da će pasti. Nu pošto nemaju nikakva saveza sa svodovljem, to njihova propast ne ugrožava konstrukciju kapele. U istinu manjka u svetištu od prije već jedno rebro, a u ladji dva, bez daljih štetnih posljedica.

Da se ukloni od kapelice prijeteca joj pogibelj, potrebno je, i to prije svega i odmah, da se podupre

bezodvlačno po sredini svod ispod pjevališta, te mu se tako oduzme mogućnost pritiska na postrane stijene. Sa nekoliko greda, stupaca i klinova izvesti će taj posao dobro svaki seoski tesar uz detaljnu stručnjačku uputu i nadzor.

Kad se pako pristupi, bezuvjetno nužnom opravku kapele, prva će biti zadaća, da se taj stari svod odstrani i zamjeni solidno konstruiranim svodom od armiranoga betona, a druga, da se povuku jake željezne sponne kod triumfalnog luka u svetište, u podu pjevališta i nad ovim, kako su bile zasnovane u osnovi vladinoga građevinskoga odsjeka.

Uz to će biti nužno, da se otpali dijelovi zidja na vanjštini nadomjesti i izkrpaju, da se načine nove stepenice na ulazu u crkvicu, da se načine u nutrnosti stepenice na pjevalištu, da se podignu zaglavni kameni u triumfalnom luku, da se povežu o svod rebra u svetištu, da se popravi žbuka u nutrnosti, naročito nulažena i proprhla u sakristiji i nas pjevalištu, napokon, da se priredi shodniji pristup u potkrovlje i otvori ovoga zatvore nepomičnim kopcima, te zidje na tornjiću i uzanj osigura od prodiranja kišnice.

Nije nikako nužno, da se nadomještaju rebra i vijenci u crkvi i porebarje prozora, najmanje surogatima, da se priklesavaju preostali vijenci, da se prave na pročelju crkve posebne stepenice na pjevalištu, da se gradi novi zabati nove stepenice u potkrovlje. Crkvice se upotrebljava četiri puta na godinu, pa je tu dostatan najjednostavniji ukras. Za ulaz na pjevalište dostaju stepenice, smještene slično sadašnjima u nutarnosti. Ulaz na potkrovlje potreban je lih za majstore, nipošto za općinstvo, mogu dakle služiti okomite ljestve od željeza, shodno provedene do podesta pred postojećim ulazom u potkrovlje. Zabati na pročelju bio je navodno osnovan, da se spriječi zakisavanje zapadnoga dijela crkvice. Sada su sljubnice među kamenjem tornjića dosta izprane. Osim toga je na limenom pokrovu iza zida tornjića udešen tek plitak žljeb, a lim je odskočio od stijene, tako, da vode iza plahe kiše ili za otapanja snijega može zid. A i zid u otvorima za zvonove i na uglu kraj tornjića nije nikako pokriven. Nu svemu tome daje se pomoć, ako se sljubnice tornjića pomno zaliju, ako se u otvorima za zvona zazidje donji dio i obloži otraga limom, ev. njim i pokrije, a tako učini i na sjeverozap. uglu crkvice. Zakisavanje zidja imadu spriječiti i kapci na otvorima potkrovlja.⁶⁶

O izvedenim radovima nema sačuvane dokumentacije. Iz kasnijih se fotografija razabire da je kape-

la dobila novi limeni pokrov, a iz zatečenog se stanja razabire da su postavljene zatege u svetištu i uz zapadno pročelje, da je demontirano izvorno klesancima zidano pjevalište i novo izvedeno u betonu. Na zapadnom pročelju sazidano je dijelom novo lice, a pukotine i reške ispunjene su mortom. Manji portal pjevališta, čiji su se nadvoj i sjeverni dovratnik urušili zajedno s okolnim licem zida, rekonstruiran je, a velikom portalu pjevališta dijelom je uklonjena ispuna, kako bi do izražaja došla njegova bogata profilacija, ali su pritom oba ostala zazidana, jer im nije bilo moguće pristupiti. Na kraju radova na jugoistočnom zidu ladje posvećen je natpis radovima na obnovi kapele:

POPRAVIJENO

USIED POTRESA

1917 PODZETIHK

MARKO MAJKOVIĆ⁶⁷

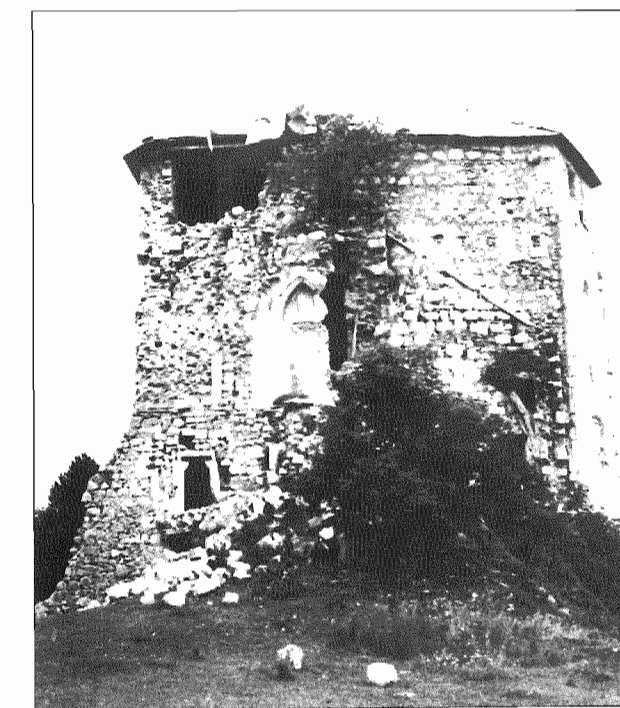
Način na koji je obnovljena kapela pokazuje nam fotografija koju je godine 1928. snimio Večeslav Henneberg (sl. 31). Iste je godine upućen zahtjev za popravak krova. Zemaljsko povjerenstvo za očuvanje spomenika, čiji je predsjednik Gjuro Szabo, izborilo se na Oblastnom odboru zagrebačke oblasti za participaciju od 1 500 dinara, dok je preostalih 1 500 dinara trebao osigurati Oblastni odbor primorsko krajiške oblasti. Na kraju dopisa Szabo napominje: »Svakako bi ta vanredna građevina, za koju jedinu znademo točno kako je u prošlosti izgledala, zaslužila definitivni krov od bakra. U boljim vremenima!⁶⁸ Vjerojatno je bilo problema s osiguravanjem druge polovice sredstava, pa je Oblastni odbor zagrebačke oblasti – Odjel za narodnu prosvjetu, za popravak odobrio čitav potreban iznos od 3000 dinara⁶⁹.

Krov je opet popravljen pocinčanim limom, a unutrašnjost je vjerojatno samo prebijeljena, što potvrđu-

ju vapneni slojevi na spomenutoj posvetnoj ploči. U Drugom svjetskom ratu izravni pogodak bombe srušio je sakristiju kapele i uzrokovao nova oštećenja svoda, krovista i pokrova. Sanaciji oštećenja nije se pristupilo, pa su rastresenost limenog pokrova i djelomična otkrivenost zapadnoga dijela krovista uzrokovali natapanje zapadnog zida, a s nadošlim smrzcavicama njegovo razrahljivanje i na kraju urušavanje (sl. 32).

ZASTITNI RADOVI OD 1948. DO 1975.

Početkom godine 1948. uputio je Konzervatorski zavod u Rijeci dopis Konzervatorskom zavodu u Zagrebu, u kojem ga izvješćuje da je »ovaj zavod primio obavijest da narod ruši staru brinjsku gradinu i raznosi materijal.⁷⁰ Ljubo Karaman odmah upozorava Kotarski narodni odbor u Brinju da je »stara gradina u Brinju historijski spomenik iz naše prošlosti, pa ga kao takvog stavljam na temelju člana... pod zaštitu države. U vezi s tim molim Vas da spriječite svako odnošenje materijala i svako diranje u ostatke gradine...⁷¹ Nakon četiri godine župnik Mihovil Primorac piše Konzervatorskom zavodu u Zagrebu: »Vrijeme, a još više prošli rat (bombardiranje) oštetili su mnogo krov kapele, pa voda razara i uništava ovaj vrijedan spomenik. Bilo bi

33 Kapela sv. Trojstva nakon urušavanja dijela zapadnoga pročelja (G. Jurišić, 1963.)

Chapel of the Holy Trinity after the collapse of part of the western façade (G. Jurišić, 1963)

⁶⁶ Spisi Povjerenstva /1917. Dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu.

⁶⁷ Taj je nejvešto u žbuku urezani natpis postavljen ispod većeg natpisa o obnovi kapele koja je izvedena 1653. Površina natpisnog polja veličine 50x26 cm istaknuta je u odnosu na lice zida i prebojena sivom bojom, zbog koje se prethodno mislilo da je riječ o olovnoj ploči.

⁶⁸ Dopis od 2. studenog 1928. Dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu.

⁶⁹ Zapisnik od 13. studenoga i obavijest od 23. studenog 1928. Dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu.

⁷⁰ Dopis od 27. siječnja 1948. dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu.

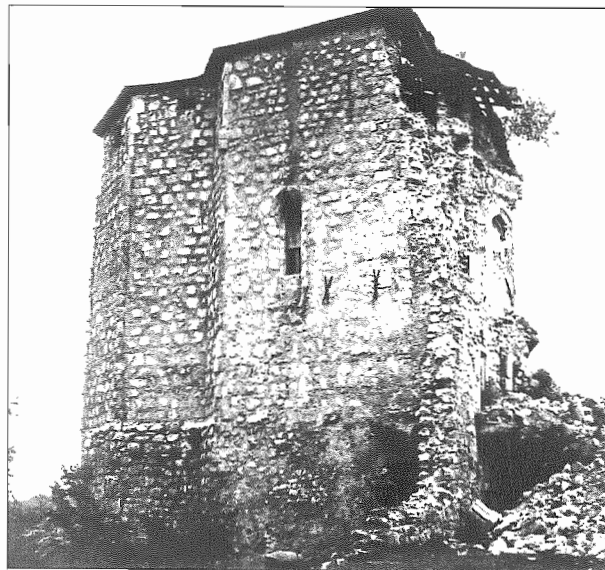
⁷¹ Dopis od 29. siječnja 1948. dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu.

stoga nužno da se ova kapela pregleda po konzervatorskim stručnjacima...»⁷² Upozorenje o zabrinjavajućem stanju kapele dalo je rezultat: odobreno je hitno 20 000 dinara, o čemu Konzervatorski zavod u Zagrebu obavještava Narodni odbor kotara Brinje.⁷³ Konzervator Branko Fučić u svojem putnom izvješću upozorava da »nešto što nije do sada ozbiljno uočeno, su vrlo ozbiljne pukotine svoda i svodnih gotičkih rebara.«⁷⁴ O izvedenim radovima i problemima s kojima su se susreli tijekom izvođenja radova, potkraj studenoga obavještava Mile Krznarić, predsjednik Narodnog odbora kotara Brinje: »Po primitku pošiljke od 20.000 dinara odmah smo stupili ka popravku krovne konstrukcije i pokrova Gradine (Sokolca). Rad je dosta težak i opasan, uslijed lošeg vremena i snijega, te hladnoće i visine. Svota koju ste nam poslali je premalena za izvesti ovaj posao...«, zbog čega traži dodatnih 20 000 dinara.⁷⁵ Traženi je iznos osiguran tek 1954., kada Josip Ladović sugerira da se ta sredstva usmjere »za krpanje nekih manjih vertikalnih pukotina na zidu i eventualne popravke krova kapele.«⁷⁶ Brinjaci tada iskazuju želju za rekonstrukcijom Sokolca, no Ladović ih pokušava odgovoriti od te nakane.

Veći dio zapadnoga pročelja i dio svoda iznad pjevališta kapele sv. Trojstva urušio se 22. ožujka 1963.,⁷⁷ nakon čega se započelo sa sustavnim radovima na obnovi kapele (sl. 33-37). Iste je godine uklonjena gruha, odvojen je sav kamen pogodan za ponovnu ugradnju, obavljeno je fotogrametrijsko snimanje zapadnog i dijela sjevernoga pročelja, poduprti su svodovi u kapeli i izvedena drvena skela uz dio sjevernoga i zapadnoga pročelja.⁷⁸

Sljedeće je godine izrađen prijedlog statičke sanacije kapele na način da se zapadno pročelje prezida, uz umetanje spojki od čeličnoga profila debljine 18 mm i dužine 3 m, a na svaki metar visine. Na krušni zidova kapele predviđena je izvedba armiranobetonskog serklaža veličine 30×25 cm, te umetanje čeličnih spona na ugroženim mjestima i armiranobetonskog nadvoja ispod velikoga zapadnog portala. Za kulu je predviđena preventivna zaštita privremenim zazidavanjem svih prozorskih niša i niše ulaza u kulu, čišćenje od vegetacije te zaštita krušništa zida od atmosferilija.⁷⁹

Iste su godine započeti radovi na prezidavanju dijela sjevernoga i zapadnoga pročelja (izvedeno u visini ulaza u kapelu) i izradi detaljne arhitektonske dokumentacije zatečenoga stanja.⁸⁰

34 Kapela sv. Trojstva, pogled sa sjevera nakon urušavanja dijela zapadnoga pročelja (G. Jurišić, 1963.)

Chapel of the Holy Trinity, view from the north after the collapse of part of the western façade (G. Jurišić, 1963)

Potaknuta Klaićevim spominjanjem zidnih slika u kapeli slikane slojeve istražuje Nevenka Vučićević. S unutarnje strane u donjoj zoni trijumfalnog luka utvrdila je vrlo male tragove »boje zlatnog okera kojim su bile naslikane zavjese«. Sondiranja svodnih polja nisu dala pozitivne rezultate, a na rebrima su utvrđeni tragovi crvene, žute i zelene boje. Oslivanje koje spominje Vjekoslav Klaić pronađeno je samo na južnom zidu svetišta: »...ovdje su naslikana četiri lika poredana jedan uz drugog. Likovi su

⁷² Dopis od 18. srpnja 1952. dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu.

⁷³ Dopis od 22. kolovoza 1952. dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu.

⁷⁴ Putni izvještaj od 30. kolovoza 1952. dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu.

⁷⁵ Iskazuje potrebne troškove za materijal u visini od 28 500 dinara i radnike u vrijednosti 13 500 dinara.

⁷⁶ Putni izvještaj od 1. rujna 1954. dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu.

⁷⁷ Konzervatorski zavod u Zagrebu 5. travnja 1963. Upućuje dopis Narodnom odboru općine Otočac u kojem i obavještava »da se 22. 3. o.g. urušio zid zapadnog pročelja gotičke kapele u kompleksu Starog grada Sokolac u Brinju. Molimo Naslov da provede sve potrebne mjere da bi se spriječilo raznošenje urušenog građevinskog materijala na objektu«. Već 30. svibnja 1963. potpisuje se ugovor između općine Otočac i Konzervatorskog zavoda o participaciji općine u iznosu od 2.000.000 dinara. Dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu.

⁷⁸ Radove je izveo »Komunalac« iz Brinje. Za zemljane radove utrošeno je 2.403.600 din, a tesarke 2.240.360 dinara, dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu.

⁷⁹ Prijedlog je izradio ing. V. Nevečerel. godine 1964. Dokumentacija Uprave za zaštitu spomenika kulture.

⁸⁰ Radove je izveo Martin Žugić, ovlašten zidarski majstor. Iskapano je i odveženo na deponij 96 m³ zemlje, srušeno je 40,58 m³ zida, novo zida podignuto 58,98 m³, fugirano 111,30 m³, dopunjena je prethodno postavljena skela i izvedena je nova lagana skela. Dokumentacija Konzervatorskog odjela u Zagrebu.

35 Unutrašnjost kapele sv. Trojstva, južni dio svoda pjevališta, G. Jurišić, 1963.)

Interior of the Church of the Holy Trinity, southern part of the vault of the choir (G. Jurišić, 1963)

36 Unutrašnjost kapele sv. Trojstva, sjeverni dio svoda pjevališta (G. Jurišić, 1963.)

Interior of the Chapel of the Holy Trinity, northern part of the vault of the choir (G. Jurišić, 1963)

nadnaravne veličine, u stojećem stavu, s glavama okrenutim u poluprofilu. To je prikaz svjetovnih velikaša, od kojih su prva dva (brojeći od lijeva na desno) zaogrnuti plaštem, a treći lik je obučen u plavu dolamu, koja ima do pojasa velika okrugla dugmeta. Četvrti lik, koji se nalazi uz sam kraj južne stijene i početak trijumfalnog luka, komponiran je tak da se vidi samo parcijalno. Od toga je dijelo-

mično sačuvana samo boja samo u gornjem dijelu figure, no i sama glava lika je teže oštećena.

Svi portreti prikazanih figura imaju brkove i bradu i očito su poredani po izvjesnoj hijerarhiji, a i po godinama starosti. Tako brojeći od lijeva na desno, prvi po redu lik i najstariji imade izrazito dugačku bradu i brkove, dok zadnji lik ima jedva primjetnu malu bradicu sa brkovima. Kod svih portreta postoji izvjesna sličnost u crtama lica sa karakterističnim markantnim nosom velikim očima, što omogućava pretpostavku da se radi o porodici Frankopana.⁸¹

Godine 1965. došlo je do zastoja u radovima na statičkoj sanaciji zida, zbog nedovoljnih novčanih sredstava, ali i novih šteta na krovu, uzrokovanih nevremenom. Zbog toga su izvedeni samo radovi na hitnoj sanaciji krovu i pokrova te impregnacija drvene skele.⁸² Ipak se uspjelo privremeno učvrstiti ostatke zidne slike na južnom zidu svetišta podljetljivanjem i obrubljivanjem kazeinskom žbukom. Zbog građevinskoga stanja kapele i sigurnosti, oba su oltara demontirana, a njihovi su dijelovi privremeno pohranjeni u župnoj crkvi. Tom su prigodom radi restauracije prenesene u Zagreb skulpture Madone s djetetom, arkandela Mihaela s đavolom te male skulpture Krista, Boga, Djevice i Duha Svetog.⁸³

Reorganizacijom službe za zaštitu spomenika kulture novoosnovani Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu preuzima vođenje sanacijskih radova u Brinju i godine 1967. sklapa sa Zavodom za povijest arhitekture i umjetnosti Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu ugovor za izradu cjelokupne dokumentacije sanacije i prezentacije kapele sv. Trojstva.⁸⁴

⁸¹ Nevenka Vučićević, Stručni izvještaj o istraživanju zidnih slika u kapeli Starog grada u Brinju, od 4. listopada 1964. dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu.

⁸² Te je godine Republički fond osigurao 3.000.000 dinara, općina Otočac 300.000 dinara, a utrošeno je 1 173 742. dinara. Razlog tomu što »Predviđeni opsežni građevinski radovi na kapeli i kulama nisu izvršeni jer je zbog smanjenih sredstava opseg i sadržaj predviđenih radova bio reducirao. Uslijed nevremena nastala su na krovu kapele nova teška oštećenja, koja nisu mogla biti predviđena u predračunu za dodjelu financijskih sredstava. Zato su i građevinski radovi bili usredotočeni na neophodni popravak krova kapele, kako ne bi nastala jača oštećenja na svodovima i dijelu zapadnog pročelja koje je rekonstruirano 1964. Izvršena je impregnacija postojećih vanjske skele...« Izvještaj o radovima u 1965. godini, Dokumentacija Konzervatorskog odjela u Zagrebu.

⁸³ Na ovaj postupak Konzervatorskog zavoda žalio se župnik Biskupskom ordinarijatu u Senju, na što odgovara Zavod dopisom od 9. prosinca 1965. Dijelovi oltara poslije su pohranjeni u kapeli sv. Fabijana i Sebastijana u Brinju. Dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu.

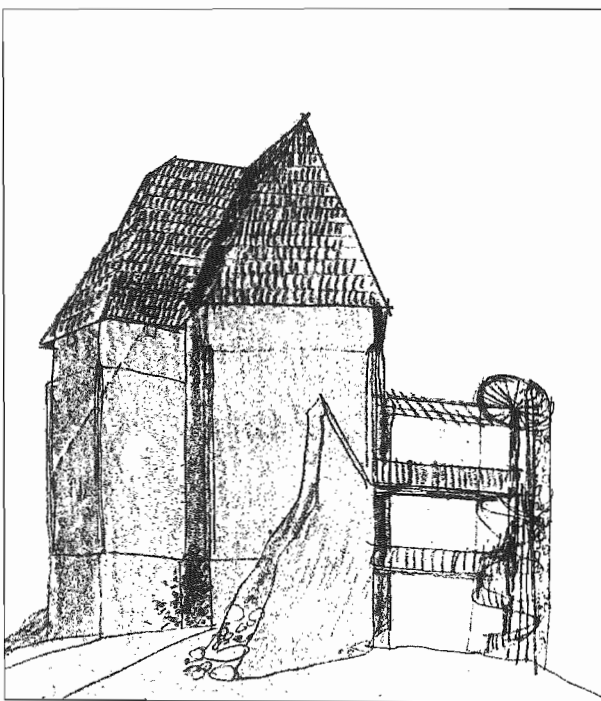
⁸⁴ Ugovorom od 1. srpnja 1967. dogovoreni su ovi radovi: »1. detaljni izvedbeni nacrt novog krovu sa tehničkim opisom, opi-

37 Unutrašnjost kapele sv. Trojstva, pogled na pjevalište i sjeverni zid broda, G. Jurišić, 1963.)

Interior of the Chapel of the Holy Trinity, view of the choir and the north wall of the nave (G. Jurišić, 1963)

Prema toj projektnoj dokumentaciji izvedena je samo rekonstrukcija krovišta, a zbog nepoznatih razloga nisu obavljani ostali ugovoreni radovi. Izvedeno je novo krovište, umjesto prethodnog, limenog, postavljen je šindreni pokrov,⁸⁵ a Institut građevinarstva Hrvatske izrađuje »prijedlog sanacije krovišta prije nastupa zime«, koji nije izveden.⁸⁶

38 Milka Medić Čanak, studija obnove zapadnoga pročelja kapele sv. Trojstva

Milka Medić Čanak, study of renovation of the western façade of the Chapel of the Holy Trinity

Za nastavak radova na statičkoj sanaciji kapele angažiran je Splošni projektivni biro iz Ljubljane. Projektant Stojan Ribnikar predvidio je obnovu kapele u četiri faze: »I. Sanacija otvora prednje strane glavne kapele, II. Ojačanje strešnog stola iznad glavne kapele, III. Rušenje svodova i leve strane u glavnoj kapeli i ponovno zidanje, IV. Obnova kora«.

Prema prijedlogu radova Milke Čanak Medić, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu sklapa s njom ugovor za organizaciju istraživanja te, na temelju njihovih rezultata i prikupljene dokumentacije, izradu projekta⁸⁷.

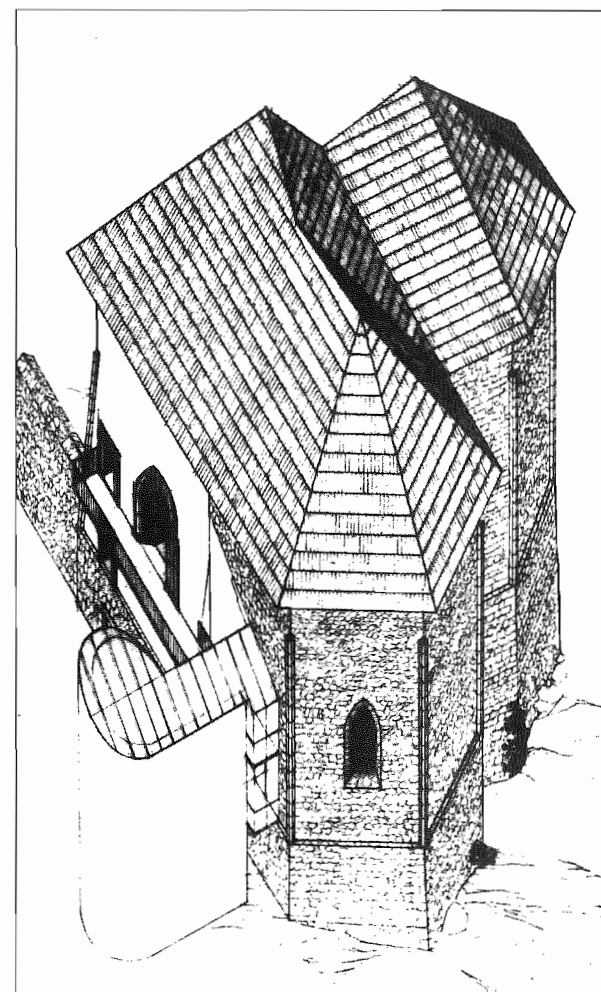
Nije sačuvana cjelovita projektna dokumentacija koju je izradila Milka Čanak Medić, nego samo dijelovi projekta prezentacije s rješenjem pristupa u kapelu. Na dvama crtežima nudi različita rješenja, od kojih na jednom predviđa ulaz u brod kroz vrata sakristije, čime onemogućuje njezinu rekonstrukciju u bilo kojem obliku. U drugoj studiji predviđa izravni ulaz u brod i pjevalište preko valjkastoga vretenastoga stubišta, znatno odmaknutog od pročelja, dok se odnos prema sakristiji ne razabire (sl. 38). Na aksonometrijskom prikazu idejnoga rješenja, razabire se metodološki pristup tzv. novo u starom (sl. 39). S južne strane ulaza, ispred mjesta na kojemu je bila sakristija, predlaže izgradnju cilindrične dogradnje unutar koje je vretenasto stubište, kojim se uspinje do trijema prislonjenoga uz zapadno pročelje. S njega se prilazi lijevo, do obaju ulaza na pjevalište, ili desno, gdje se drugim krakom spušta do vrata sakristije. Predlaže žbukanje zapadnoga pročelja kapele, ali ne i ostalih pročelja, na kojima nije predviđeno ni obnavljanje prozorskih mrežišta. Istodobno na sjeverozapadnom uglu postavlja profilaciju, jednaku onima na ostalim uglovima, koje na tom mjestu nikada nije moglo biti. Osim neprimjerenosti takvoga rješenja, njegov je glavni nedo-

som radova, detaljima i statičkim računom. 2. Detaljni nacrt rekonstrukcije objekta kapele sa detaljima, opisom radova i statičkim računom. 3. Detaljni izvedbeni nacrt rješenja vertikalne komunikacije između pojedinih etaža kao i veze sa nivoima terena. 4. Prijedlog rekonstrukcije nivoa terena na kompleksu starog grada. 5. Studiju mogućnosti namjene rekonstruiranih prostora. »Rok za dovršetak svih radova bio je 25. prosinca 1967. Dokumentacija Konzervatorskog odjela u Zagrebu.

⁸⁵ Očevitom radova na izvedbi novoga krovišta 10. prosinca 1968. utvrđeni su nedostaci koji su se trebali otkloniti. Zanimljivo da tada nije uočeno da je iznad zapadnog dijela novoizvedeni krov prekratak i da ne poštuje tlocrt kapele.

⁸⁶ »Sanacija se odnosi na odtjecanje svodova, koji danas preko stupa stolice preuzimaju vertikalne terete krovišta.« Prijedlog su izradili 28. 11. 1968. Boris Cividini i Viktor Steinman. Dokumentacija Konzervatorskog odjela u Zagrebu.

⁸⁷ Dokumentacija Konzervatorskog odjela u Zagrebu.

39 Milka Medić Čanak, aksonometrija prijedloga obnove zapadnoga pročelja kapele sv. Trojstva

Milka Medić Čanak, axonometry of the proposal for the renovation of the western façade of the Chapel of the Holy Trinity

statak što polazi od pogrešnoga tlocrtnog oblika, ravne zajedničke linije pružanja zapadnoga pročelja broda i južne kapele, a ne one koja je zadana i nije promjenjiva, dvaput lomljene linije pročelja, pri čemu je zapadno pročelje bočne kapele znatno uvučeno u odnosu prema pročelju broda. Time posve otklanja mogućnost obnove u Drugom svjetskom ratu srušene sakristije s dijelom obrambenog zida. U brod se ulazi, ne izravno na zapadni ulaz, nego kroz vrata nekadašnje sakristije, zatim kroz južnu kapelu do broda. Jednako tako mijenja smjer pristupa kapeli, pa umjesto izvornog sa sjevera, gdje je bio palas, nudi pristup s juga, gdje su bile podignute pomoćne zgrade. Ostvarenju ovako zamišljenoga projekta nije se pristupilo.

Od predviđenih sanacijskih radova izvedena je armiranobetonska jezgra dijela sjevernoga zida, montaža sjevernoga prozora lađe i demontaža teške kamene ograde pjevališta. Godine 1973. ponovno je nevrije-

me oštetilo pokrov kapele (12 m² šindre), a nakon sanacije oštećenja postavljena je gromobranska instalacija prema projektu Splošnog projektivnog biroa iz Ljubljane. Zbog nepoznatog razloga došlo je do zastoja i prekida sanacijskih radova, a 1974. i 1975. provedena su samo arheološka istraživanja dijela prostora između kapele i frankopanske kule.⁸⁸

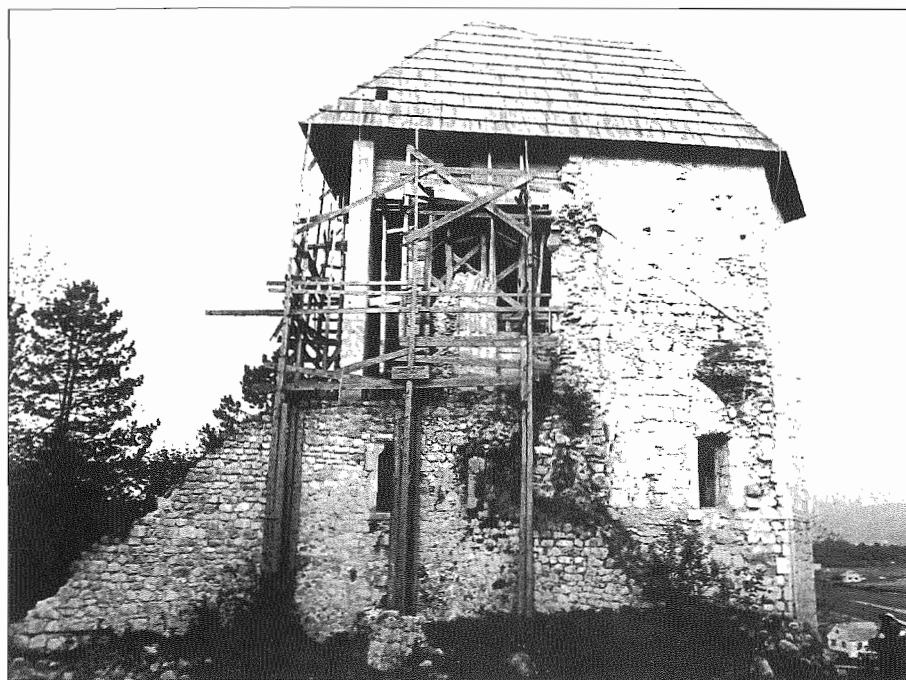
Osnovna značajka sanacijskih radova u prvoj polovici pedesetih godina i konzervatorsko-restauratorskih radova od godine 1963. do 1975. stalan je nedostatak novca kojim bi se mogli pokrenuti i izvesti ozbiljni građevinski zahvati. Uz neke druge uzroke, to je glavni razlog što već tada nisu otklonjene sve štete nastale potresom 1916. i ratnim razaranjem u Drugom svjetskom ratu.

ZAŠTITNI RADOVI I PRATEĆA KONZERVATORSKA ISTRAŽIVANJA HRVATSKOG RESTAURATORSKOG ZAVODA OD 1983. DO 2000.

Tijekom jednog obilaska središnjeg dijela Hrvatske godine 1982. arhitekti i povjesničari umjetnosti Restauratorskog zavoda Hrvatske razgledali su i Brinje, te utvrdili krajnje dramatično stanje, prije svega kapele sv. Trojstva. Bilo je očito da su zbog namada nepoznatih i svakako neopravdanih razloga, desetak godina prije, naprasno prekinuti radovi na sanaciji konstrukcije kapele.

Ispred zapadnog i dijela sjevernoga pročelja stajala je potpuno trula drvena skela po kojoj su se penetrala djeca, ali i odrasli. Bilo je samo pitanje dana kada će se dogoditi nesreća (sl. 40). Gromobranska instalacija od pocinčanih traka položenih po svim krovnim grebenima na 45 cm visoke nosače, kakva je izvedena na kapeli, ne samo da nije bila u funkciji, nego je bila posve neprimjerena spomeniku kulture (sl. 41). Iako je od postavljanja nove krovne konstrukcije i pokrova prošlo tek petnaestak godina, pokrov od slabe jelove šindre već je dotrajavao, ili je mjestimično nedostajao, sjeverna strana krova bila je djelomično pokrivena mahovinom, a, što je osobito zabrinjavalo, krovna se konstrukcija upirala u razrahljene i poduprte svodove kapele (sl. 42). Zapadno je pročelje bilo dijelom razgrađeno, a veliki otvor u širini i visini broda izlagao je unutrašnjost kapele atmosferilijama, natapanju zidova i svodova, te razornom djelovanju smrzavica i udarima vje-

⁸⁸ Radove su vodili arheolog Ivan Šarić i Antonija Prebeg, d.i.a.

40 Kapela sv. Trojstva, zapadno pročelje, stanje 1982.
Chapel of the Holy Trinity, western façade, the situation in 1982

tra. Na zapadnom dijelu sjevernoga zida broda ostala je vidljiva armiranobetonska jezgra. Ugaoni klesanci na ostalim pročeljima dijelom su ispali, a dijelom su posve raspucali. Sjeverni zid u visini svoda supstrukcije kapele («kripte») bio je jače izbačen prema van (sl. 43), a veće pukotine bile su u parapetima i u nadvojima svih triju prozora. Iz sljubnica pročelja, napose sjevernog i istočnog, ispao je vezni materijal s kamenim iverom, što je pticama omogućilo izradu gnijezda u dubini zida. Od kamenih mrežišta zatečeno je samo ono u svetištu, i to u raspadajućem stanju. Dijelovi velikog i manjeg portala prema pjevalištu bili su razbacani oko kapele, a preostala sjeverna strana monumentalnog okvira portala prijeti-

41 Kapela sv. Trojstva, gromobranska instalacija i pokrov kapele, stanje 1982.
Chapel of the Holy Trinity, lightning conductor and roof, situation in 1982

la je urušavanjem. U unutrašnjosti kapele posve su se rasušile drvene podupore svodova (sl. 44).

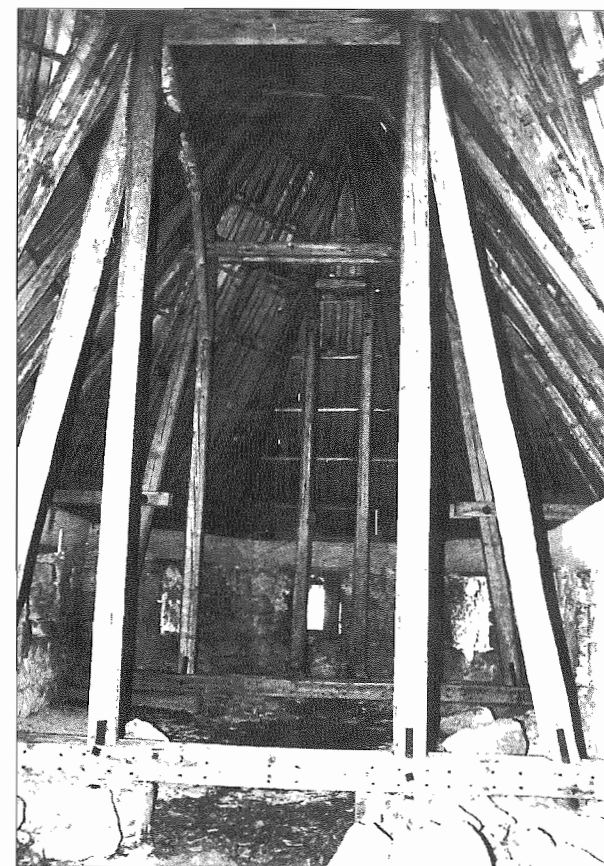
Radove koje je dalje vodio ili u kojima je sudjelovao Restauratorski zavod Hrvatske⁸⁹ možemo podijeliti u dva dijela: prvi dio obuhvaća razdoblje od 1982. do 1998., u kojem brigu o spomeniku i sredstvima koja se njemu dodjeljuju vodi Zavod, a drugo razdoblje od 1998., od kada se sredstva dodjeljuju općini Brinje, koja vodi i koordinira radove.

Nakon utvrđivanja zabrinjavajućeg stanja kapele, Restauratorski je zavod godine 1982. zatražio od RSIZ-a za kulturu sredstva za hitnu intervenciju⁹⁰. Bez obzira na jednako takvo stanje ostataka frankopanske kule, tada je ocijenjeno da je prioritet u radovima potrebno dati kapeli, kako bi se najdjelotvornije iskoristila, uz prihvatljivu dinamiku radova, uobičajeno oskudna godišnja financijska sredstva. Također smo tada zaključili da na kapeli nema bitnih nepoznanica, ili građevinske slojevitosti, koja bi mogla uzrokovati konzervatorske nedoumice i nesporazume, a potom i zastoje u radovima. Pri kraju obnove kapele predvidjeli smo započeti radove na frankopanskoj kuli.

Iako su prva sredstva dodijeljena već u lipnju 1983., dakle, početkom građevinske sezone, odabrani izvođač radova, »Graditelj« iz Otočca stalno je odu-

⁸⁹ Od 1. siječnja 1997. Hrvatski restauratorski zavod.

⁹⁰ Sva dokumentacija radova koje je vodio HRZ pohranjena je u Zbirci dosjea HRZ, dosje br. 1024.

42 Kapela sv. Trojstva, potkrovlje, stanje 1982.
Chapel of the Holy Trinity, attic, situation in 1982.

44 Kapela sv. Trojstva, unutrašnjost, podupore u lađi, stanje 1982.
Chapel of the Holy Trinity, interior, props in the nave, situation in 1982

43 Kapela Sv. Trojstva, istočno pročelje, stanje 1982.
Chapel of the Holy Trinity, eastern façade, situation in 1982

govlačio sklapanje ugovora i početak radova, da bi zbog male količine sredstava i velike inflacije i odustao od izvođenja. Zbog toga se s radovima započelo sljedeće godine, kada je demontirana drvena skela, aktivirane su podupore u kapeli, pokrov je dopunjen novom smrekovom šindrom, površina pokrova očišćena je od mahovine i trostruko premazana zaštitnim sredstvom, a gromobranska instalacija dopunjena i ispitana.⁹¹ Uočavajući istodobno loše građevinsko stanje frankopanske kule, Zavod je zatražio ponudu za fotogrametrijsko snimanje njezinih unutrašnjih razvijenih zidova. Zavod za fotogrametriju snima i kartira nacрте, ali zbog uzastopnih malih iznosa koji su dodjeljivani radovima na kapeli, radovi nisu ugovoreni niti plaćeni, pa izvedena dokumentacija nije mogla biti na raspolaganju Zavodu.⁹² Uspoređivanjem stanja koje je tada zabilježila fotogrametrija sa sada zatečenim stanjem, uočavamo da je nastavljeno urušavanje njezinih naj-

⁹¹ Radove je izvelo poduzeće »Zanatoprema« iz Rijeke.

⁹² Ovaj trošak podmiren je u godini 2000., nakon čega je isporučena dokumentacija.

viših dijelova, kao i osipavanje zidova na mjestima njihovih okomitih lomova.

Godine 1985. odobrena su sredstva za radove, ali njihov iznos nije bio dovoljan za otvaranje radilišta. Sljedeće godine započinju kontinuirani radovi na obnovi kapele, koji su se odvijali do godine 1991., nakon čega, zbog rata, nije bilo moguće izvoditi radove sve do godine 1996.

Razumljivo je da se s radovima moralo započeti tamo gdje se stalo prije petnaestak godina, na zapadnom pročelju kapele sv. Trojstva. U prezentaciji zapadnoga pročelja kapele odlučili smo se zbog više razloga za obnovu izgleda kakav je dobilo sredinom 16. stoljeća, kada su izvorna vrata u svim tri razinama kapele pomaknuta nešto sjevernije. Tada smo utvrdili da je iznad razine pjevališta sjeverni dio glavnoga pročelja, koji završava preslicom, bio uvučen za 50 cm u odnosu prema ostalom dijelu pročelja kojim dominira veliki portal.⁹³ Prigodom premještanja vrata sredinom 16. stoljeća taj je dio zida podebljan i time ujednačen s ostalim dijelom pročelja, što je loše izvedeno skošivanjem lica donjega dijela zida na gornju izvornu debljinu. Zbog toga je gornji dio pročelja bio stalno izložen vlažnosti i smrzavicama, što je uzrokovalo njegovo propadanje i kasnije urušavanje. Ponavljanje takve situacije nije bilo preporučljivo, a ni moguće, pa je taj dio pročelja izveden u jednakoj debljini zida. Da bi prezentirao izvorni bogato profilirani portal pjevališta, Pilar je prethodno eliminirao ugrađenu puškarnicu u ispuni velikog portala. Slično smo i mi postupili kod prezentacije izvornih vrata u brod, pri čemu prednost nismo dali puškarnici, nego prezentaciji izvorne vratne niše.

Zbog skromne količine dodijeljenog novca radovi na obnovi zapadnoga pročelja protekli su se na dvije godine. Nakon izravnavanja razine dvorišta, i njegova spuštavanja na visinu nižu od praga ulaza u superstrukciju kapele, godine 1986. rekonstruiran je donji dio pročelja do visine nadvoja velikog portala pjevališta (sl. 45). Najprije su rastavljeni preostali dijelovi monumentalnog portala prema pjevalištu i dijelom uklonjeno razrahljeno zide do razine poda kapele, pa se nakon toga započelo sa zidanjem. U armiranobetonsku jezgru sjevernoga zida usidrena je armaturna mreža, nakon čega je betonska jezgra s vanjske i unutarnje strane obzidana kamenom. Rekonstrukcija monumentalnog portala pjevališta bila je osobito složena zbog nepostojanja točne snimke stanja prije njegova urušavanja, velikih dimenzi-

45 Kapela sv. Trojstva, stanje nakon dovršetka prve faze obnove zapadnoga pročelja 1986.

Chapel of the Holy Trinity, situation after the completion of the first phase of the renovation of the western façade, 1986

ja svih sastavnih dijelova i manjka dvaju elemenata. Dijelovi portala najprije su složeni u »suho« i nakon toga ugrađeni (sl. 46)⁹⁴. Manjem portalu pjevališta nedostajao je srednji dio monolitnog nadvoja slomljenog u tri dijela, koji je rekonstruiran u umjetnom kamenu. Dijelovi okvira bez profilacije, zatečeni na mjestu izvornog ulaza u brod, nakon demontaže uzidani su ponovno na jednak način, a s unutarnje strane ostala je otvorena vratna niša. Istodobno s rekonstrukcijom zapadnoga pročelja broda kapele morao se rekonstruirati dio 135 cm debeloga istočnoga obrambenog zida frankopanske jezgre, na koji se u gornjem dijelu prislanjala sakristija, srušena u Drugom svjetskom ratu. Sljedeće je godine završena rekonstrukcija velikog portala na pjevalištu i gornjega dijela pročelja, uključujući preslicu, a na kraju je bio rekonstruiran zapadni dio

⁹³ Nakon urušavanja zapadnoga pročelja kapele u presjeku se otkrila jezgra zapadnog zida između malog i velikog portala pjevališta. Na visini od 80 cm iznad poda pjevališta jasno su se uočavala dva zida. Unutarnji zid s dva lica bio je debljine 74 cm, a vanjski, koji je prizidan, debljine 50 cm.

⁹⁴ Dio okvira portala koji je nedostajao ugrađen je naknadno, kao i luneta portala za koju je, zbog veličine, bio problem dobiti kamen istih značajki.

46 Slaganje dijelova nadvoja portala pjevališta (1986.)

Fitting together the parts of the lintel of the portal of the choir (1986)

krovišta, na koji je postavljena nova smrekova šindra, pričvršćena vruće cinčanim čavlima (sl. 47). Naime, prethodno pogrešno izvedeno krovište ne samo da je bilo prekratko, jer nije pokrivalo čitav tlocrt kapele, nego nije pratilo ni crtu zapadnoga pročelja, tako da veći dio sada rekonstruiranoga zapadnog pročelja broda nije pokrivalo zatečeno krovište. Napuklo je zvono iz godine 1603. zavareno i

47 Kapela sv. Trojstva, stanje nakon dovršetka druge faze obnove zapadnoga pročelja (1987.)

Chapel of the Holy Trinity, situation after the completion of the first phase of the renovation of the western façade (1987)

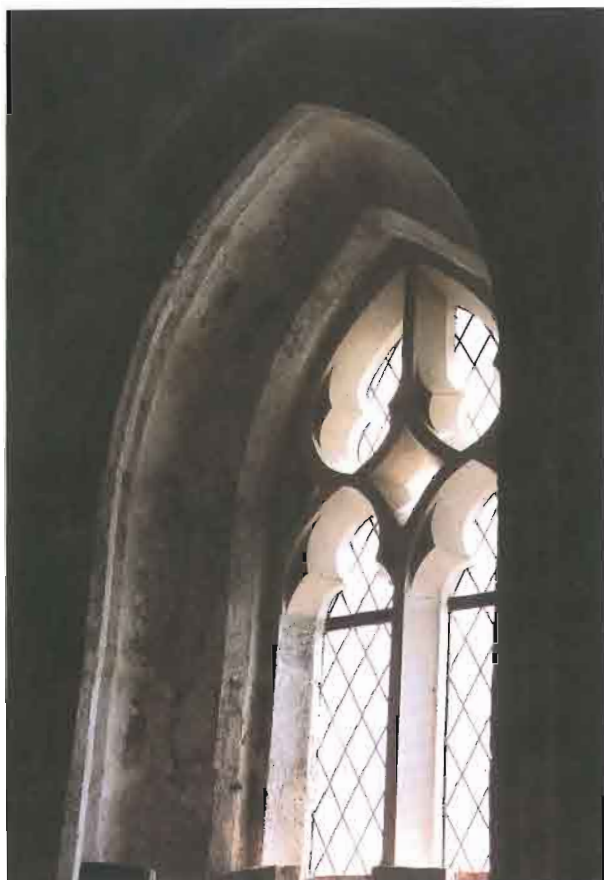
48 Kapela sv. Trojstva, pogled s istoka (Greta Jurišić, 1963.)

Chapel of the Holy Trinity, view from the east (Greta Jurišić, 1963)

49 Kapela sv. Trojstva, istočno pročelje nakon obnove (1988.)

Chapel of the Holy Trinity, eastern façade after renovation (1988)

50 Kapela sv. Trojstva, prozor svetišta nakon obnove mrežišta i ostakljenja

Chapel of the Holy Trinity, window of the sanctuary after renovation of the reticulation and glazing

postavljeno ponovno nakon četvrt stoljeća na rekonstruiranu preslicu, zajedno s još jednim zvonom, izlivenim zaslugom i o trošku vlč. Kranjčeca. Na radilište je te godine dovedena električna struja, postavljen je privremeni građevinski priključak, podignuta je drvena troprostorna baraka za smještaj radnika i skladište, te postavljena nadstrešnica za izvođenje klesarskih radova.⁹⁵ Zatečeni, kapeli posve neprimjereni gromobran, zamijenjen je novim, tako da se iz krovšta izdižu samo na tri mjesta 50 cm visoke mjedene šipke, a bakreni se vodič promjera 6 mm spušta ispod pokrova na zidove kapele.⁹⁶

⁹⁵ U radnom timu Restauratorskog zavoda Hrvatske bili su Marija Valjato Fabris, d.i.a., Nesto Orčić, akad. kip, Kamenko Klofutar, teh. i Drago Miletić, prof. Za statiku je angažiran vanjski suradnik Zavoda Egon Lokošek, d.i.a., a za klesarske radove klesari Abram Dešković, Božo Martinčević i Ante Štambuk.

⁹⁶ Ispod krovšta kapele bakreni je vodič omotan azbestnim užetom. Na jednak je način izvedena i gromobranska zaštita medvedgradske kapele. Projekt je izradio IPZ Zagreb, projektant Božidar Brkić, inž. el.

⁹⁷ Naslage »sivog vapnenca gornje jure u području Brinja zauzimaju veliko prostranstvo, protežući se u smjeru jugoistoka i juga preko Kompolja prema Lumbardeniku. Zapadno od Brinja nalazi se u njima napušteni kamenolom, neposredno uz cestu«. Branko Crnković, Potencijalna ležišta arhitektonsko-građevnog kamena u Ličkoj regiji, Geološki zavod, Zagreb, 1980: 89.

51 Kapele sv. Trojstva, supstrukcija, pogled na svod središnjeg prostora prije radova (1982.)

Chapel of the Holy Trinity, substructure, view of the vault of the central area before the works (1982)

52 Kapela sv. Trojstva, supstrukcija, pogled na istočni prostor prije radova (1982.)

Chapel of the Holy Trinity, substructure, view of the east space before the works (1982)

Nakon dovršetka radova na rekonstrukciji zapadnog, slijedili su radovi na ostalim pročeljima, koji su se opet zbog male količine dodijeljenih sredstava protekli na sljedeće tri godine (1988.-1990.). Sva pročelja, osim zapadnoga, građena su velikim pri-klesanim sivim vapnencem⁹⁷ slaganim u pravilne

53 Kapele sv. Trojstva, supstrukcija, pogled na svod južnoga prostora prije radova (1982.)

Chapel of the Holy Trinity, substructure, view of the vault of the south space before the works (1982)

redove, između kojih je umetan sitniji kamen ili kameni iver. Vezni je materijal ispao na istočnom pročelju do dubine mjestimično od 20 do 30 cm. Dijelom su nedostajali uglovni klesanci, ili su bili u stanju koje je zahtijevalo njihovu zamjenu, u jednako lošem stanju bile su peterostrane ugaone profilacije u visi-

54 Kapela sv. Trojstva, supstrukcija, pogled na rekonstruirana svodna rebra

Chapel of the Holy Trinity, substructure, view of the reconstructed rib of the vaulting

55 Kapela sv. Trojstva, supstrukcija, pogled na istočni prostor nakon radova

Chapel of the Holy Trinity, substructure, view to the east area after the works

ni kata, koju bismo mogli opisati kao rudimentarne kontrafore, kao i razdjelni vijenac između prizemlja (supstrukcije) i kata (kapele), koji su svi isklesani iz sivog vapnenca (sl. 48). Za razliku od ostalih pročelja, stanje tih dijelova na južnom pročelju bilo je uglavnom dobro. Jednako tako bilo je potrebno zamijeniti dijelove prozorskih okvira, iz »biforama i mrežište na monofori kapele,⁹⁸ te dva jednostavna pravokutna prozorska okvira na prozorima supstrukcije koji su klesani iz »tulovca«. Za ove je radove bilo potrebno osigurati dovoljne količine odgovarajućeg kamena. Kao najbolji zamjenski kamen za pročelja nađen je »tulovac«, koji je tada vadio »Kamen – poduzeće u osnivanju« iz Obrovca. Kamena je naručeno, isklesano i ugrađeno 19,63 m³, što dovoljno govori o opsegu klesarskih i građevinskih radova. Nakon dopune i zamje-

vić, Potencijalna ležišta arhitektonsko-građevnog kamena u Ličkoj regiji, Geološki zavod, Zagreb, 1980: 89.

Ovim su kamenom građeni svi zidovi, dok je za arhitektonsku plastiku upotrebljavana sedra ili meki bijeli sitnozrnati pješčenjak.

⁹⁸ Radove je izveo Vinko Fabris, akad. kip.

56 Kapela sv. Trojstva, kapela Majke Božje od Sedam žalosti, postavljanje svodnih rebara
Chapel of the Holy Trinity, Chapel of the Madonna of the Seven Sorrows, putting in the ribs

ne kamene pročelne plastike i ispunjavanja sljubnica pročelja, prozori su ostakljeni vitražnim romboidnim uzorkom (sl. 49, 50).

Rekonstrukcijom srušenoga zapadnoga pročelja i građevinskom sanacijom svih ostalih pročelja, stvoreni su uvjeti za započinjanje radova na obnovi unutrašnjosti kapele. S tim se radovima započelo godine 1990. Budući da su se postojeći krovni vezovi upirali na razrahljene i poduprte svodove, što je trebalo ispraviti, osobito je bila složena sanacija ostalog dijela krovne konstrukcije. Izveden je sustav armiranobetonskih greda, koje će se, kada radovi budu dovršeni, povezati armiranobetonskom pločom. Njihovom izvedbom, uz dopunu drvene krovne konstrukcije, rasterećeni su svodovi i time stvoreni preduvjeti za njihovu demontažu i ponovnu montažu.

Unutrašnjost supstrukcije bila je posve zapuštena. Zidovi, jednake strukture onoj na pročeljima, nikada nisu bili ožbukani, a žbukanje svoda, započeto tek na maloj površini svoda južnoga prostora, nikada nije nastavljeno. U središnjem prostoru ostale su očuvane sve pete svodnih rebara isklesane u sivom vapnencu, izrazito tvrdom i teže obradivom kamenu, dok su sva rebra i zaglavni kamenovi nedostajali (sl. 51). U istočnom je prostoru bio sačuvan samo jedan krak rebara isklesan iz sedre (sl. 52), a u južnome, gdje se u tjemenu nalazi zaglavni kamen sa starijim grbom knezova Krčkih, nedostajao je samo jedan krak rebara, koji je kao i ostali bio isklesan u šupljikavoj sedri tople oker boje (sl. 53). Sva nova rebra u supstrukciji klesana su od

sedre⁹⁹, dok su zaglavni kamenovi klesani od sitnozrnatoga mikritskog vapnenca¹⁰⁰.

Najprije je odstranjen sav stoljećima nataloženi nasip, nakon čega su isklesana i ugrađena rebra iz sedre¹⁰¹ koja su nedostajala i pravokutni okviri na oba prozora¹⁰² (sl. 54, 55). Na podu je izvedena tanka armiranobetonska ploča, sva su oštećenja na zidovima uklonjena, reške ispunjene mortom, a svod ožbukan.

Nakon što su svodovi rasterećeni od krovne konstrukcije, radovima u unutrašnjosti kapele, započelo se dodatnim podupiranjem i demontažom svih triju svodova, te s gradnjom radne platforme koja će poslužiti kod rekonstrukcije svodova. Statičkim projektom rekonstrukcije svoda izrađenim u srpnju 1989. nastojalo se prezidati svod broda, a sačuvati izvorne svodove u svetištu i u južnoj kapeli. Nažalost, nakon još jedne analize stanja svodova moralo se odustati od ovoga projekta, pa su godine 1990. svi svodovi demontirani. Rebra su obilježena, demontirana i pohranjena na platformi, zajed-

⁹⁹ Budući da se sedra nigdje ne vadi na području Hrvatske, ona je dobavljena iz Slovenije (Jezersko), gdje se vadi i prodaje pod nazivom »lehnjak«.

¹⁰⁰ Prema mišljenju dr. Branka Crnkovića kamen je »...u suhom stanju relativno čvrst, dok se u stanju s upijenom vodom omekša. Makroskopski se zapažaju ravnomjerno raspoređene šupljine. U mikroskopskom preparatu motrimo fino kristalasti mikritski kalcit u kom su uronjeni rijetki kalcitni skeleti (udjela ispod 5 %), sitna zrnca kvarca dimenzija silita (udjela ispod 1 %). Kamen takvog izgleda i sastava najvjerojatnije potječe iz gornjokrednih naslaga koje se prostiru od Istre u Hrvatsko primorje i Liku, te dalje na jugoistok ...«. Za klesanje novih dijelova arhitektonske plastike umjesto ovog kamena rabili smo bihacit, koji ima slična svojstva i izgled.

¹⁰¹ Rebra supstrukcije klesao je Božo Martinčević sa suradnicima.

¹⁰² Prozorske okvire u kripti klesao je Ante Kršinić, d.i.g.

57 Kapela sv. Trojstva, kapela od Sedam žalosti, pogled na rekonstruirani svod
Chapel of the Holy Trinity, Chapel of the Seven Sorrows, view of the reconstructed vault

58 Kapela sv. Trojstva, pogled na rekonstruirani svod svetišta
Chapel of the Holy Trinity, view of reconstructed vault of the sanctuary

no s novoisklesanim rebrima predviđenima za ugradnju u brodu. O količini klesarskih radova u unutrašnjosti kapele sv. Trojstva, govori podatak o potrošenih 9,5 m³ »bihacita« i 6,0 m³ sedre vrste »lehnjak«, Jezersko. Vrata kojima se pristupa u kapelu dobila su privremeno drveno stubište i čvrsto drveno, privremeno vratno krilo s čvrstom bravom.

Godine 1988. i 1989. započelo se s istraživanjima drvenih oltara Presvetoga Trojstva i Žalosne Gospe, koji su 1965. demontirani i posve neprimjerno pohranjeni u kapeli sv. Fabijana i Sebastijana u Brinju¹⁰³. Svi su dijelovi otpremljeni u radionice Restauratorskog zavoda Hrvatske, te su do 1991. u cijelosti dovršeni konzervatorsko-restauratorski radovi na kamenom polikromiranom gotičkom kipu Pietá s oltara Žalosne Gospe, i na kipovima arkandela Mihaela i skulpturama Krunjenja Bogorodice s atike oltara Presvetoga Trojstva. Zbog nedostatka sredstava radovi su 1991. prekinuti.¹⁰⁴

Sa saniranim krovom, obnovljenim pročeljima te demontiranim svodovima kapela je dočekala početak rata, u kojem nije pretrpjela ratne štete. Radovi

su prekinuti, a oslobođenjem cijele zemlje ostvarili su se uvjeti za njihov nastavak. Prva sredstva dodijeljena su godine 1997.¹⁰⁵ Budući da nijedan od potencijalnih izvođača radova, koje nam je preporučila općina, nije bio zainteresiran za njihovo izvođenje, za ta je sredstva kupljeno 15 m³ sedre za zidanje

¹⁰³ Radove na oba oltara vodi Danuta Misiuda, prof.

¹⁰⁴ Za sve opisane radove izvedene u razdoblju od 1983. do 1990. utrošeno je ukupno 327.740 DEM, ili prosječno 40.967,50 DEM. Potrebno je prisjetiti se visoke inflacije, koja je pri kraju tog razdoblja iznosila i 1000% godišnje, te činjenice da se sve do kraja godine nije znalo s kolikim će se sredstvima doista raspolagati u toj godini, budući da su se svi troškovnici i ponude temeljile na njemačkoj marki, a RSIZ-a je dodjeljivala sredstva koja nisu ni približno pratila inflaciju. Tako su npr. u godini 1989. dodijeljena sredstva u čak 6 rata, od kojih je prva uplaćena 24. travnja, a posljednja 25. prosinca. Te se godine ni u jednom razdoblju nije moglo znati koliko će stvarno na kraju biti dodijeljeno novca, jasno, s obzirom na protuvrijednost u njemačkim markama. Učinjenim možemo biti opravdano više nego zadovoljni, osobito s obzirom na spomenute uvjete, malu količinu godišnje dodjeljivanih sredstava za radove, složenost i skupocinu pojedinih vrsta radova, što se ogleda u kupljenom, isklesanom i ugrađenom arhitektonskom kamenu u količini od čak 35 m³, potom u novom krovu i šindrenom pokrovu zapadnoga dijela kapele, te postavljanju kroz tri godine zahtjevne pročelne skele visine 20 m, a površine 900 m². Prema nekim pokazateljima, u sadašnje se vrijeme ovaj opseg radova ne bi mogao izvesti ni za dvostruko veću količinu tada utrošenih sredstava.

¹⁰⁵ Ministarstvo kulture dodijelilo je 300 000 kuna.

59 Kapela sv. Trojstva, južna račva u lađi, stanje prije radova

Chapel of the Holy Trinity, southern bifurcation in the nave, condition before restoration

60 Kapela sv. Trojstva, klesanje južne račve svoda
Chapel of the Holy Trinity, cutting southern bifurcation of the vault

svodova (»lehnjak«, Jezersko), izrađeni su modeli svodova¹⁰⁶ i na temelju njih statički projekt¹⁰⁷. Novim je projektom predviđeno zidanje svodova sedrom »na riblju kost«, uz prethodnu sanaciju svih oštećenja na unutarnjim ploham zidova i na oba trijumfalna luka, kao i postavljanje vodoravno položenih čeličnih dijagonala Ø40 mm u svim trima prostorima potkrovlja. Kamen dijela demontiranih svodnih rebara očišćen je od debelih slojeva vapna, nakon čega je učvršćen kuhanjem u barijevom hidroksidu, a oštećena su mjesta dopunjena umjetnim kamenom, te tako pripremljena za ponovnu ugradnju.

Godine 1998. Ministarstvo kulture osiguralo je sredstva kojima se na objektu moglo nastaviti radove na rekonstrukciji svoda južnog prostora kapele, koji je posvećen sv. Mariji od Sedam Žalosti¹⁰⁸. Pripreme radove na rekonstrukciji svoda bočne kapele sv. Marije od Sedam Žalosti započeli smo još godine 1990. restauriranjem demontiranih i klesanjem novih svodnih rebara. Kada su nakon osam godina nastavljeni radovi najprije je sanirana niša južnoga prozora i dio zida uz prozor i iznad njega, potom su

sanirane pete svodnih rebara i oba trijumfalna luka, nakon čega su postavljena oblučila za svodna rebra. Rebra i zaglavni kamenovi međusobno su povezani bakrenim skobama zalivenima poliestrom. Nakon postavljanja svodnih rebara i oblučila za svodna jedra, u cijelosti je izidan svod piljenom sedrom (sl. 56, 57). Istodobno je isključivo zbog hitnih preventivnih radova započeta sanacija prednje, mlađe, kvadratične ulazne kule.

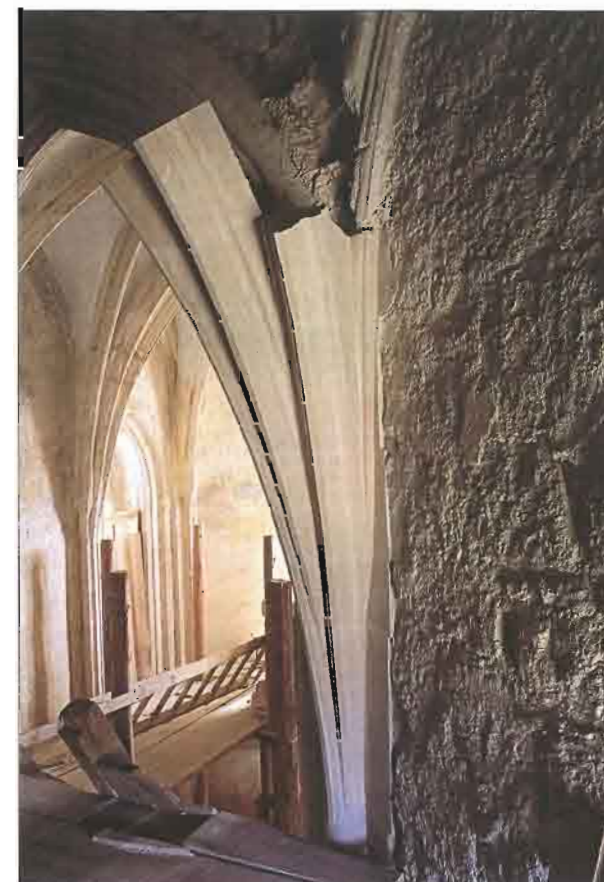
Iste je godine preko Ministarstva kulture Hrvatski sabor ugovorom osigurao općini Brinje neuobičajeno visoka dodatna sredstva¹⁰⁹, nakon čega općina Brinje preuzima od Zavoda vođenje radova na Sokolcu. Osnovne značajke dotadašnjega programa za koji se zauzimao Zavod, bilo je nastojanje da se sva raspoloživa sredstva usmjeruju na radove na kapeli sv. Trojstva da bi se ona što prije stavila u funkciju kojoj je namijenjena, ali jednako tako i u funkciju turističke ponude.

¹⁰⁶ Radove je izveo »Portal« Zagreb

¹⁰⁷ Projekt je izradio Egon Lokošek, d.i.a.

¹⁰⁸ Ministarstvo kulture osiguralo je 1998. godine 200.000 kuna.

¹⁰⁹ Sabor je osigurao dodatnih 2.000.000 kuna.

61 Kapela sv. Trojstva, rekonstruirana južna račva svoda u lađi

Chapel of the Holy Trinity, reconstructed southern bifurcation of nave vault

62 Kapela sv. Trojstva, rekonstruirana sjeverna račva svoda u lađi

Chapel of the Holy Trinity, reconstructed northern bifurcation of nave vault

Općina dijelom mijenja ovaj program. Prema našemu programu izvodi zamjenu pokrova kapele, ali ju je pritom trebalo dugo uvjeravati da se radovi moraju izvesti jedino arišovom šindrom, kao što smo predvidjeli, a ne jelovom, smrekovom, ili, kako su također predlagali, kanadskom šindrom, opravdavajući to visokom cijenom arišove. Tu smo bili uporni, a imali smo potporu i nadležnoga Konzervatorskog odjela u Karlovcu, pa su radovi na kraju ipak izvedeni prema troškovniku na temelju kojeg su dodijeljena sredstva.

Tridesetih godina 20. stoljeća na Sokolcu je oblikovan park. Uz vanjski obrambeni zid posađena su stabla, oblikujući tako visokim krošnjama prsten oko grada koji je postupno posve zaklonio pogled na kapelu i kulu. Unutar podgrađa zasađeno je nekoliko drvoreda, a ispod njih su postavljene klupe s nadom da će Sokolac postati omiljeno odmorište Brinjaka. To je uglavnom izostalo, prostor Sokolca nije se održavao, sva su stabla oboljela i dijelom istrunula pa ih je, ne samo zbog povijesnih, nego i zbog sanitarnih razloga bilo nužno ukloniti. Godi-

ne 1988. pokrenuli smo akciju za uklanjanje stabla, koju je općina deset godina poslije uspješno provela usprkos snažnom otporu dijela mještana. Time je otvoren pogled na Sokolac iz svih smjerova, pa se nakon duljeg razdoblja iz središta mjesta kapele i kula ponovno vide, a čitavom se položaju vratio nekadašnji izgled.

No, u ostalom dijelu radni tim Hrvatskog restauratorskog zavoda nije imao potporu. Dio sredstava nepotrebno je u tom trenutku preusmjeren na iskop i sanaciju krajiške sjeverne polukružne kule, dovodeći vodovoda na Sokolac i izvedbu noćne rasvjete. Sanacija spomenute polukule mogla je i, u postojećim uvjetima, morala pričekati, a voda je posve nepotrebna u gradu. Naime, prethodno smo izvodili vrlo opsežne građevinske radove, koji su zahtijevali velike količine vode. Taj smo problem riješili dovođenjem vode cisternom DVD-a Brinje, što se sve rješavalo u manje od pola sata, kao doprinos lokalne samouprave u troškovima radova. Sada lokalna samouprava ne participira u troškovima, pa ni u ovom obliku, a za gradnju vodovoda utrošila

su se znatna sredstva¹¹⁰ namijenjena spomeniku kulture. Uporno smo upozoravali da je to, ne samo nepotrebno nego i nedopustivo, no usprkos svemu ti su radovi izvedeni. Taj se trošak opravdavao i potrebom izgradnje sanitarnoga čvora unutar prostora grada, što je svakako nepotrebno i također nedopustivo zbog više razloga. Prvo, grad nije udaljen ni stotinjak metara od hotela i nekoliko kafića, pa sanitarni čvor već ni stoga nije potreban. Drugo, postojeći zahodi u ugostiteljskim objektima uglavnom se slabo održavaju, pa se može lako zamisliti kako bi izgledao onaj unutar grada, nad kojim ne bi moglo biti nikada stalnog nadzora. Treće, zbog razumljivih razloga nikakva nova gradnja unutar grada ne dolazi u obzir. Četvrto, kopanjem vodovoda sijeku se temelji zidova i prelazi preko zone koja nije arheološki istražena. Peto, to je nenamjensko trošenje sredstava Ministarstva kulture. Nad radovima koje su izvođeni Zavod nije imao ugovoren nikakav nadzor.

Slično je s izvedbom noćne rasvjete kapele. Njezinom su izvedbom presječeni temelji zidova palasa i obrambenog zida frankopanske jezgre, vodovi su postavljeni na visini većoj od izvorne, pa će se sve to jednog dana morati ponovno raditi. Usprkos svemu i ti su radovi izvedeni, a za njihovo su izvođenje također rabljena sredstva namijenjena zaštiti spomenika kulture. Tomu treba pridodati početna nastojanja općine da dio sredstava upotrijebi za asfaltiranje puta do grada i unutar grada, pa se lako na ovom primjeru može zaključiti da općenito nije mudra odluka Ministarstva da sredstva namijenjena obnovi spomenika kulture neposredno dodjeljuje općinama ili nekim drugim korisnicima.

Usprkos spomenutim teškoćama novog nositelja programa u sagledavanju prioriteta radova i krajnjeg njihova cilja, Zavodu je uspjelo dogovoriti i obaviti neke radove koji su bili u skladu s dotadašnjim programom. Hrvatski restauratorski zavod ugovorio je s općinom kupnju dodatnih količina sedre potrebne za zidanje svodova kapele, istraživanje i izradu idejnoga projekta rekonstrukcije frankopanske kule, koji je ovdje prezentiran, i nastavak konzervatorsko-restauratorskih radova na oltarima Presvetog Trojstva i Žalosne Gospe. Osnovna je naka bila oltare dovršiti do završetka obnove unutrašnjosti kapele. Radovi su na oba oltara pri dovršetku, ali je teško predvidjeti kada će biti moguće vratiti ih u obnovljene i prosušene prostore kapele sv. Trojstva.

Godine 2002. Ministarstvo kulture ponovno dodjeljuje Zavodu sredstva za nastavak radova na kapeli sv. Trojstva, nakon čega je nastavljeno s rekonstrukcijom ranije demontiranih svodova. U cijelosti je rekonstruiran svod svetišta (sl. 58) i započeti su radovi na rekonstrukciji svoda u lađi. Pri obnovi svoda lađe najveći je problem bilo klesanje peta i račvi svodnih rebara na sjevernom zidu, gdje je samo peta račve bila očuvana u maloj visini, i južnom zidu, gdje je račva bila očuvana u punoj visini, ali teško oštećena (sl. 59). Napose je bilo teško odrediti njihovu geometriju s obzirom da se u njima sastaju profilacije bočnih susvodnica, dvaju rebara i pojasnica među njima, koje se na različitim visinama i različitom zakrivljenosti izvijaju u prostor. Problem je bio tim teži što ima vrlo malo klesara koji mogu razumjeti geometriju tako razvedenog oblika. Danas smo uvjereni da su to mogli isklesati jedino Ivica Nižetić i Petar Rajčević, oba iz Pučišća na Braču, nastavnici na tamošnjoj klesarskoj školi, kojima je i povjeren posao.

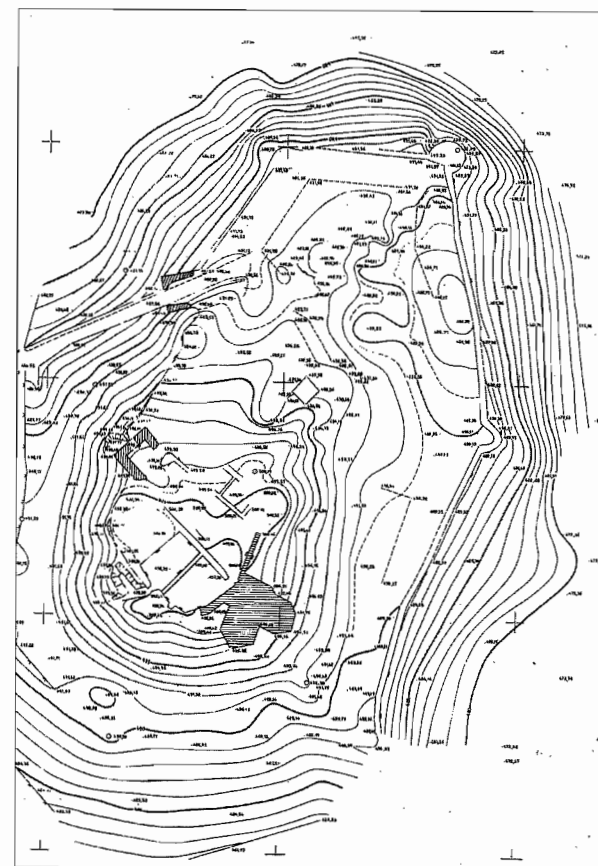
Zajedno s njima zaključeno je da je jedino rješenje klesati faksimile uz izvornike. Izvorni dijelovi račve vađeni su iz zida i na njihovo mjesto umetani su kameni blokovi istih veličina. Podaci za rekonstruiranje smjerova i zakrivljenosti svakoga pojedinog dijela dobijeni su zahvaljujući vrlo malim očuvanim dijelovima profilacije i, posebno, urezanim pomoćnim klesarskim crtežima na njihovim sudarnim ploham. Nebrojeno puta bilo je potrebno umetnuti kameni blok, odrediti neku liniju, izvaditi blok, isklesati određeni dio i ponovno vratiti kameni blok u zid da bi se odredio neki drugi podatak za klesanje (sl. 60). Uspješnom rekonstrukcijom obiju račvi obavljene su pripreme za rekonstrukciju cijelog svoda u godini 2003. (sl. 61, 62). Rekonstrukcijom pjevališta, s njegovim plitkim segmentnim svodom i masivnom kamenom ogradom svi bi zahtjevni građevinski i sanacijski radovi na kapeli bili dovršeni godine 2004.

¹¹⁰ Cijena dovođenja vode na Sokolac nešto je viša od 80.000 kuna.

SOKOLAC U DOBA FRANKOPANA

Provedeni konzervatorsko-restauratorski radovi i prateća istraživanja omogućili su cjelovitije sagledavanje nastanka i razvoja Sokolca, osobito njegove najznačajnije razvojne faze dok je bio u posjedu knezova Krčkih, poslije Frankopana. Knezovi Krčki podižu brinjski srednjovjekovni plemićki grad (500 m n.m.) na 30-ak metara visokom stjenovitom uzvišenju, što se uzdiže iz Brinskog polja, kojim prolazi glavna cesta od Senja preko Gvozda i Modruša dalje prema unutrašnjosti. Sokolcu se pristupa strmijom sjeverozapadnom stranom brijega iz samoga središta mjesta (470 m n.m.), ili, nešto zaobilaznije, znatno blaže polegnutom južnom padinom brijega (sl. 63). Jasno se razlučuju dva građevinska sloja: stariji, srednjovjekovni – frankopanski, i mlađi novovjekovni – krajiški.

Jezgra frankopanskoga plemićkoga grada veličine oko 52×32 m, koji se tek u kasnijem razdoblju naziva Sokolcem, zauzima najvišu kotu položaja. U doba Frankopana u središnje se dvorište i jezgru čitavog položaja pristupalo kroz zapadno smješte-

63 Sokolac, situacija (Zavod za fotogrametriju Geodetskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu)

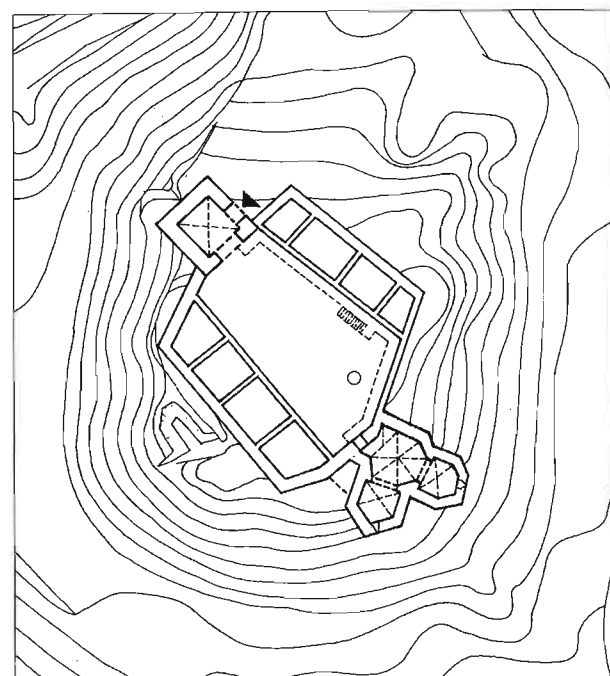
Sokolac, situation (Institute for Photogrammetry, Geodetic Faculty, Zagreb University)

nu ulaznu četverokatnu kulu (sl. 64). Na istočnoj se strani nasuprot kuli uzdizala dvokatna kapela sv. Trojstva, a palas se pružao duž čitave sjeverne strane dvorišta. Kasniji radikalni zahvati u doba Vojne krajine posve su preoblikovali južnu stranu jezgre položaja. Uz južni obrambeni zid moramo pretpostaviti postojanje veće gospodarske zgrade sa svim prostorima i sadržajima koji su se morali nalaziti unutar gradske jezgre. Dvorište je bilo neravno i stjenovito, u a sjeveroistočnom je kutu vjerojatno bila vodospremnica, za koju znamo da je temeljito obnovljena u doba dok grad drže Korvinovi kaštelani. Unutar blago prema sjeveru polegnutog i vrlo prostranog zaravanka jest podgrađe, koje je zbog razumljivih razloga od početka osigurano nekakvom ogradom ili manjim zidom. Unutar njega mogle su biti smještene neke pomoćne zgrade, vrtovi i stoka.

PALAS FRANKOPANA

Palas je očuvan samo u temeljima. Pravokutnog je tlocrta, veličine je 20,70×6,70 m. Vanjski je zid debljine 1,25 a unutarnji 0,80 m. Na najstarijem likovnom prikazu Sokolca Nicolo Angiolini godine 1566. pogrešno crta detalje, ali vrlo korektno opću situaciju. Ipak, da su na sjevernom pročelju palasa, koji je u prednjem planu, postojali prozori, on bi ih nedvojbeno nacrtao, možda ne u ispravnom rasporedu i broju, ali ih pouzdano ne bi zanemario. Izvorno na sjevernom pročelju palasa nije bilo prozora, što je razumljivo zbog najmanje dvaju razloga. Prvo, vanjski zid palasa istodobno je i obrambeni zid frankopanske jezgre, pa njegovo rastvaranje prozorima ne bi bilo primjereno. Drugo, to je sjeverni zid, pa bilo kakvo otvaranje stambenih prostora sjevernoj strani, ne bi bilo uobičajeno ni poželjno. Poželjna insolacija prostora namijenjenog stanovanju dobiva se otvaranjem unutrašnjosti palasa prozorima na južnom pročelju, odnosno prema unutarnjem dvorištu, pa one brojne dijelove bogato profiliranih »českih« prozora i vrata moramo vidjeti ugrađene upravo na tom pročelju. U prizemlju su nedvojbeno bili gospodarski prostori, a na katu stambeni.

Na Waldschützovu crtežu iz sredine 18. stoljeća (sl. 9) sjeverno je pročelje rastvoreno prozorima, a to potvrđuje i Standlova fotografija, na kojoj se jasno uočava šest većih otvora na katu i šest puškarnica u prizemlju, te jaki šiljasto izbočeni bastion, što je rezultat radikalne pregradnje palasa u razdoblju prilagođavanja kasnosrednjovjekovnoga plemićkoga grada suvremenim vojnostrateškim zahtjevima.

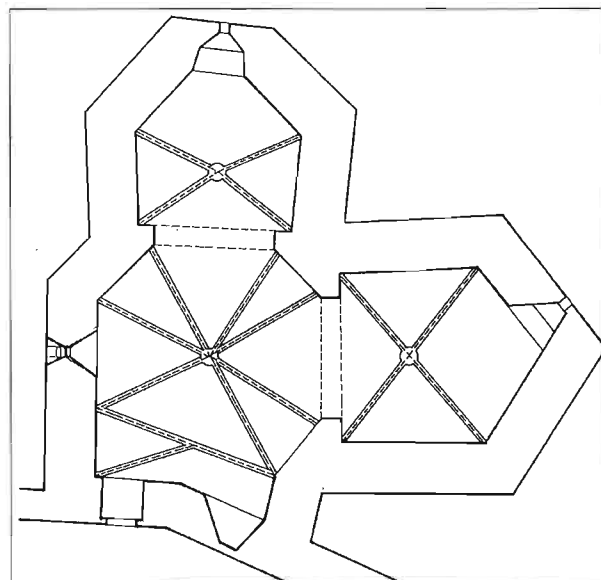

64 Sokolac, rekonstrukcija frankopanske faze
Sokolac, reconstruction of the Frankopan phase

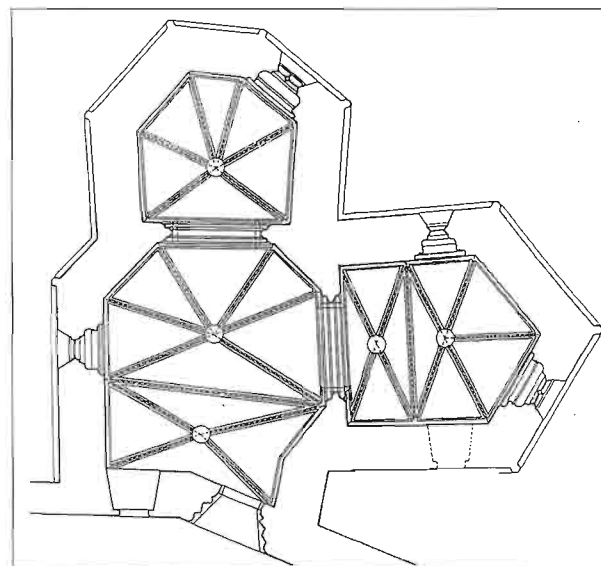
KAPELA SV. TROJSTVA

Kapelu Sv. Trojstva, iako u tlocrtu ima dva jednaka kraka koji se sastaju pod pravim kutom, tipološki možemo odrediti kao centralnu trokatnu građevinu. Smještena je na strmoj istočnoj padini zaravan-ka na kojem je sagrađena gradska jezgra, tako da je prizemlje, pogrešno nazivano kriptom (sl. 65), stvarno supstrukcija gradske kapele koja je na katu (sl. 66). Treća razina kapele jest visoko potkrovlje s četverokutnim otvorima koji su, uz neka ograničenja, mogli poslužiti i obrani. Vanjska su pročelja zidana uslojenim priklesanim velikim kamenjem, između kojih je umetan kameni iver, dok je unutarne pročelje, okrenuto dvorištu, do nas došlo sa znatno sitnijom strukturom zida.

Zide supstrukcije debljine 143 cm (zapadni zid) do 183 (sjeverni) cm ima uglove pojačane pravilnim glatkim klesancima, a završava skošenim razdjelnim vijencem. U unutrašnjost supstrukcije ulazilo se kroz vrata na mjestu kojih je poslije izvedena puškarnica, a danas se ulazi kroz nešto sjevernije probijena recentna vrata s gotičkim dovratnikom, nedvojbeno sekundarno ugrađenim na ovom mjestu. Veličina je postojećega vratnog okna 71×183 cm, ali prema obratu skošenja u nadvoju, njegova je izvorna širina bila 98 cm. U središnji prostor supstrukcije spuštalo se kamenim grubo izvedenim stubama. Obje osi supstrukcije, dužine 11,57 cm i

65 Kapela sv. Trojstva, tlocrt supstrukcije
Chapel of the Holy Trinity, ground plan of substructure

66 Kapela sv. Trojstva, tlocrt kapele
Chapel of the Holy Trinity, ground plan of chapel

11,55 cm, sijeku se pod pravim kutom, a njihovo je sjecište u središtu glavnoga prostora, konstruiranog na bazi osmerokuta. S istočne i južne strane, središnji je prostor povezan naglašeno uskim i visokim otvorima nadvišenima šiljastim lukovima (sl. 55), građenima brižno klesanim neprofiliranim klesancima, s istočnim trostrano zaključenim manjim, i južnim u »šilj« zaključenim nešto većim prostorom. Unutrašnjost supstrukcije, visine 6,60 m, presvođena je križnorebrastim i centralnim svodovima. U zaglavnom kamenu južnoga svoda grb je knezova Krčkih (sl. 67). Unutrašnjost osvjetljava po jedan mali i uski pravokutni prozorski otvor u zaključku istočnog i južnog prostora. Supstrukcija nije nikada bila

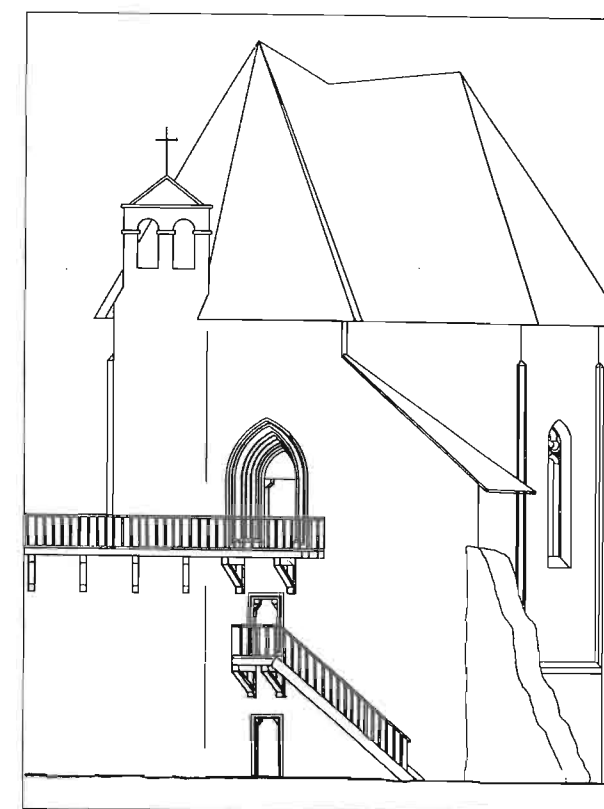
67 Kapela sv. Trojstva, supstrukcija, grb knezova Krčkih na zaglavnom kamenu svoda južnoga prostora
Chapel of the Holy Trinity, substructure, coat of arms of the princes of Krk on the keystone of the vault of the southern area

68 Zaglavni kamen svoda kapele Majke Božje od Sedam žalosti s grbom Gorjanskih
Keystone of the vault of the Chapel of the Madonna of the Seven Sorrows, with Gorjanski coat of arms

popločena, niti su njezini zidovi i svod bili žbukani¹¹¹, što potvrđuje da se o njoj nije razmišljalo ni kao o kripti, ni kao o donjoj kapeli, nego isključivo kao o dijelu građevine kojim je savladana velika razlika u razinama, pri čemu se tako dobiveni kvalitetni prostor može upotrebljavati prema potrebi za različite namjene.

Na katu, u visini kapele, uglovi pročelja naglašeni su peterokutnom profilacijom, koja podsjeća na kontrafore, koji se mogu nalaziti na tim mjestima.

69 Kapela sv. Trojstva, frankopanska faza
Chapel of the Holy Trinity, the Frankopan phase

U unutrašnjost broda nekada se uspinjalo drvenim stubama iz dvorišta, ili iz palasa, drvenim trijemom na pjevalište (sl. 69). Izvorna su vrata, od kojih je sačuvana niša širine 177 cm i visine 264 cm, bila u istoj osi s donjim vratima supstrukcije i gornjim velikim portalom pjevališta¹¹². Prilagođavanjem srednjovjekovnoga frankopanskoga grada suvremenim potrebama vojne utvrde, kada je dvorište pregrađeno visokim i jakim zidom, ta su vrata zazidana, a nova, znatno manja vrata otvorena su nešto sjevernije. S kata palasa knezova Krčkih vodila je drvena galerija na pjevalište, na koje se ulazilo kroz monumentalni, bogato profilirani, ljevasto usječeni i šiljastolučno nadvijeni kameni portal s lunetom¹¹³. Veličina okna je ovog portala 130×219 cm. Kao što su zazidana izvorna vrata supstrukcije i broda, te umjesto njih nešto sjevernije probijena nova, tako je zazidan i ovaj veliki reprezentativni portal i umjesto njega, u istoj osi s donjim vratima, otvoren novi ulaz na pjevalište.

¹¹¹ Žbukanje svoda započeto je u istočnom prostoru, ali je prekinuto zbog nejasnog razloga.

¹¹² Vratnoj niši ne odgovara sekundarno ugrađen kameni okvir na pročelju, sa svijetlim otvorom 110×190 cm sastavljen od spolija sa skošenim bridom, unutar kojeg je ugrađena puškarnica.

¹¹³ Luneta nije sačuvana, ali se prema starijim fotografijama zaključuje da je bila ravne površine i sastavljena od triju dijelova.

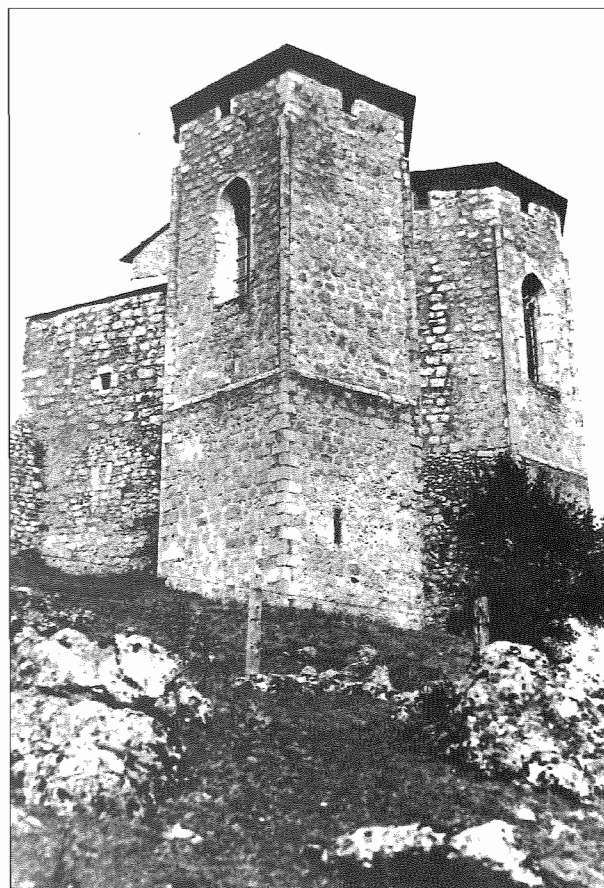

70 Kapela sv. Trojstva, peta izvornoga pjevališta
Chapel of the Holy Trinity, base of the original choir

Tlocrt kapele prati tlocrt supstrukcije. Središnji je prostor, brod visine 8,60 m, koji osvjetljava monofora na sjevernom zidu, konstruiran također na bazi osmerokuta, kojem je zapadni dio s prostorom pjevališta prilagođen obliku pružanja obrambenog zida gradske jezgre na koji se prislanja kapela. Istočni i južni zid broda rastvoreni su bogato profiliranim trijumfalnim lukovima, koji povezuju brod s jednako visokim prostorima svetišta i kapele B. D. Marije od Sedam žalosti, koja se s južne strane nastavlja na brod. Svetište, nepravilnoga šesterostranog oblika¹¹⁴, osvjetljava u jugoistočnom zidu izrazito visoka i vitka bifora s ribljim mjehurima u mrežištu, u kojem je još Kukuljević vidio ostatke višebojnoga vitražnog ostakljenja, dok je na južnom zidu dvodijelna sedilja veličine 164×139 cm, s bogato profiliranim kamenim okvirom.

Od svetišta nešto prostraniju, kapelu B. D. Marije od Sedam žalosti, nepravilnoga peterokutnog oblika, osvjetljava monofora na istočnom i bifora na jugozapadnom zidu.

Vodoravni vijenac, koji na visini od 2,47 m od poda teče na svim zidovima, osim na mjestu pjevališ-

71 Kapela sv. Trojstva, pogled s juga na kapelu sa sakristijom (1938.)
Chapel of the Holy Trinity, view from the south of the chapel and sacristy (1938)

ta, na spojevima zidova nosi službe visine 2 m, presjeka tri četvrtine kruga. U svetištu službe završavaju biljnim kapitelima, dok se na ostalim mjestima neposredno iz službe izdižu rebra s kruškolikim završetkom razvedene profilacije. U brodu su dva svodna polja; na križno rebrasti bačvasti svod iznad pjevališta, nastavlja se radijalni šesterodijelni rebrasti svod. Zaglavni kamen križnorebrastog svoda iznad pjevališta bio je ukrašen grbom Gorjanskih¹¹⁵, dok nema podataka o oblikovanju središnjega zaglavnog kamena broda. Moramo zaključiti da je grb knezova Krčkih bio, ne samo u supstrukciji, nego i

¹¹⁴ Duljina je zidova 417 (širina kapele, unutarnji zid), 237, 212, 140, 199 i 276 cm (vanjski zidovi).

¹¹⁵ Kukuljević opisuje i stanje svodnih rebra: »Dočim se od poligonog porebarja malo vidi, rebra bo su oštepena ili osakaćena, ono nad emporom uzdržano je liepo, pače na zaglavnom kamenu razabire se štit i na njemu izvajana zmija sa krunom na glavi, a jabukom ili narančom u čeljusti«. I. Kukuljević Sakcinski, Sokol..., 63.

Na jedinim fotografijama tog dijela kapele, koje je snimila Greta Jurišić godine 1963., rebrima nema više traga, pa se zaključuje da su demontirana zajedno sa zaglavnim kamenom u radovima nakon potresa 1916. Vjerojatno prema Pilarovim uputama, zaglavni je kamen nakon demontaže pohranjen na pjevalištu, gdje je bio sljedećih 50 godina. Nakon demontiranja ograde pjevališta godine 1967. zaglavni je kamen zajedno s dijelovima ograde odložen u brod.

72 Kapela sv. Trojstva, Madona s djetetom
Chapel of the Holy Trinity, Madonna and Child

73 Kapela sv. Trojstva, Pietà
Chapel of the Holy Trinity, Pietà

u kapeli. Kako znamo da nije bio na svodovima svetišta i bočne kapele, preostaje jedina mogućnost da je bio uklesan u zaglavni kamen svoda broda, pri čemu začuđuje da su se u kapeli nalazila dva grba Gorjanskih i samo jedan grb knezova Krčkih.

Svetište je svođeno šesterodijelnim svodom, dok se u kapeli sv. Marije od Sedam žalosti, na križnorebrasto svodno polje s grbom Gorjanskih uz trijumfalni luk (sl. 68), nastavlja peterodijelni svod. Pjevalište položeno na vrlo plitki segmentni svod izvorno je bilo zidano pravilnim klesancima, čije su obje pete vidljive na visini od 168 cm iznad poda (sl. 70). Masivna kamena ograda pjevališta s prednje je strane razvedena sa sedam pravokutnih polja (sl. 36).

Kapela sv. Marije od Sedam žalosti bila je povezana sa sakristijom, srušenom u Drugom svjetskom ratu. Sakristija je bila izdignuta visoko iznad tla, a zauzimala je mali trapezoidni prostor u »džepu« između obrambenog zida i kapele. Poslije je zbog sigurnosti utvrde zazidan nadsvedeni vanjski otvoreni prostor (sl. 71). Danas se na zapadnom pročelju, na dvjema razinama, vide tragovi svodnih rebra. Gornja peta svodnih rebra uzidana je u sjeveroistočni kut sakristije, dok nema tragova uzidavanja svodne pete na istoj visini u jugoistočnom kutu. Iz toga, kao i iz pretjerane visine pete rebra, može se zaključiti da je do promjene programa došlo tijekom gradnje. Naime, sakristija je naknadno prigradena, što se zaključuje i po skošenom vijencu koji se pruža i na mjestu sakristije, a koji je negirala prigradena sakristija.

Posve je neobično premošćivanje prostora između kapele i obrambenog zida gradske jezgre, tako da sakristija »lebdi u zraku«, čime se ispod nje, neposredno uz obrambeni zid, stvara prostor koji nije nikako moguće kontrolirati u svakom trenutku. To dovodi u pitanje tako često isticanu obrambenu zadaću kapele. Jednako tako treći kat, do kojeg ne vodi nikakva suvisla komunikacija, ima ispod krovne strehe otvore s punim parapetom. Takvi su otvori posve nefunkcionalni u zadaći obrane, parapet u čitavoj debljini zida otežava i bitno umanjuje branitelju mogućnost kontrole vanjskoga prostora, što bi se vrlo lako postiglo, da se htjelo, stanjivanjem i skošivanjem parapeta otvora.

O unutarnjem uređenju kapele u doba Frankopana malo znamo. U svetištu i južnoj kapeli sačuvane su izvorne oltarne menze s gotičkom profilacijom, veličine 183×118 cm i 188×115,5 cm. Ispred oltara

su stube postavljene istodobno s recentnim podom. U oltare 17. stoljeća uklopljene su skulpture koje nedvojbeno pripadaju frankopanskom inventaru: na oltaru sv. Trojstva u svetištu kapele je skulptura Madone s djetetom, a Pietà (sl. 72) na oltaru Žalosne Gospe u bočnoj kapeli (sl. 73).

FRANKOPANSKA ULAZNA KULA

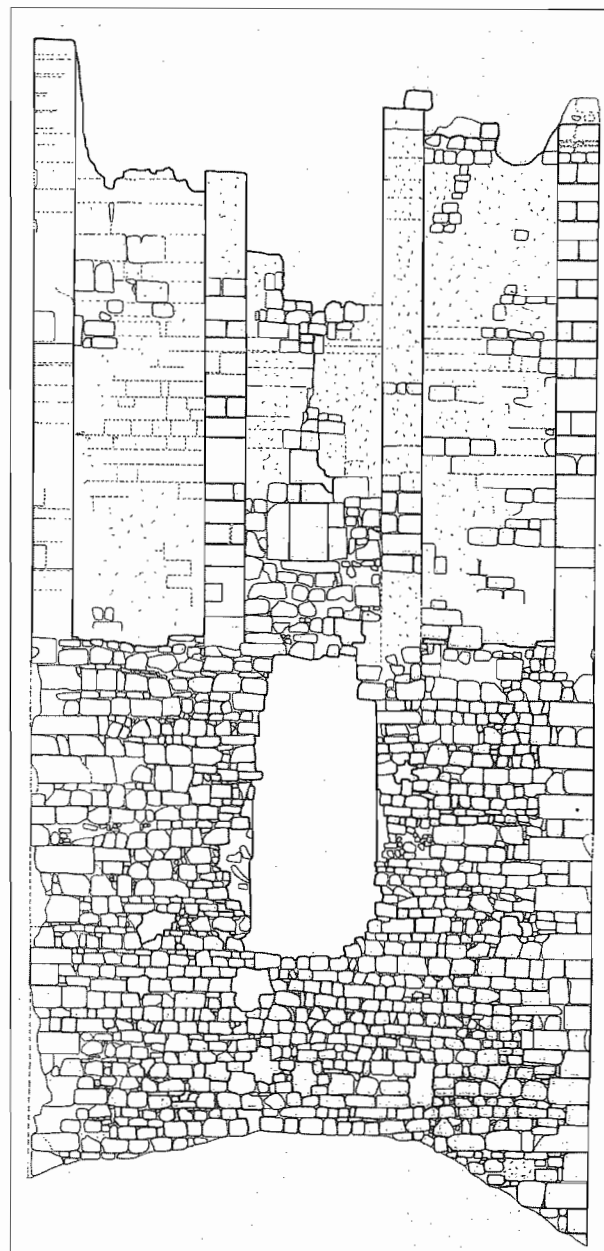
Kula je jedan od simbola srednjovjekovlja, pa je kao takva omiljen heraldički motiv. U doba dok je u plemićkim gradovima bilo života, kule su uvijek svojom vertikalom, snažnim volumenom i debelim zidovima ostavljale najsnažniji dojam na svakoga tko je prilazio gradu, posebno, ako je bila posrijedi loša namjera. Ulazna je kula prvi dodir posjetitelja s gradom, ona je ta koja mu odmah na ulazu daje na znanje kakvog će domaćina susresti. Njezini su volumeni, u pravilu, najdojmljiviji i onda kada su od njih ostale samo ruševine. Zbog toga nam kule unutar ruševnih plemićkih gradova, prije fizičkog istraživanja grada, uvijek pružaju najviše podataka. To nam nalaže da im posvetimo najveću pažnju, što osobito vrijedi za frankopansku ulaznu kulu i rezultate njezinih istraživanja, koji su omogućili sagledavanje njezina izvornog izgleda i izradu idejnoga projekta rekonstrukcije.

Na najstarijoj Standlovoj fotografiji kula je bez krova, ali zidovi stoje u punoj visini, sjeverni tek s manjim oštećenjem kruništa (sl. 11). Na Pilarovu crtežu s pogledom od jugozapada, gornji dio jugozapadnog ugla već je urušen, nakon čega se zidovi postupno osipavaju (sl. 14). Zapadno pročelje urušilo se 1901., a nakon šezdesetak godina i zapadni dio sjevernoga pročelja. Danas je od kule ostao samo veliki torzo, s dobro očuvanim istočnim i južnim pročeljem, te istočnom polovicom sjevernog. Krunište zidova skroz je razrahljeno, istočni je zid oslabljen pukotinom u osi prozora, a ostali zidovi ugroženi su izraslim drvećem. Prislanjajući se krošnjama na pročelja, okolna su stabla pridonijela propadanju preostalog ziđa.

Pročelja kapele snimljena su fotogrametrijski (sl. 74, 76), a 1999. iskopana je do izvorne razine unutrašnjost kule, nakon čega je postavljena skela i istražena supročelja i unutarnja lica zidova. Valorizacija rezultata istraživanja upozorila je na opravdanost njezine cjelovite rekonstrukcije, za koju je izrađen idejni projekt.

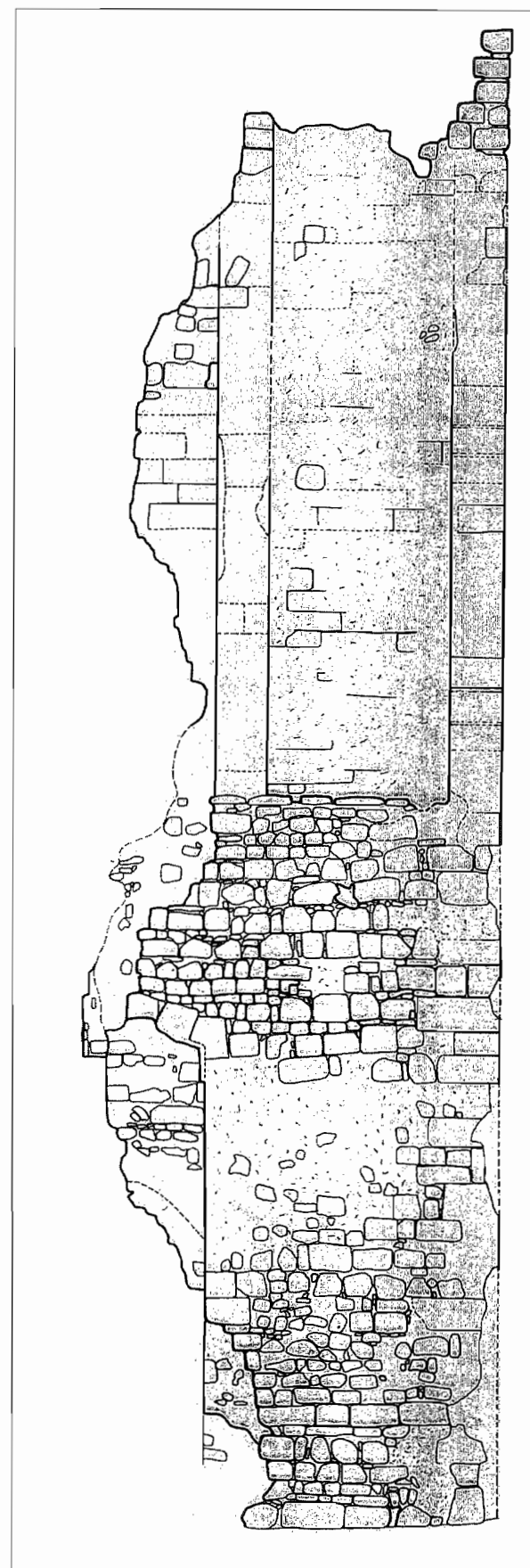
Tlocrt unutrašnjosti prizemlja približava se kvadratu, zapadni zid duljine je 530 cm, a južni 555 cm. Debljina je zidova ujednačena – sjeverni je 182 cm, zapadni 184 cm, a računski posredno dobijamo jednaku debljinu za zapadni i južni zid kule.

Od pročelja jedino se zapadno u visini prizemlja i tri kata pruža čitavom širinom (899 cm), ali s jačim urušenjem središnjega dijela zida uz prozor trećega kata (sl. 77). Zapadna strana sjevernog zida također je sačuvana u visini prizemlja i triju katova (sl. 78), južni je zid sačuvan čitavom širinom u visini pri-

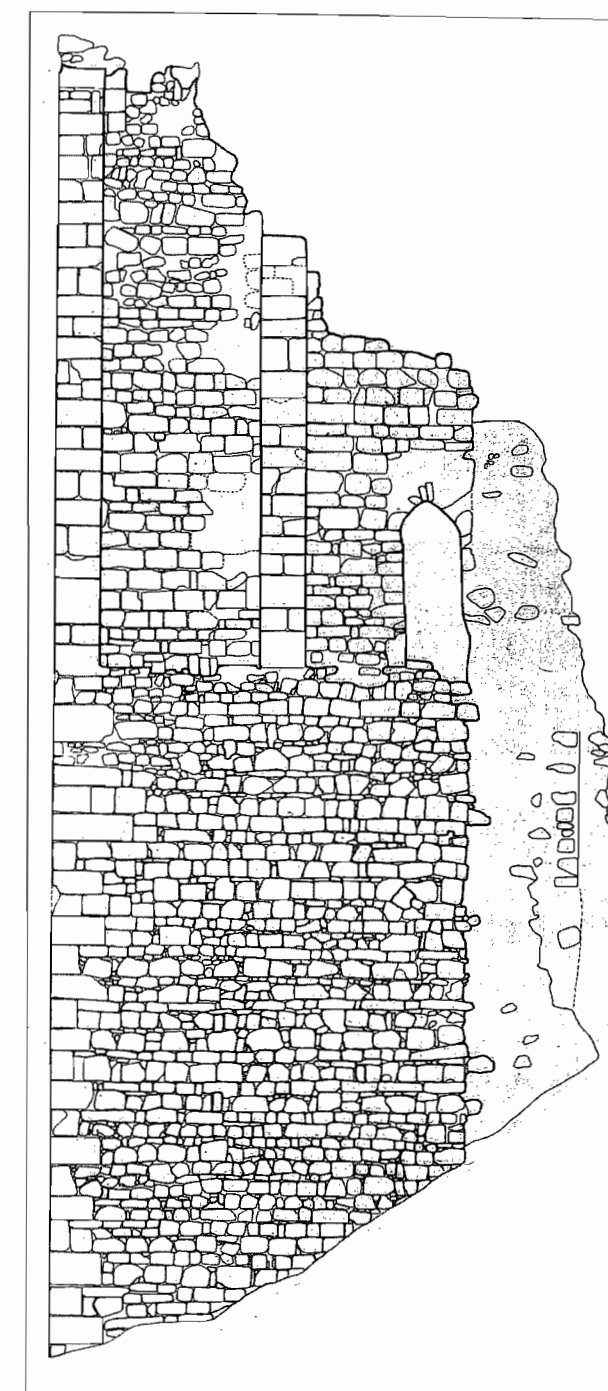
74 Frankopanska kula, fotogrametrija zapadnoga pročelja (Zavod za fotogrametriju geodetskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu)

Frankopan Tower, photogrammetry of the western façade (Institute for Photogrammetry, Geodetic Faculty, Zagreb University)

75 Frankopanska kula, fotogrametrija sjevernog pročelja (Zavod za fotogrametriju Geodetskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu)

Frankopan Tower, Photogrammetry of the northern façade (Institute for Photogrammetry, Geodetic Faculty, Zagreb University)

76 Frankopanska kula, fotogrametrija južnoga pročelja (Zavod za fotogrametriju Geodetskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu)

Frankopan Tower, Photogrammetry of the southern façade (Institute for Photogrammetry, Geodetic Faculty, Zagreb University)

zemlja, prvog i drugog kata, a u visini trećega sačuvan je samo dio neposredno uz JZ ugao kule (sl. 79). Istočni je zid sačuvan samo na dijelu koji je otkriven u istraživanju.¹¹⁶

¹¹⁶ Prije postavljanja skele nužne u istraživanjima istražena je unutrašnjost kule, a u izravnavanju tla oko kule za ležaj skele iskopom se došlo do kote 496,68 na JZ uglu na SZ do kote 497,68, a na ulazu u kulu do kote 497,48.

Donji dio pročelja kule u visini prizemlja i prvog kata (visine 9,80 m) zidan je priklesanim lokalnim sivim vapnencem u pravilno uslojenim redovima različitih visina. Unutarnje lice zida zidano je sitnijim lomljencem sivog vapnenca, a zidna jezgra je lijevana (sl. 80). Uglovi su pojačani glatkim klesancima istog kamena ili klesancima sedre. Na južnom pročelju utvrđena je temeljna stopa širine 12-14 cm na dubini – 290 cm (nadmorska visina 496,68). Donji dio pročelja rastvoren je u visini prvoga kata prozorom u osi zida zapadnoga pročelja i velikim ulaznim portalom na sjevernom pročelju.

U visini drugog i trećeg kata pročelja kule zidana su pravilnim, glatkim kvadrima piljene sedre (sl. 81). Pročelja su raščlanjena lezenama¹¹⁷ koje počinju na koti 506,66 ili na +7,08 m¹¹⁸, a završavanju na koti 514,74 ili na +15,16 m. Na istoj visini počinju slijepi lukovi, od kojih je širinu od 1,08 m bilo moguće izmjeriti samo na južnom pročelju (sl. 82).

Na svim razinama kule nalaze se okrugle ili četvrtaste rupe od skele, koje se najčešće pružaju kroz čitavu debljinu zida. Na nekoliko mjesta rupe se

77 Frankopanska kula, pogled na zapadno pročelje (1999.)
Frankopan Tower, view of the western façade (1999)

78 Frankopanska kula, pogled na sjeverno pročelje (1999.)
Frankopan Tower, view of the northern façade (1999)

pružaju po simetrali kuta, kako bi time greda ili oblica poslužila za uporište podesta skele uz oba susjedna zida.

Izvorno su pročelja bila žbukana i oslikana. Na zapadnom, i na vrlo malom dijelu sjevernoga pročelja, očuvana je tanka pročeljna žbuka oslikana kvadrima. Debljina je žbuke od 2 do 10 mm, tople je oker boje, a u svojem sastavu ima i mljevene opeke. U visini nadvoja prozora drugoga kata zapadnoga pročelja (uz SZ ugao) utvrđena je jednaka visina od 27,5 cm svih triju djelomično sačuvanih oslikanih reda klesanaca. Duljine su klesanaca različite: 31, 38,5, 37, 38, 42 cm. Klesanci su nakon ugrebavanja (sl. 83) naslikani 1 cm širokim trakama sive boje (sl. 84).

U pripremnim radovima, u kojima je unutrašnjost kule iskopana do izvorne zemljane nivelete (-200), nisu pronađeni tragovi praga unutar vanjskih vrata, dok je unutar otvora prema dvorištu izvirivao živac,

¹¹⁷ Širina lezena na zapadnom je pročelju 64, 65 i 67 cm.

¹¹⁸ Nulta točka je dno najdonjega klesanca od tvrdog kamena na JZ uglu kule, odnosno, prema podacima Zavoda za fotogrametriju, nalazi se na apsolutnoj koti od + 499,55 m.

79 Frankopanska kula, pogled na južno pročelje (1999.)
Frankopan Tower, view of the southern façade (1999)

81 Frankopanska kula, struktura lica pročelja
Frankopan Tower, structure of the face of the façade

80 Frankopanska kula, pogled s istoka na unutrašnjost kule (1999.)
Frankopan Tower, view from the east into the interior (1999)

čija su veća udubljenja izidana. U istraživanjima su pronađena dva elementa arhitektonske plastike:

U iskopu unutrašnjosti kule, uz zapadni zid pronađen je dio lučnog nadvoja izrazito bogate profilacije (vel. 45×23×20,8 cm), isklesanom u kamenu svijetle boje, sitnozrnate strukture, koji je sličan kamenu rebra svoda kapele (sl. 85).

Ispred kule pronađen je čitav element prozorskoga šprljka (vel. 18,8×25,6×51 cm) isklesan iz sivoga vapnenca.

Unutar jezgre sjeveroistočnog ugla kule sačuvana je starija struktura zida, čije je zaobljeno lice zida građeno klesancima sedre. To se, starije lice zida, koje je nedvojbeno pripadalo starijem sloju Sokolca, pruža u smjeru SZ-JI, a unutar jezgre zida kule zaokreće u smjeru istoka (sl. 86).

Unutarnja lica kule zidana su sitnijim lomljencem sivoga vapnenca, pri čemu se nastojalo zidati u pravilnim redovima. Na sredini južnoga zida na +172 cm dvije su četvrtaste rupe veličine 24×30×37 i 26×24×37 cm, a na razmaku od 27 cm, trag su drvene konstrukcije koja je nosila kotač za namatanje lanca kovane rešetke ulaza u kulu, koja se dizala okomito.

82 Frankopanska kula, ostaci sačuvanoga slijepog luka na južnom pročelju

Frankopan Tower, remains of the blind arch on the southern façade

Prizemlje veličine 530×555 cm bilo je presvođeno križnorebrastim svodom, zidanim lomljenom sedrom. U svim kutovima prostora prizemlja, osim u sjeveroistočnom, na visini – 90 cm očuvane su konzolno istaknute pete svoda, dok je tjeme svoda na +252 cm, čime dobivamo visinu prizemlja od 450 cm. Najbolje je očuvana peta svodnog rebra u jugoistočnom uglu. Svod je građen nakon zidova, pri čemu su na sudarnoj liniji sa zidom tijekom gradnje ugrađivani vežnjaci sedre.

Na sjevernom su zidu očuvani jedini ostaci žbuke debljine do 1 cm, tople oker boje, u kojoj su velike granule čistoga vapna (vel. do 2 cm) i drobljena opeka.

Urušavanjem istočne polovine sjevernoga pročelja u čitavoj je visini ostala sačuvana zapadna, okomito u zid usječena strana vratne niše, zajedno s u sedri klesanim okvirom za okomito pomičnu kovanu rešetku (sl. 86). Istočna strana 214 cm široke vratne niše jače je ukošena, a sačuvana je samo na najnižem dijelu zidanom priklesanim sivim vapnencem. Dijelovi dovratnika i okvira za okomito posmičnu rešetku s istočne strane nisu sačuvani. Vratna je niša zidana iznad

83 Frankopanska kula, ostaci žbuke s ugrebanim crtežom kvadara na zapadnom pročelju

Frankopan Tower, remains of plaster with scratched drawing of blocks on the western façade

84 Frankopanska kula, žbuka s oslikanim kvadrima uz zapadni prozor drugoga kata

Frankopan Tower, plaster with painted blocks by the western window of the second floor

kote – 50 cm piljenim klesancima sedre, a ispod nje većim priklesanim kamenom sivoga vapnenca. Ispod pete segmentnog nadvoja niše (+84 cm) očuvana je brižno klesana uška za osovinu vratnog krila, s promjerom rupe od 12 cm. Druga je uška prije odložena zajedno s ostalom arhitektonskom plastikom koja pripada palasu.¹¹⁹ Metar iznad poda (–103 cm) četvr-

85 Frankopanska kula, dio lučnog nadvoja bogate profilacije vrata prvoga kata

Frankopan Tower, part of the richly moulded arched lintel of the door of the first floor

tasta je rupa veličine 20×23 cm za uvlačenje drvene grede kojom su se osiguravala vratna krila, a pruža se sve do lica zapadnoga pročelja.

Nisu očuvani tragovi kamenoga dovratnika, ali nam je posredno poznata njegova debljina od 38 cm (od linije pročelja do uške). Vrata je osiguravala okomito posmična kovanu rešetku od koje je iznad kote +65 cm očuvan okvir s utorom izveden klesancima sedre. Dubina je okvira 28,5 cm, a sam utor kojim je klizila rešetka, veličine je 9,5×11,5 cm.

U uglovima vanjske 28,5 cm duboke niše za kovanu vratnu rešetku nema tragova otvora za lanac kojim se podizala, odnosno spuštala rešetka. Iz toga proizlazi da je rešetka u tjemenu bila povezana samo jednim lancem, a tragovi otvora za lanac utvrđeni su u visini prvoga kata. Budući da je bio u dnu utora za rešetku, otvor za lanac nije bio vidljiv na pročelju.

¹¹⁹ Veličina klesanca s uškom je 98×33×28 cm. Uška promjera 12 cm, duboka je 21 cm.

86 Frankopanska kula, starija struktura zida unutar sjeverozapadnog ugla

Frankopan Tower, older structure of the wall inside the north west corner

87 Frankopanska kula, sjeverno pročelje, okvir s utorom za kovanu rešetku ulaznih vrata koja se diže

Frankopan Tower, northern façade, frame with groove for portcullis

Urušavanjem istočnoga, dvorišnoga pročelja ostali su sačuvani samo najdonji dijelovi prolaza između prizemlja i dvorišta. Prema ostacima donjega dijela istočnog zida, nedvojbeno je da s dvorišne strane nije bilo kamenog okvira vrata, nego jednostavan u zid usječeni prolaz širine 344 cm. Zbog loma pravca kretanja pod pravim kutom, sjeverna unutarnja strana istočnoga zida skošena je prema prolazu u dvoriš-

88 Frankopanska kula, prvi kat, konzola jugozapadne pete svoda s oslikanom rubnom trakom

Frankopan Tower, first floor, console of the south west base of the vaulting with painted edge band

89 Frankopanska kula, prvi kat, konzola sjeverozapadne pete svoda

Frankopan Tower, first floor, console of the north west base of the vault

te. Uglovi prolaza na sačuvanom donjem dijelu građeni su većim priklesanim kamenom sivog vapnenca, a u gornjem dijelu, vjerojatno na jednak način kao i niša ulaza u kulu, bili su građeni piljenom sedrom.

Prostor prvoga kata jednake je tlocrtne veličine kao i prizemlje. Sačuvane pete rebara i tragovi susvodnica upućuju na to da je prostor prvoga kata bio presvođen centralnim šesterodijelnim svodom. Ugaone konzole, visine 32,5 (JZ i JI) i 34,5 (SZ), na koje se upiru 19,5 cm široka rebra, djelomično su sačuvane u SZ, JZ i JI kutu (na koti od +392 do +396 cm), a u osima sjevernog i južnog zida na istoj visini otučene su pete još jednog para rebara. Profilacija konzola počinje okomitom ravnom pasicom, koja preko užljebljine i štapa, završava skošenjem u donjem prizmatičnom dijelu. Profilacija rebara počinje bočno ravnim pasicama koja preko skošenja prelazi u užljebljinu, a završava trostrano.

Tjeme šiljastoga svodnog jedra na južnom je zidu na +673 cm, a na zapadnom, na kojem je pravilni polukružni otisak, na +660 cm. Za razliku od svo-

da prizemlja, gdje se svod prislanja zidu, svodna jedra prvoga kata bila su položena na ležaj zida širine 5 do 6 cm.

Ostaci završne žbuke prvoga kata najbolje su očuvani na južnom zidu i unutar prozorske niše zapadnoga zida. Žbuka je razmjerno ravna, glatke površine, a bijeli vapneni sloj sačuvan je samo uz jugozapadnu ugaonu konzolu. Na tom je mjestu očuvan i ostatak oslika unutrašnjosti prvog kata: ugaonu konzolu i petu svodnog rebara prati 1,5 cm široka traka naslikana sivom bojom (sl. 88, 89).¹²⁰

Na dvjema razinama kule utvrđeni su u zidnoj jezgri ostaci drvenih serklaža. Između prvog i drugog kata, na visini +700 cm, po sredini jezgre sjevernog i južnog zida pravilna je četvrtasta rupa presjeka 23×27 i 25×25 cm, koja se može pratiti duboko u zid, a primjećuje se i kroz oštećenje nadvoja, u podgledu niše zapadnoga prozora. Drugi drveni serklaž izveden je

¹²⁰ Slično je oslikan svod u pavlinskoj crkvi u Lepoglavi i u gotičkom dijelu kapele sv. Petra u Gotalovcu.

na jednak način između drugog i trećeg kata, na koti +10,70 m, od kojeg je duž jezgre južnog i sjevernog zida sačuvan kanal presjeka 20×18 cm.

U jugozapadnom kutu, na ostacima svoda zidanog lomljenom sedrom, na koti +284 cm, očuvana je manja površina »estriha« pod prvoga kata. Visina estriha poklapa se sa završetkom žbuke na sjevernom i južnom zidu.

Od zapadnoga prozora sačuvana je samo prostrana, okomito u zid usječena niša (sl. 80). Širina je niše 199 cm, a visina je pete segmentnog nadvoja na +644 cm. Zakrivljenost svoda na istoj visini prati segmentni nadvoj prozorske niše. S obje strane niše očuvani su dijelovi 33 cm dubokih prozorskih klupica od sedre. U vanjskom 33 cm debelom zidu prozorske niše nisu sačuvani dijelovi prozorskog okvira.

U jugoistočnom kutu sačuvana je 147 cm visoka pravilna špaleta zidana od 6 klesanaca sedre, a pripadala je okviru niše ulaza na stubište (sl. 90). Na sjevernom zidu, na koti +391 cm, očuvana je pravilna, 91 cm visoka špaleta koso u zid usječene niše otvora kroz koji se potezao lanac rešetke ulaznih vratiju kule.

90 Frankopanska kula, jugoistočni kut prostora prvoga kata s ostacima niše stubišnih vrata i ugaonom konzolom svodne pete

Frankopan Tower, south east angle of the room of the first floor with remains of the niche for the staircase door and the corner console of the base of the vaulting

91 Frankopanska kula, unutrašnjost drugoga kata, pogled na zapadni zid

Frankopan Tower, interior of the second floor, view of the western wall

Sjeverni i južni zid drugoga kata stanjuju se za 25 cm. U SZ i JZ kutu prostora drugoga kata sačuvane su sedrom zidane zaobljene pete svoda koje, za razliku od svodova prizemlja i prvoga kata, počinju već od poda (sl. 91). Prema petama svoda i u zid usječenim žljebovima visine 6 cm i dubine 6-9 cm, koji su ostaci oblučila upotrijebljenih u zidanju svoda, zaključuje se da je prostor drugoga kata bio presvođen križnobačvastim svodom. Tjeme svoda na zapadnom je zidu na koti +1136 cm, a južnom na +1163 cm.

Na unutarnjim je zidovima drugoga kata dijelom sačuvana vrlo tanka žbuka, debljine do 5 mm, koja je crne (tamnosive ili sivkasto crne) površine. U niši zapadnoga prozora i u gornjem kutu niše sjevernoga prozora na toj je žbuci sačuvan izrazito debeli sloj gustoga vapnenog premaza. U lomu sedrenog nadvoja istoga prozora crna boja na površini postupno prelazi u crvenu u dubini sedre, što je pouzdani znak da je čitav prostor drugog kata bio izložen jakoj vatri.

Od sjevernog je prozora drugog kata ostala sačuvana samo zapadna strana, okomito u zid usječene, sedrom zidane prozorske niše. Trag poda unutar niše je na +744 cm, peta segmentnog nadvoja na +979 cm, a tjeme nadvoja na +1006 cm. Dubina je niše 119 cm, visina niše od klupčice do pete segmentnog nadvoja je 173 cm. Prema tjemenu nadvoja niše njezina je širina bila 148 cm. Parapetni prozorski zid debljine 29 cm sačuvan je samo sa zapadne strane.

Na zapadnoj strani niše ostaci su sedrene klupčice. Vrh kamenog dijela klupčice je na +796 cm. Iznad nje je u zidu žlijeb, trag drvene sjedalice.

Drugi prozor drugoga kata nalazi se u osi zapadnog zida. Očuvana je okomito usječena prozorska niša širine 173 cm i dubine (do parapeta prozora)

114 cm. Pod je niše na 742 cm, peta plitkoga segmentnog nadvoja niše je na +999 cm, a tjeđe na +1 026 cm. S objiju strana niše ostaci su zidanih klupčica dubine 32 cm i visine 58 cm (sl. 91).

Niša je ožbukana glatkom, neravnom žbukom, čija je površina sivkasto crne boje kao i na ostalim dijelovima zidova unutrašnjosti drugoga kata. Na mjestima na kojima je otpala žbuka kamen je na površini crvenkaste boje, koja se postupno gubi s dubinom kamena. Oštećenja na ovoj žbuci popravljena su žbukom kojom je istodobno preoblikovan prozorski otvor. Na žbuci je debeo vapneni nalič.

Ovo je jedini prozor kojemu je u cijelosti sačuvan kameni profilirani prozorski okvir isklesan iz čvrstoga sivog vapnenca (sl. 92). Okvir je sekundarno ugrađen na mjestu izvornog, znatno većeg prozora. Od starijeg, bogatije profiliranog okvira, isklesanog iz sedre, dijelom su očuvani samo krajevi nadvoja, koji upućuju na to da je izvorni prozor bio viši od postojećeg za oko 50 cm (sl. 93). Dio profilacije izvornog okvira oštećen je neposredno uz okno, ali se, usprkos tomu u cijelosti može rekonstruirati prozorski okvir. Prozor-

92 Frankopanska kula, pogled na recentni kameni okvir zapadnoga prozora drugoga kata
Frankopan Tower, view of the recent stone frame of the western window of the second floor

93 Frankopanska kula, ostatak izvornoga kamenog okvira zapadnoga prozora drugoga kata
Frankopan Tower, remains of original stone frame of the western window of the second floor

ska profilacija počinje pravokutnim utorom 3,4×4 cm, a dalje se nastavlja vrlo plitka užljebljina prema svijetlom otvoru. Veličina okna bila je 78×152 cm, iz čega slijedi da je to bio prozor sa šprljkom.

Zatečeni prozorski okvir debljine 25,5 i 23,5 cm, s 8,5 cm širokim skošenim bridom koji počinje 20 cm iznad klupčice, isklesan je iz tvrdoga sivog vapnenca. Nadvoj je slomljen u dva dijela, sjeverni je doprozornik sastavljen iz jednog, a južni iz dva elementa. Unutar okna na doprozornicima su po četiri, a na nadvoju i klupčici po tri četvrtaste rupe od kovane rešetke. S vanjske strane doprozornika po dvije su četvrtaste rupe za trnove prozorskih kapaka. Veličina je okna 61,5×93,5 cm. Okvir je poravnan, ne s linijom lica zida, nego s linijom izbočenih lezena, zbog čega je zid između lezena i prozorskog okvira podebljan. Iza ovoga prizida na pročelju je otkrivena žbuka s dobro očuvanim naslikanim kvadrirama.

Na drugome su katu dvije zidne niše podjednake veličine. Jedna je u južnom zidu, uz spoj s istočnim zidom, na visini +824 cm, veličine 57×57 cm i dubine 42 cm. Druga niša veličine 51×51 cm i dubine

39 cm, nalazi se na zapadnom zidu sa sjeverne strane prozora, na visini +839 cm. Prema otisku u žbuci, na dnu niše bila je ugrađena drvena daska debljine 5 cm. Prema starim fotografijama, treća niša slične veličine i na istoj visini nalazila se s istočne strane sjevernoga prozora.

Na južnom zidu drugoga kata jedini je sačuvani brinjski zahod (sl. 94). Zahodska vrata imaju teško oštećeni sedreni okvir s utorom za vratno krilo s vanjske strane i bez pristupka sa zahodske strane, tako da je širina svijetlog otvora vrata jednaka širini vratne niše, odnosno prostora zahoda. Širina je vrata 77 cm, pod unutar niše nalazi se na koti +745 cm, a tjeđe nadvoja na +940 cm. Sa zapadne strane u zidu je niša veličine 34×35 cm i dubine 26 cm.

Zidovi trećeg kata uvlače se na koti +1196 cm za 25 cm kao i na drugome katu, pa je debljina sjevernog zida na toj visini samo 125 cm. Na preostalim malim površinama lica zida nema ostataka žbuka, kao ni ikakvih drugih pažnje vrijednih pojedinosti.

U zapadnom zidu prozorska je niša potpuno urušena, pa nije moguće provjeriti njezin oblik ni veličinu, kao ni postojanje prozorskih klupa. Na koti

94 Frankopanska kula, pogled izvana na nišu zahoda drugoga kata
Frankopan Tower, view from outside to the niche for the lavatory of the second floor

95 Frankopanska kula, zapadno pročelje, ostatak prozorskog okvira na trećem katu
Frankopan Tower, western façade, remains of the window frame in the third floor

+1291 cm na pročelju stoji na izvornom mjestu još samo jedan klesanac prozorskog okvira isklesanog iz sedre, visine 30 cm i debljine 33 cm (sl. 90). Na njemu je sačuvana profilacija jednaka profilaciji izvornog prozora drugoga kata. Profilacija prozorskog okvira počinje 63,5 cm od sjeverne lezene, što daje jednaku širinu prozora kao i na drugome katu.

Unutar 125 cm debeloga sjevernog zida, očuvana je zapadna strana okomito u zid usječne prozorske niše, dubine 94 cm (debljina je parapetnog zida 31 cm). Nisu očuvani dijelovi prozorskog okvira. U niši je na koti +1294 cm vodoravni pravilan utor visine 6 cm i dubine 4 cm, ispod kojega nisu vidljivi ostaci zidane prozorske klupe.

Na južnom pročelju, odmah ispod ostataka slijepog luka (+15,10 cm) ostaci su kovane zatege, koja je ostatak neke kasnije krajiške intervencije na kuli.

Nisu sačuvani dijelovi zidova u visini potkrovlja. Na padinama su pronađene dvije konzole koje su po svojim značajkama jednake konzolama koje se vide na starijim fotografijama, iznad prozora trećeg kata sjevernoga pročelja: konzola vel. 115×37(31)×28 cm, isklesana iz dijela okvira prozora, i konzola vel. 156×29×29 cm, isklesana iz nadvoja »češkog« prozora izrazito bogate profilacije (između dvaju skošenja i dvaju užljebljina kruškoliki je dio profilacije).

Spoznavanje značajki svih vidljivih struktura, provedena istraživanja nekih bitnih dijelova, uz poštovanje svih vrsta povijesnih izvora, omogućuju nam donošenje zaključaka koji se razlikuju od do sada uvriježenoga mišljenja o vremenu gradnje i građevinskom razvoju Sokolca.

Brinje se u povijesnim ispravama spominje potkraj prve polovice 14. stoljeća, u njemu Knezovi Krčki izdaju isprave, dočekuju članove kraljevskog poslan-

stva i otud se upućuju u Francusku. Zbog tih činjenica moramo pretpostaviti da su oni već u to doba imali na Sokolcu svoj grad. Dosad se zaključivalo da je Frankopanski grad u Brinju sagrađen u jednom dahu, početkom 15. stoljeća, kao jedan već u početku zamišljen i cjelovito ostvareni projekt.

Osim povijesnih izvora, koji upućuju na ranije postojanje frankopanskoga grada u Brinju, tome u prilog govore i neki nalazi i analize pojedinih dijelova. Ako pogledamo odnos kapele sv. Trojstva prema gradskoj jezgri i napose način na koji je riješen zapadni dio kapele, moramo zaključiti da je njezino oblikovanje dijelom rezultat prilagodbe zatečenim starijim strukturama. Tome u prilog govore razlike u debljini zapadnog u odnosu prema ostalim zidovima kapele i izlomljena linija zapadnog pročelja, koje bi moralo biti najreprezentativnije. Zato je jedino bilo moguće monumentalni portal smjestiti prema kutu pjevališta, a ne u osi centralno koncipirane kapele. Pritom je portal još zakrenut prema sjeveru (jače izloženom vjetru, kiši i snijegu), a u unutrašnjosti, umjesto prema svetištu, okrenut je bočnom zidu, što odudara od osmišljenoga projekta cjeline i svih pojedinosti ostaloga dijela kapele. Da je zapadni zid, koji je glavno pročelje kapele, najstariji njezin dio, govore u prilog tomu još neke pojedinosti. Na svim je unutarnjim zidovima kapele izvedena susvodna profilacija, osim na zapadnom zidu empore (sl. 36), ispred kojeg su sjedili Knezovi Krčki. Profilacija presjeka polovice rebra ugrađivana je istodobno sa zidanjem zidova. Svod, koji je zidan naknadno, naliježući na susvodnu profilaciju, samo se prislanja uz zapadni zid. Jedino logično objašnjenje za izostanak susvodne profilacije na zapadnom zidu jest to da je taj zid stariji od ostalog dijela kapele. Isto je tako zapadno pročelje zidano znatno sitnijim kamenom i manje pravilnom strukturom od ostalih pročelja kapele. Svjesni smo da je nakon premještanja svih triju ulaza u prvoj pol. 16. stoljeća i svih kasnijih intervencija, od one nakon potresa godine 1916. do ovih, posljednjih nakon urušavanja zapadnog pročelja godine 1963., ostalo sačuvano vrlo malo lica zapadnoga zida. No, ipak se prema tim malim ostacima i najstarijim fotografijama uočava znatna razlika. Isto tako tupi ugao zapadnoga zida, s unutarnje strane zidan klesancima sedre, a jednaki takav, dva metra udaljen ugao s južne strane pjevališta zidan je tvrdim kamenom. Konačno, u urušavanju zapadnoga pročelja pokazao se u presjeku zapadni zid između velikog i malog portala pjevališta. Na tom su se mjestu jasno uočavale dvije različite

96 Kapela sv. Trojstva, strukture zida unutar zapadnoga pročelja

Chapel of the Holy Trinity, structure of the wall inside the western façade

strukture zida. S unutarnje (istočne) strane bio je stariji zid s dva lica, debljine 74 cm, a s vanjske (dvorišne), prizidan je zid debljine 50 cm, između kojih nije bilo čvrste veze (sl. 96), što je također utjecalo na stabilnost zapadnoga pročelja kapele.

Da je prije gradnje frankopanske ulazne kule na tom dijelu položaja već postojala neka građevina, potvrdila su istraživanja frankopanske ulazne kule. Unutar zidne jezgre sjeveroistočnog ugla kule utopljen je sedrenim klesancima brižno zidani zaobljeni ugao, koji je nedvojbeno pripadao nekoj starijoj strukturi (sl. 86). I na starijim fotografijama, snimljenima nakon urušavanja istočnoga pročelja, na tom se dijelu vidi nekakvo pravilno udubljenje. Na nasuprotnom, jugoistočnom uglu situacija je vrlo slična. Tu se vidi da je južni zid kule prigraden nekom starijem zidu, koji se na tom mjestu lomio pod pravim kutom. Ugao te starije i vrlo visoke građevine uklopljen je u zide ulazne frankopanske kule. Između te starije i mlađe strukture kule nije postojala čvrsta konstrukcijska veza, što je pridonijelo kasnijem urušavanju najprije istočnoga pročelja, zajedno sa spomenutim uglom. Isto tako gradnja kule razlikuje se od gradnje kapele i palasa. Na kuli nalazimo obilnu pri-

mjenu sedre, kojom se zidaju ne samo pročelja nego se iz nje klešu bogatije profilirani dijelovi, svodne pete, rebra i prozorski okviri. Na palasu i kapeli ti se dijelovi klešu od mekog vapnenca, ili tvrdog, i za obradu vrlo teško obradivoga sivog vapnenca.

Dakle, možemo zaključiti da frankopanski sloj Sokolca nije nastao kao rezultat jednoga cjelovitog i odmah u početku zamišljenoga projekta, nego kao i mnogi drugi plemićki gradovi, ima svoju slojevitost i rast koji je usklađen s razvojem moći i potreba knezova Krčkih, jedne od najutjecajnijih obitelji hrvatskoga srednjovjekovlja.

O značajkama najstarije razvojne faze grada knezova Krčkih tijekom 14. stoljeća malo se može pozdano reći. Na to pitanje teško će odgovoriti i sustavna arheološka istraživanja, jer se stijena na kojoj je sagrađen Sokolac nalazi svagdje plitko ispod površine, a na mnogim mjestima dopire do površine, pa je intenzivna kasnija izgradnja morala ukloniti većinu tragova najstarije razvojne faze.

Tijekom prve polovice 15. stoljeća brinjski je plemićki grad uglavnom sagrađen. Početak tog razdoblja možda je obilježen ugradnjom zaglavnog kame- na s grbom Gorjanskih u svod bočne kapele posvećene sv. Mariji od Sedam žalosti, što se moglo dogoditi tek nakon 1405., kada se Nikola IV. zaručio s Dorotejom Gorjanski. Postavlja se nužno pitanje o graditeljima te najkvalitetnije, najbolje očuvane i nama najpoznatije faze grada.

Zorislav Horvat neke značajke arhitekture kapele i kule, kao i čitave koncepcije grada dovodi u vezu s značajkama češke arhitekture druge polovice 14. st. U koncepciji kapele sv. Trojstva u Brinju i nekadašnje augustinske crkve sv. Marije i sv. Karla Velikog (1350.) nalazi također niz sličnosti, što ga vodi na zaključak da su Knezovi Krčki, posredovanjem Gorjanskih, doveli u Brinje češke graditelje, koji su se nakon smrti Petra Parlera godine 1399. i raspuštanja dvorske radionice Vaclava IV. proširili Europom¹²¹.

Češki graditelji u Hrvatsku dolaze iz dvaju smjerova: iz Beča preko Ptuijske gore, posredovanjem grofova Celjskih i preko Budima, posredovanjem biskupa Eberharda Albena (1397.-1406. i 1410.-1419.), koji je neko vrijeme bio kancelar kralja Sigismunda. Prvi su bili izuzetno aktivni na velikom radilištu u Lepoglavi gdje grade pavlinsku crkvu i samostan, ali su prisutni i na nekim manjim gradilištima (Mihovljan, Šenkovec, Štrigova, Krapina, Varaždin). Druga grupa radi na katedrali i na crkvi sv. Marka u Zagrebu, ali i na Medvedgradu, koji je u posjedu biskupa

Albena. Logično je zaključiti da su brinjski graditelji došli ovim, drugim pravcem, koji je iz Češke vodio u Brinje preko Budima i Zagreba. Je li pritom došlo do miješanja s južnim utjecajima, što bi se moglo zaključiti prema oblikovanju pročelja ulazne kule, teško je tvrditi. Iako je raščlanjivanje pročelja lezenama i slijepim lukovima uobičajeno u srednjoj Europi, prije svega na crkvenim pročeljima i zvonnicama, ali ga susrećemo npr. na ulaznom pročelju biskupske rezidencije u Györu i na pročeljima kapele sv. Matije u Oberburgu kod Koberna, možemo pretpostaviti da su pročelja katedrale u njihovu Senju potaknula knezove Krčke na slično oblikovanje pročelja brinjske, izuzetno reprezentativne kule.

Iako su brižno građena pravilnim piljenim sedrenim klesancima s uskim sljubnicama, pročelja kule bila su žbukana i oslikana kvadrima. Oslikavanje je kula plemićkih gradova uobičajen, kao što nam to svjedoče pročelja ulazne kvadratične kule plemićkoga grada Árve, ili osobito impozantne okrugle »Šarene kule« u Vajdahunydu, ili nešto dalji primjer izuzetno maštovito oslikane i pri vrhu grbovima ukrašene »Šarene kule« u Ravensburgu. Slično oslikavanje, ali u znatno manjoj mjeri, nalazimo i na našim plemićkim gradovima. Potkraj 15. st. unutarnja pročelja Starog grada u Đurđevcu oslikana su, kao i brinjsko, sivim kvadrima, a na palasu Velikog Tabora, početkom 16. st. crvenom. plavom i sivom bojom oslikani su ugaoni klesanci i potkrovnji vijenac. Nameće se zaključak da su pročelja kapele sv. Trojstva i brinjskog palasa bila žbukana, i može se pretpostaviti da su također bila dijelom ili u cijelosti oslikana. Nažalost, na pročeljima kapele nismo zatekli ni najmanji trag žbuke, zidovi palasa davno su razgrađeni, pa nikada nećemo moći naš zaključak potvrditi materijalnim tragovima.

I unutarnji su brinjski prostori bili oslikani, što potvrđuje nalaz male površine žbuke s ostatkom oslika na prvom katu kule. Ako je u unutrašnjosti kule makar samo arhitektonska plastika bila istaknuta oslikom, moramo istovrsno oplemenjivanje prostora pretpostaviti i u drugim dijelovima grada, prije svega u kapeli. Klaić spominje: »srednji brod kapele bio je nekad urešen slikama knezova Bartola i Nikole na ljepu, ali im danas nema više traga«,¹²² a to se, prema malim, ispod vapnenih premaza otkrivenim površinama, odnosi na kasnije oslikavanje, no svakako ne s početka 15. stoljeća.

¹²¹ Z. Horvat, Srednjovjekovna..., 124.

¹²² V. Klaić, Krčki knezovi..., 73.

O opremi unutarnjih prostora frankopanskih gradova premalo znamo, a, s obzirom na povijesna događanja, možemo reći da je pravo čudo što su se u toj dvorskoj kapeli sačuvale dvije skulpture »mekoga stila« s početka 15. stoljeća, što nije sačuvano ni u jednoj drugoj crkvi u kontinentalnom dijelu Hrvatske. Madona s djetetom, izrezbarena iz kruškova drveta, visine samo 100 cm, unutar skupine »lijepih Madona« kojoj pripada, svakako je među najkvalitetnijima (sl. 72). Anđela Horvat njezin nastanak stavlja u drugo desetljeće 15. stoljeća, te nakon brižljive analize zaključuje da je »drveni kip Madone iz Brinja proizašao iz češkog kulturnog kruga.«¹²³ Nasuprot njoj, Igor Fisković prihvaća mišljenje Dietera Grossmanna o Salzburgu kao ishodištu ove skupine kasnogotičkih skulptura, a time i brinjske Madone s djetetom.¹²⁴ Uzimajući u obzir povijesni okvir i neposredne veze knezova Krčkih s Eberhardom i Gorjanskima, Anđela Horvat i za drugu gotičku skulpturu, 83 cm visoku Pietu, isklesanu u mekom kamenu i obojenu (sl. 73), nalazi češko ishodište, ali ostavlja logičnu mogućnost da je djelo čeških kipara koji su u to doba radili na zagrebačkoj katedrali.¹²⁵ Zorislav Horvat spominje mogućnost da Madona s djetetom potječe iz samostanske crkve u Brinju, a prenesena je u kapelu nakon što je samostan spaljen godine 1520.¹²⁶ Nema dvbojbe da su obje skulpture dio cjeline frankopanskog ansambla dovršenog u prvim desetljećima 15. stoljeća i odraz visoke kulturne razine, financijske moći i političkih veza knezova Krčkih sa Zagrebom i Budimom.

PREGRADNJE I DOGRADNJE U DOBA VOJNE KRAJINE

Pojavom turske opasnosti frankopanski plemićki grad prelazi u posjed Krajiške uprave, koja ga postupno dograđuje i pregrađuje, prilagođujući ga pritom isključivo obrambenim potrebama. Pojačava se obrambeni zid prostranoga, nešto nižeg (490 m n. m.) zaravanka sa sjeverne strane frankopanskoga grada manjom ulaznom četvrtastom kulom i manjim polukružnim kulama razmještenim na istaknutim strateškim točkama, unutar kojih se formira zbijeno naselje. Proširenjem grad dobiva izduženi ovalni oblik, veličine 115×75 m.

Iz najstarijeg izvješća o stanju i potrebama brinjske utvrde, koji je godine 1550. sastavio senjski kapetan Ivan Lenković, doznajemo da dotad nisu dovrše-

ni svi radovi za koje je prethodno odobren novac, te predlaže izvedbu ravnoga krova na frankopanskoj kuli i sanaciju nekoliko pukotina na obrambenom zidu.¹²⁷ Šest godina poslije na Angielinijevu crtežu vidi se da su izvedene predložene promjene. Osim pojačavanja vanjskoga obrambenog zida oko sjevernoga podgrađa, tada su već dovršeni opsežni radovi na južnoj strani položaja, s koje je najbliži pristup gradu i odakle prijeti najveća opasnost. Ruši se dio južnoga obrambenog zida i zgrade koje su se na njega prislanjale, a umjesto njega gradi se polukružan bastion. Nekada prostrano dvorište pregrađuje se visokim zidom između jugoistočnoga ugla frankopanske kule i sredine zapadnoga pročelja kapele sv. Trojstva. Time je dio kapele s izvornim vratima u supstrukciju, vratima u brod i na pjevalište ostao izvan unutarnjega sigurnog dvorišta, a nešto sjevernije, opet u istoj osi, otvorena su tri nova ulaza. Možemo pretpostaviti da je kameni okvir vrata supstrukcije samo premješten na novu poziciju, no umjesto izvorne širine od 98 cm, on je sužen na 71 cm. S obzirom na širinu niše izvornih vrata broda od 177 cm, postojeći kameni okvir vrata bogate gotičke profilacije, s oknom širine od samo 69 cm, ne pripada izvornim vratima, nego je uzet s palasa. Veliki ljevčasti portal pjevališta ostao je na izvornom mjestu, ali je zazidan, a nova su vrata otvorena sjevernije, u istoj osi s novoprobijenim vratima broda i supstrukcije. Kamen i okvir novih vrata pjevališta također je uzet s palasa Frankopana.

U ispunama izvornih vrata u svim trima razinama kapele otvorene su puškarnice, kao i po još jedna puškarnica u sjevernom zidu središnjega prostora supstrukcije i sjevernom zidu broda.¹²⁸ Svi spomenuti radovi izvedeni su svakako prije godine 1556.

¹²³ A. Horvat, *Drvena gotička Madona...*, 45.

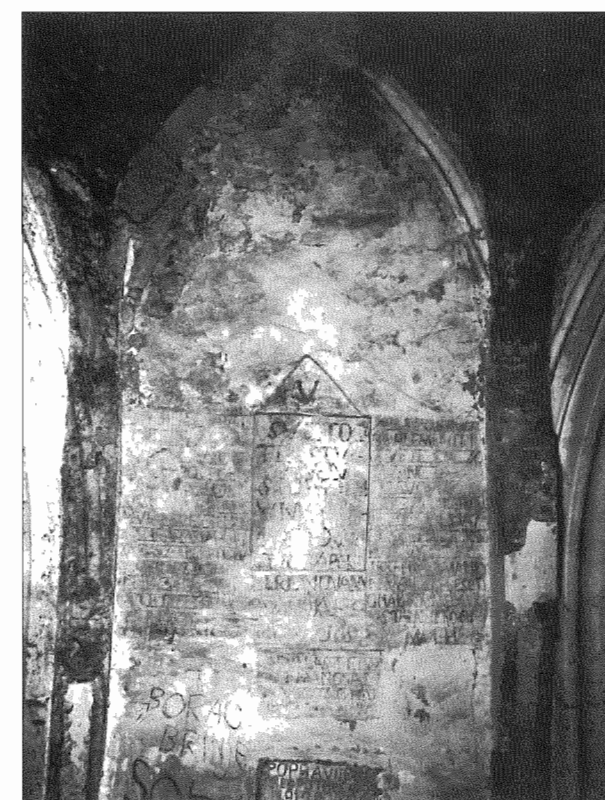
¹²⁴ »Njihovi su žitelji ovladali duhovnom kulturom sveeuropskog prostiranja, pa im bijaše svedeno odakle naručivahu umjetnine za zadovoljenje svojih potreba. Tako su Frankopani kao gospodari ličkih Brinja svoju dvorsku kapelu opremili izvrsnim djelom majstora odraslim u poznatim radionicama Salzburga.« Igor Fisković, *Gotičko kiparstvo, Tisuću godina hrvatskog kiparstva*, Zagreb, 1997: 124

¹²⁵ »Takvim kontaktima Pietà s karakteristikama češke umjetnosti oko g. 1400. mogla je doći u Brinje kao eksport iz čeških zemalja, no postoji i druga mogućnost, za koju zasad nemam nikakvih dokaza, ali nije isključena, a ta je, nije li moguće prema češkim predlošcima rađena u zagrebačkoj radionici...« A. Horvat, *Pietà u...*, 86.

¹²⁶ Z. Horvat, *Srednjovjekovna...*, 116.

¹²⁷ Krmpotić, *Izvještaj o...*, 233

¹²⁸ Na nekoliko fotografija snimljenih sa sjeveroistoka, vidi se puškarnica u sjevernom zidu kapele na mjestu pjevališta. Probijanje te puškarnice neposredno ispod pete plitkog segmentnog svoda pjevališta, oslabilo je zid i nedvojbeno pridonijelo njegovim kasnijim deformacijama i teškom oštećenju u potresu 1916.

97 Kapela sv. Trojstva, lada, natpis na jugoistočnom zidu
Chapel of the Holy Trinity, nave, inscription on the south east wall

Nedugo nakon toga kralj Ferdinand odredio je povjerenstvo koje je 1563., uz ostale granične utvrde, obišlo i Brinje, te kralju podnijelo izvješće o tome.¹²⁹

¹²⁹ U povjerenstvu su Jakov Lamberg, Erasmo Mager i Franz Poppendorf, koji opisuju Brinje: »Na jugoistočnoj strani diže se čvrsta zidana, vrlo visoka utvrda (kapela, također s obrambenim zadacima), uokolo koje teče vanjski obrambeni zid što ide dalje do kružne kule, koja je zapravo mali bastion na jugozapadnoj strani grada. Kad bi taj bastion bio dovršen, a trebalo bi ga ispuniti nasipom, te tako načiniti na njemu zaštićenu artiljerijsku platformu, mogao bi, zajedno s kružnom kulom gradskog zida, braniti cijeli grad. No da bi to moglo djelovati kako treba, kulu bi trebalo obnoviti i pokriti, a dovršeni bastion opskrbiti odgovarajućim vatrenim naoružanjem« Milan Kruhek, *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb, 1995: 202.

¹³⁰ Kruhek, *Krajiške utvrde...*, 226.

¹³¹ O opisu i crtežima vidi stranicu 15. i 16.

¹³² Natpis širok 148 cm i visok 91 cm, vrlo je nevjesto komponiran u tri stupca, što otežava razumijevanje teksta. Tekst počinje na u žbuci istaknutom srednjem polju s trokutnim završetkom, veličine 45×86 cm, a ispravno glasi:

V
IME
SVETOGA
TROISTVA
AMEN
S POMOCH
VM SVEGA
POSTOVANO
GA POKA.

¹³³ Natpis je nekoliko puta prebijen, što je nakon djelomičnog čišćenja 1965. otežalo čitanje. Uz nekoliko pogrešaka u prepisivanju, Kukuljević je zamijenio redoslijed stupaca, pa je početni lijevi, stvarno desni završni stupac i obrnuto. Ivan Kukuljević Sakcinski, *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah i t.d. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1891: 16.

Godine 1585. kapetan Gera obilazi brinjsku utvrdu u kojoj zatječe samo sedam ljudi. Opće stanje utvrde ocjenjuje lošim, a osobito ističe potrebu zamjene krovišta na zgradi u kojoj borave vojnici.¹³⁰

Prvi crtež Brinja nakon Angielinijeva iz godine 1556. crta vojni inženjer Giovanni Pieroni 1639., koji daje i vrijedan opis utvrde.¹³¹

Prema natpisu ispisanom crnom bojom na žbuci, čitavom širinom jugoistočnog zida, između dvaju trijumfalnih lukova (sl. 97),¹³² koji nam je zabilježio Kukuljević, a danas se teško čita,¹³³ znamo da je 1653. bila obnovljena kapela:

(s lijeva)

A ZA PORKVLABA PLEMENITI GDN.
VICZENCZO
DAWANCZA.
A ZA WOIWODV
KNEZ WVK RAIKOVICH.
A ZA ZASTAVNIKA
PLEMENITI KNEZ
IWAN HOHLEWACZ.
DESETINAR MARKO
PERKOWICH. DESETI
GNAR NIKOLA MEDAR
ICH. KASTALD IERKO
FVMICH.

(u sredini)

V
IME
SWETOGA
TROISTWA
AMEN.
I POMOCHVM
SVEGA
POSTOWANO
GA PUKA.

BI RENOWANA OVA CIRKVA. S.
TROICZA 1653.
MESTAR RASTE. NAS.
IVAN MANV. V.
IVAN BROZICHEVICH.

(s desna)

I. POGODBV PRIE
OWDE ZAPISV
JE WA ISSVKERSTV
MNOGO POSTOWANI
GDN. RAZ.. WICKO MA
RAS
IVAN KVLIH IW..
IV.. DIR. ZAHARIA

IWKOWICH
IWICZA PAWLOVICH
DESETNIK. KASTALDA
ANTE WICHICH.

Da su se ti radovi odužili opremanjem unutrašnjosti novim crkvenim inventarom, potvrđuje i četvrti, poslije zagubljen natpis, koji bilježi Kukuljević, a nalazio se »u kapeli staroga grada na desnoj strani velikoga oltara izrezana iz drva«:

NA 8 DECE-
MBRA, LETHA
1663. BI POSVECENA
OVA PALLA.¹³⁴

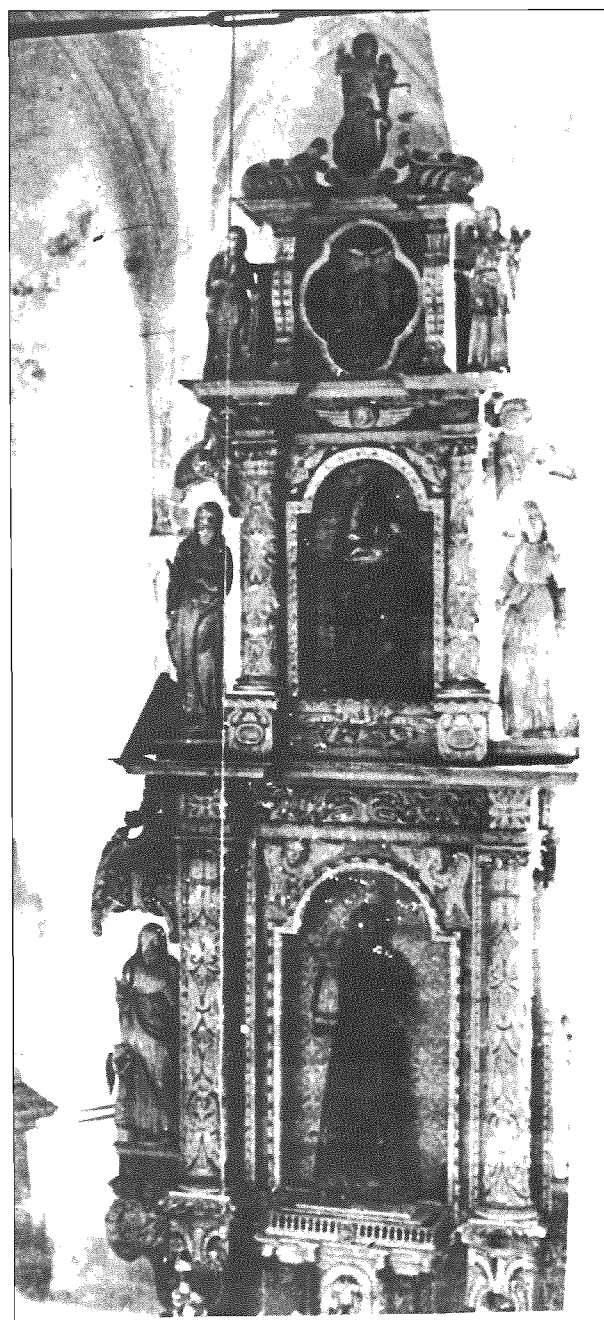
Što je moglo biti izvedeno u toj drugoj obnovi kapele?

U Kukuljevićevo su doba u kapeli bila tri oltara. Na sjeveroistočni zid broda prislanjao se »osakaćen ali vrlo zanimljiv i liep bojadisan oltar od drveta, sa sv. Martinom kao glavnom figurom. Stil je renesanski, tehnika vrlo odrešita, boje crvenosmedja, crna svjetlo smedja i zlato... Žrtvenik presv. Trojstva bit će iz dobe kasnijih popravaka (iz 17. stolj.), također je od drveta, ali uresom pretrpan i neliep... Žrtvenik sv. Marije bit će iz ovoga stoleća i u karakteru je mnogih nezgrapnih, što se nalaze po našima seoskim crkvama«.¹³⁵ U ove su oltare ugrađene kasnogotičke skulpture Madone s djetetom i Pietà, koje su pripadale opremi kapele u doba Frankopana (sl. 98, 99).

Tada su morali biti izvedeni građevinski radovi u opsegu koji je zavrijedio da bude trajno zabilježen na zidu kapele. Ako pogledamo visinu na kojoj počinje profilacija obaju trijumfalnih lukova i visinu sedilije u svetištu, vidimo da počinju odviše nisko. Današnji je pod izveden velikim, grubo obrađenim kamenim pločama, koje se nikako ne mogu povezati s ostalim značajkama izvorne arhitekture kapele. Ako tomu dodamo izmjerenu debljinu svoda supstrukcije od čak 50 cm, moramo zaključiti da je u opsežnim radovima koji su poduzeti na raznim dijelovima grada između 1651. i 1663. izveden i novi pod u kapeli. Taj je zaključak potvrđen istraživanjima, kada je 14 cm ispod postojećeg poda nađen izvorni pod od estriha.

Uz postavljanje poda, uklanjanje nekih oštećenja, možda i žbukanja, a svakako bijeljenja unutrašnjosti, uz postavljanje novih oltara, tada je na južnom zidu svetišta naslikana slika, veličine 270×210 cm, koja prikazuje četiri muška bradata i brkata lika.

Na mostu u starom gradu Kukuljević je vidio i zabilježio i četvrti natpis: »NA 24 IVNIA 1651 BI OVI

98 Kapela sv. Trojstva, glavni oltar (Szabo, 1928).
Chapel of the Holy Trinity, main altar (Szabo, 1928)

MOST NACINIEN¹³⁶, koji se nalazio, možemo samo pretpostaviti, pred ulaznom kulom, a koji nam označuje možda početak opsežnih radova, koji su nakon 12 godina završeni postavljanjem oltara u kapeli. Danas je na površini, odmah s lijeve strane nakon ulazne kule, vidljiv još jedan natpis uklesan u kamenu ploču čija je površina istrošena, zbog čega se raspoznaju samo neka slova.

¹³⁴ Fras je drukčije zabilježio natpis.

»NA 8 DECEMBRA LETTA 1663
BI POZLACHENA OVA PALLA.«

¹³⁵ I. Kukuljević Sakcinski, *Sokol...*, 63.

¹³⁶ I. Kukuljević Sakcinski, *Natpisi...*, 16.

99 Kapela sv. Trojstva, oltar sv. Marije, Pietà (1961.)
Chapel of the Holy Trinity, altar of St Mary, Pietà (1961)

Dvadesetak godina nakon Pieronija u Brinje dolazi vojni inženjer Martin Stier (1660.), ponovno sa zadatkom da zabilježi stanje utvrde i predloži rješenja za njezino poboljšanje.¹³⁷ Zanimljivo da se u isto doba, kada se temeljito obnavlja kapela, istodobno zapostavlja funkcionalnost strateških dijelova utvrde, kojima se jedino jamči sigurnost čitavom prostoru. Brinje je i dalje krajiška utvrda koja dijeli zajedničku sudbinu s »ostacima ostataka«, u kojoj je stalno prisutan problem nedovoljnoga broja vojnika, slabe opskrbljenosti i stalnog nedostatka novca ne samo za najnužnije radove nego i za plaće vojnika, o čemu govore svi opisi i izvještaji kroz dva prva stoljeća vojne uprave.

IDEJNI PROJEKT REKONSTRUKCIJE KULE

Istraživanje preostalih dijelova frankopanske kule, zajedno s podacima koje nam nudi razmjerno opsežna grafička i fotodokumentacija iz razdoblja kada je još zidani dio kule bio očuvan u čitavoj visini, omogućilo je spoznavanje gotovo svih značajki kule i izradu idejne rekonstrukcije njezinoga izvornog oblika (sl. 100-104).

Kula kvadratičnoga tlocrta, podignuta na strmijem dijelu zapadne padine brijega. Uz prizemlje, kula je imala tri kata namijenjena stanovanju, a u slučaju opasnosti, visoko je potkrovlje bilo namijenjeno obrani.

Vanjska su pročelja (sjeverno, zapadno i južno) bila bogatije oblikovana od unutarnjega istočnog pročelja (sl. 103, 104). Donji dio vanjskih pročelja u visini prizemlja i prvoga kata (na zapadnom pročelju u visini 10,5 m) bio je zidan priklesanim, pravilno uslojenim vapnencem, a uglovi su bili pojačani brižno obrađenim klesancima vapnenca i manjim brojem klesanaca sedre. Gornji dio pročelja u visini 10,70 m (33 stope), koji je odgovarao drugom i trećem katu te potkrovlju, bio je raščlanjen četirima lezenama širine 64 do 65 cm (2 stope), koje su pri vrhu povezi- vali dvostruki, 108 cm široki, polukružni, slijepi lukovi.¹³⁸ Nejednolik razmak između lezena rezultat je manje razlike u širinama pročelja.¹³⁹

Pročelja su bila žbukana tankim slojem žbuke, a na vapnom prebijeljenoj i dobro zaglađenoj površini žbuke sivom su bojom bili naslikani kvadri, gotovo jednake veličine i rastera kao i kvadri sedre, kojima je zidano pročelje.

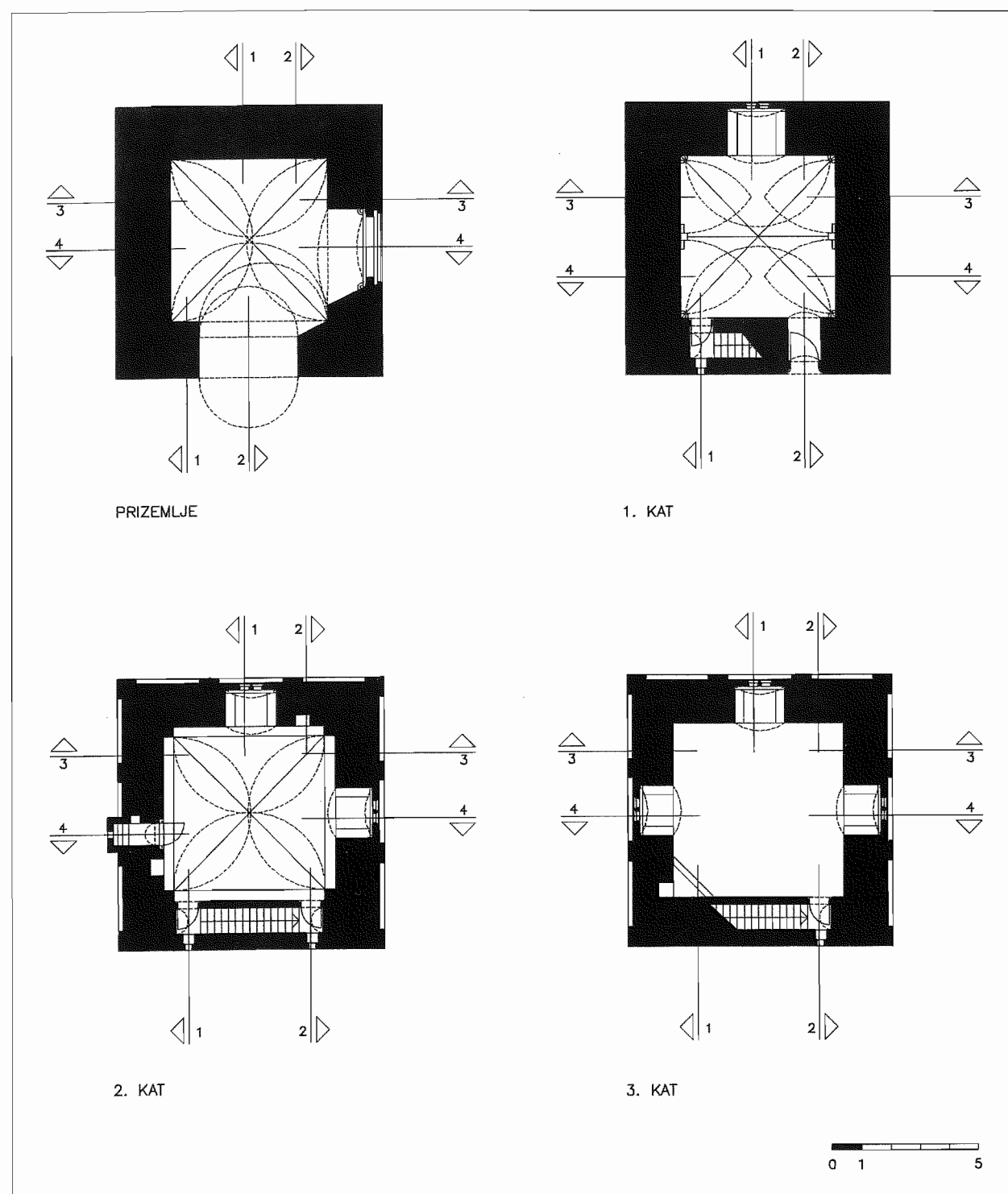
U gradnji je dvorišnom, unutarnjem pročelju kule posvećena najmanja pozornost. Iz fotografija i jednog ulja na platnu znamo da unutarnje istočno pročelje nije bilo oblikovano jednako kao vanjska pročelja kule. Unutarnje, prema dvorištu okrenuto pročelje bilo je plošno, bez raščlambe lezenama, samo ožbukano, ali moramo zaključiti da je bilo oslikano kvadrima, čime je smanjena razlika među pročeljima.

Pročelja su rastvorena različitim otvorima. Na sjevernom i zapadnom pročelju veliki su prozori otvoreni u osi pročelja i o njima imamo sve potrebne podatke. Na južnom pročelju, u visini drugoga kata, unutar čitave debljine zida nalazi se dobro očuvana niša, koja pripada konzolno istaknutom zahodu. U osi istoga pročelja pretpostavili smo postojanje prozora na trećem katu, na što upućuje samo način njegova urušavanja koji je dokumentiran fotografijama.

¹³⁷ »Brinje leži na jednoj osamljenoj uzvisini, okruženo prilično dobrim zidovima i tornjevima. Na jednoj mu strani stoji stara tvrđa – kako se vidi na priloženom nacrtu. Čitava unutrašnjost tvrđave ispunjena je drvenim nastambama, pa nigdje nije preostalo slobodnog prostora; ulice su također vrlo uske, tako da dvoje ljudi ne može usporedno hodati. Pojasni hodnici na zidinama i podovi na tornjevima sasvim su propali, pa im se ne može pristupiti, a da se ne govori o stavljanju nekog oružja na njih u svrhu obrane.« Lj. Krmpotić, *Izveštaj o...*, 114.

¹³⁸ Ovu je širinu bilo moguće utvrditi samo na južnom pročelju, na kojem se uz zapadni ugao sačuvala obje pete polukružnoga slijepog luka.

¹³⁹ Razmak između lezena na zapadnom je pročelju 213, 214 i 216 cm, na sačuvanom zapadnom dijelu sjevernoga pročelja širine je 222 cm, a na južnom pročelju 222 i 231 cm.

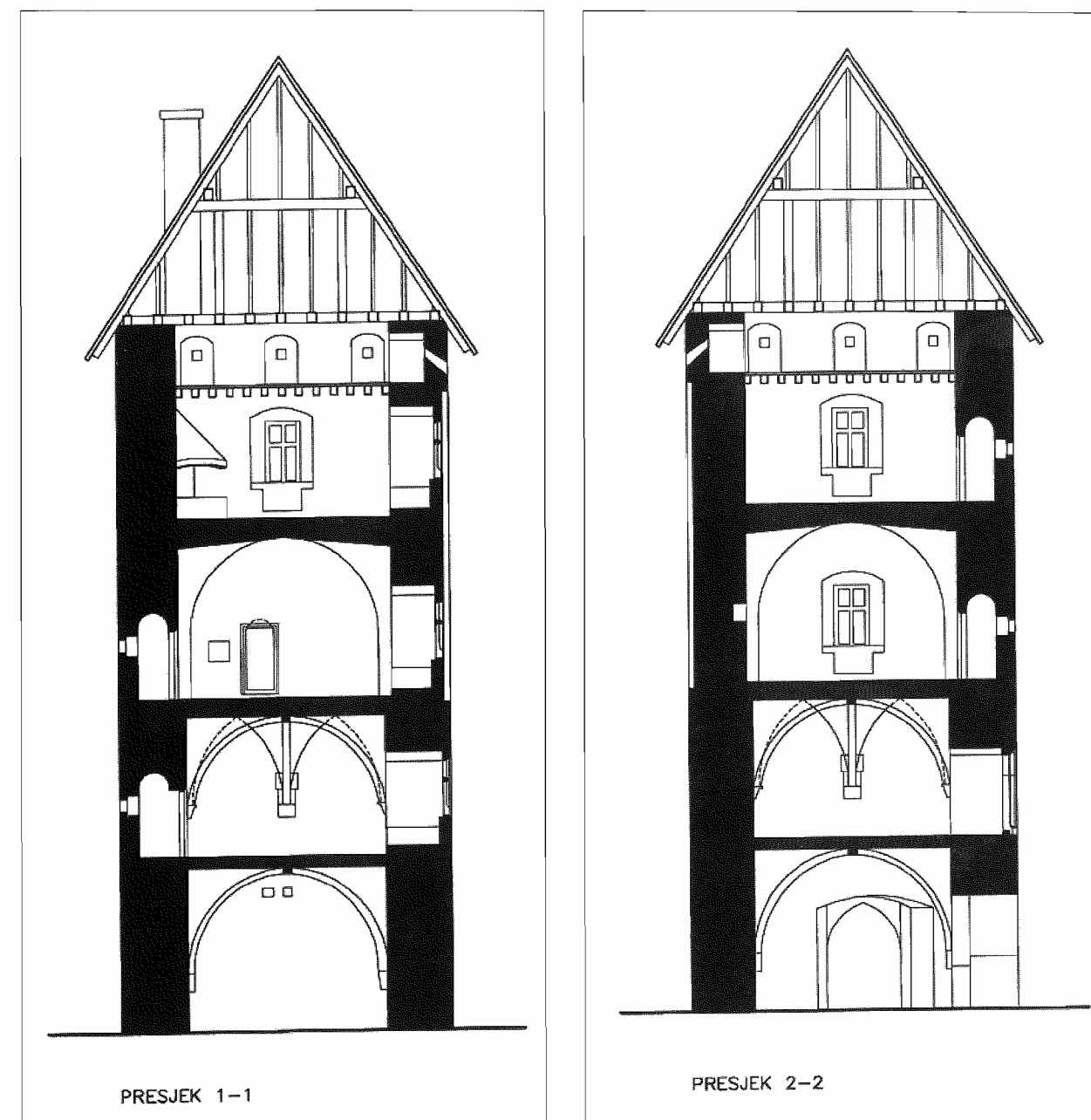

100 Frankopanska kula, tlocrti prizemlja, prvoga, drugog i trećeg kata – idejni projekt rekonstrukcije

Frankopan Tower, ground plans of the ground floor, first, second and third floor – preliminary plan for reconstruction

Složeniji je bio problem definiranja dvorišnoga pročelja. Svođenje prostora prizemlja, prvoga i drugog kata nametalo je za okomitu komunikaciju jedino rješenje – smještaj stubišta unutar debljine zida, a što potvrđuje i opis Laszowskog. Jedino su unutar istočnoga zida kule mogli biti smješteni stubišni krakovi kojima je bila povezana unutrašnjost kule po visini. Na nekim se fotografijama jasno razabiru niše vrata prema stubištu na prvom i drugom

katu. Raspored stubišnih krakova ograničavao je mogućnost rastvaranja istočnoga pročelja prozorima. Istodobno je način urušavanja pročelja dokumentiran fotografijama, te su spomenuto ulje na platnu iz Gradskog muzeja u Senju i crtež Laszovskog prema fotografiji na koju je naišao u Brinju upućivali na jedino mogući položaj manjih prozorskih otvora koji su bili isključivo u funkciji osvjetljavanja stubišta, te na položaj vrata kojima se dolazilo izvana na prvi

101 Frankopanska kula, presjeci 1-1 i 2-2, idejni projekt rekonstrukcije

Frankopan Tower, sections 1-1 and 2-2, preliminary plan for reconstruction

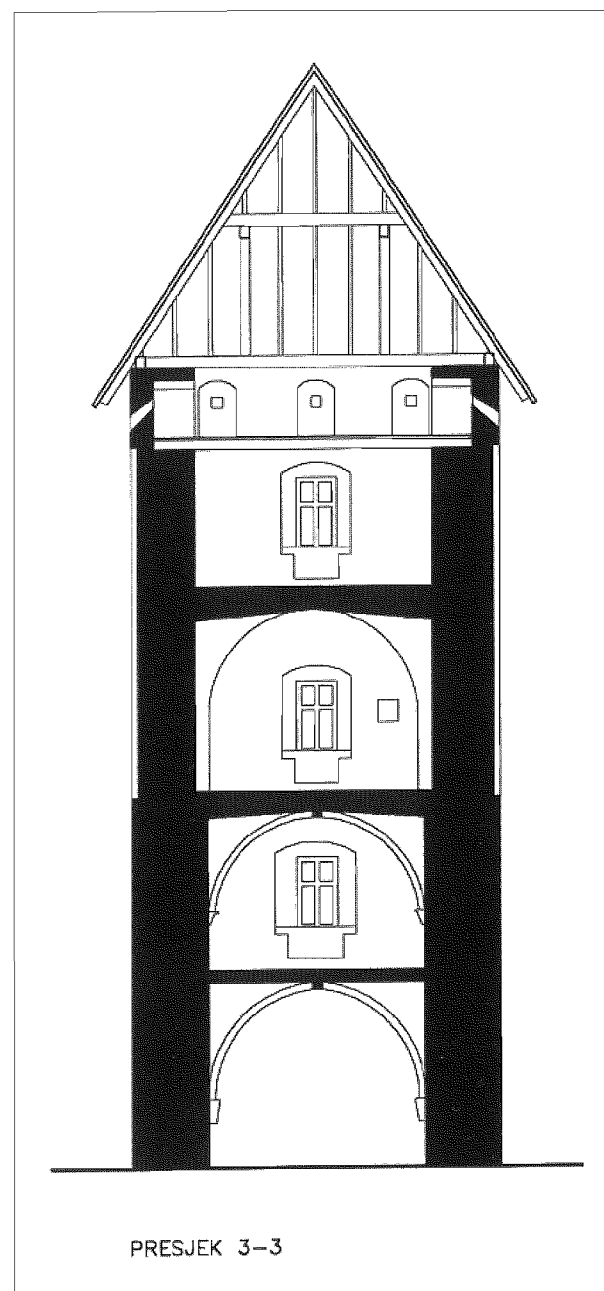
kat i dalje stubištem unutar debljine istočnoga zida kule na gornje katove. Klesanac bogate profilacije koji je pronađen u iskopu kule pripadao je šiljastolučnom nadvoju vanjskih stubišnih vrata, kojima se iz dvorišta ili kata palasa ulazilo na prvi kat.

Iznad dijela pročelja raščlanjenog lezenama i slijepim lukovima, a ispod krovne strehe, na Standlovoj fotografiji i crtežu nastalom prije 1861. jasno se razabiru po tri četvrtasta manja otvora, namijenjena nedvojbeno za obranu.

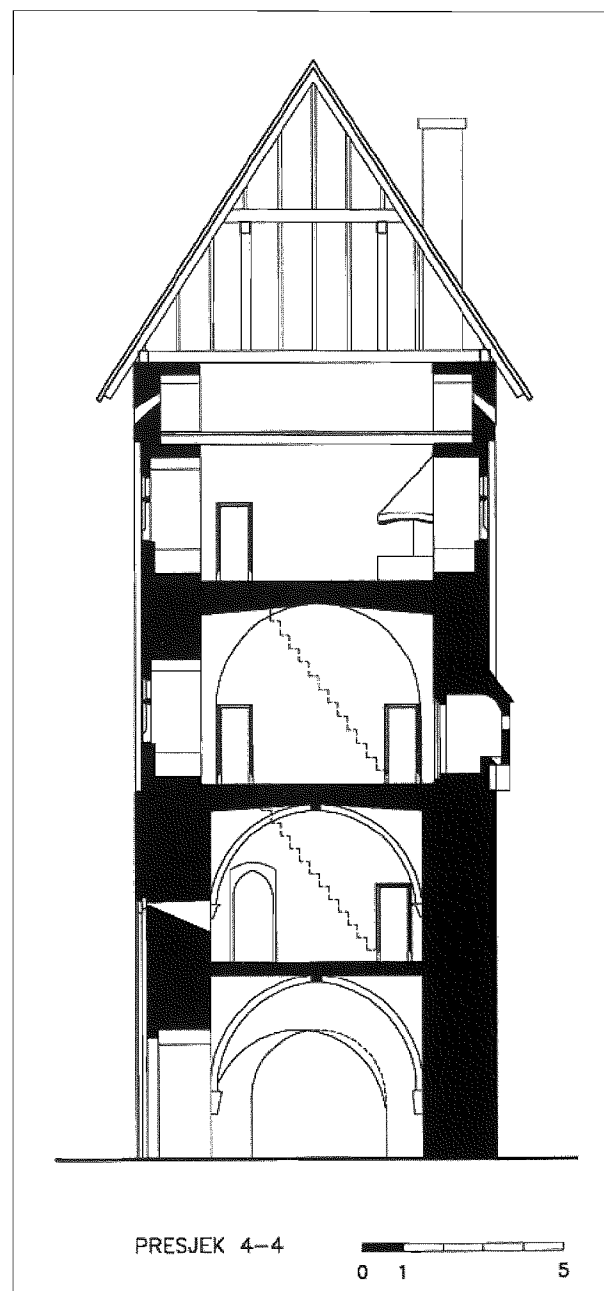
Na nekoliko fotografija dobro se vide u osi sjevernoga i južnoga pročelja trostruke, jače izbočene kamene konzole, koje su ostaci recentno podignutih

mašikula, čija se rekonstrukcija ne predlaže zbog razumljivih razloga. Za neke od tih konzola znamo da su preklesani nadvoji čeških prozora palasa.

Prizemlje, veličine 555×530 cm, presvođeno križnobačvastim svodom, služilo je isključivo za prolaz iz vanjskoga prostora u unutrašnji, zaštićeni prostor gradske jezgre. U zapadnom i južnom zidu nije bilo nikakvih otvora ili niša (sedilišta za stražu), u sjevernom su zidu bila vanjska vrata, a u istočnom jednostavan, 344 cm široki, šiljastolučno nadvijeni prolaz prema dvorištu. Južna strana dvorišnoga prolaza bila je okomito usječena u zid, a sjeverna skošena radi lakšeg prolazanja kolima.

102 Frankopanska kula, presjeci 3-3 i 4-4, idejni projekt rekonstrukcije

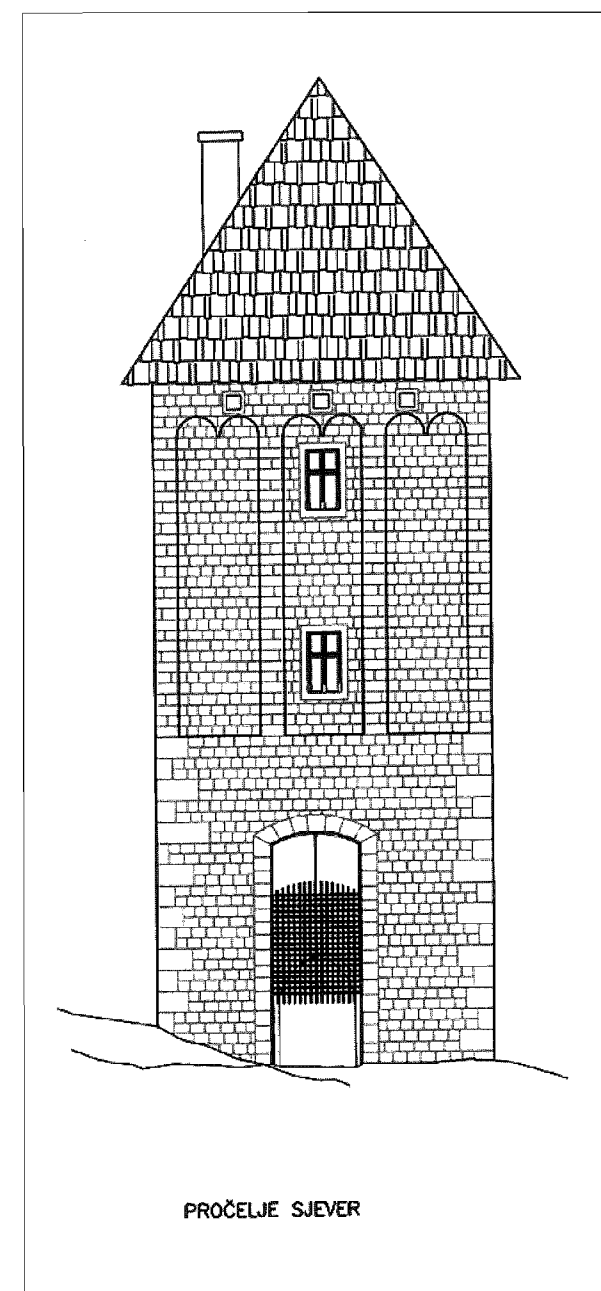

Frankopan Tower, sections 3-3 and 4-4, preliminary plan for reconstruction

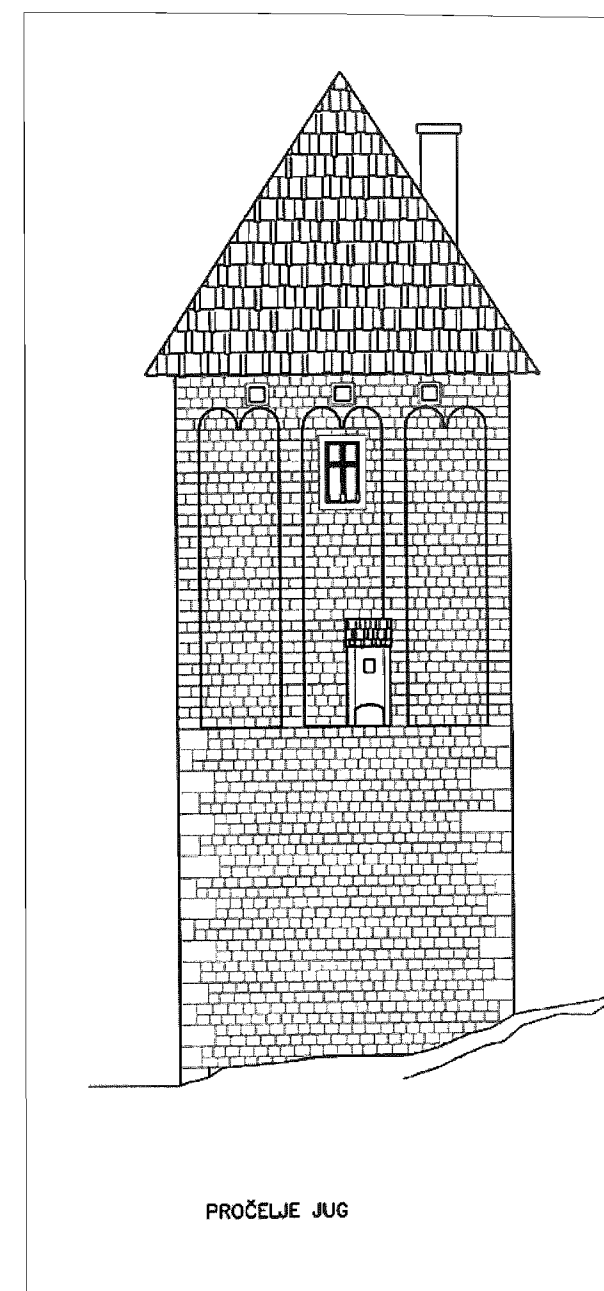
Vanjska su vrata za više od jednoga metra uža od širine otvora prema dvorištu. Prag vrata i dijelovi dovratnika nisu pronađeni, ali ostali arhitektonski dijelovi omogućuju pouzdanu rekonstrukciju.

Vrata su se zatvarala vratnicama, na što upućuju uske isklesane u kamenu za ležajeve njihovih osovin, od kojih je jedna sačuvana na izvornom mjestu ispod zapadne pete nadvoja vratne niše, a druga je bila prije odložena sa sjeverne strane kapele s ostalim dijelovima arhitektonske plastike. S unutarnje strane vratna su se krila osiguravala drvenom gredom koja se uvlačila u otvor koji se pružao kroz zidnu jezgru sve do zapadnoga pročelja. Ulaz u ku-

lu dodatno je osiguravala kovana rešetka koja se okomito dizala i spuštala pomoću samo jednog lanca. Oblik i veličina unutarnje strane ove niše zabilježeni su na nekim fotografijama. Okvir sa žljebom kojim je klizila kovana rešetka, segmentni nadvoj i gornji bočni dijelovi vratne niše zidani su piljenim i brižno obrađenim klesancima sedre. Isto tako klesancima sedre morao je biti oblikovan i dovratnik, koji je mogao imati skošen samo vanjski brid. Od dviju mogućnosti oblikovanja nadvoja vrata – polukružni ili šiljastolučni – opredijelili smo se za drugu varijantu. Na takav zaključak upućuje oblikovanje nadvoja ulaznih vrata na prvome katu, kao i

103 Frankopanska kula, sjeverno i južno pročelje, idejni projekt rekonstrukcije

Frankopan Tower, north and south façade, preliminary plan for reconstruction

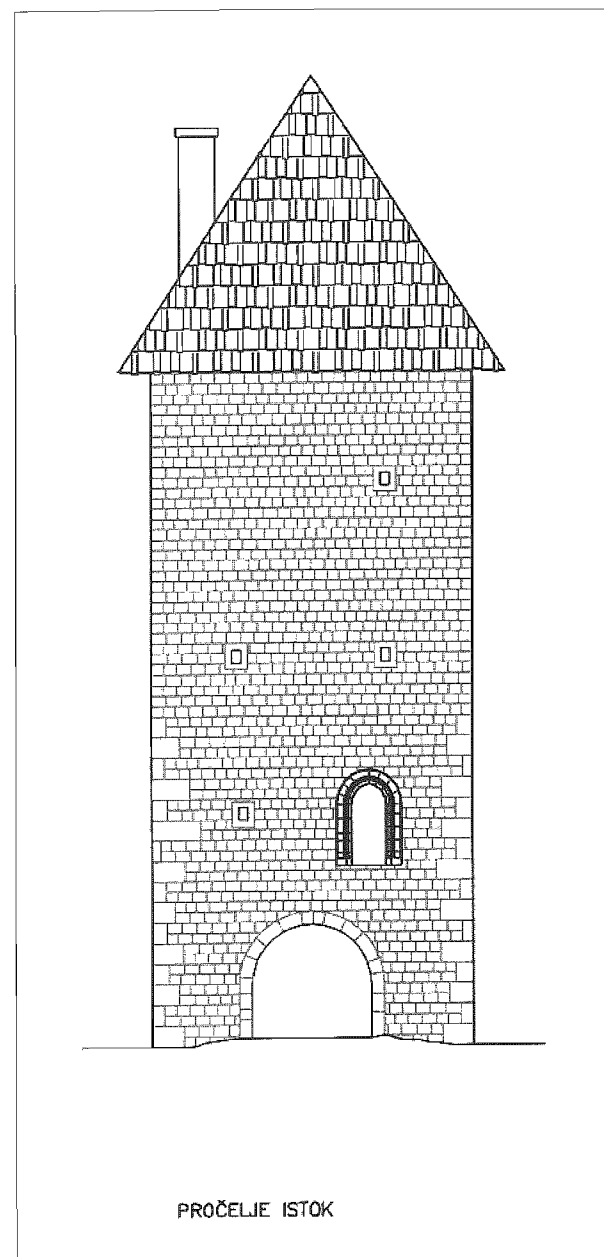
velikog portala prema pjevalištu kapele. Kovana rešetka dizala se lancem i koloturom kroz spomenutu nišu, a potom se lanac spuštao kroz otvor u svodu i namatao na osovину s kotačem, koja je bila smještena na drvenu konstrukciju iznad vrata prizemlja, na što podsjećaju rupe u sjevernom zidu.

Prizemlje je presvođeno križnorebrastim svodom. Otisak u čitavoj širini svodnih jedara vidljiv je na zapadnom i južnom zidu, a na sjevernom sa zapadne strane. Ostaci pete svodova i peta rebara sačuvani su u jugoistočnom, jugozapadnom i sjeverozapadnom kutu prizemlja. Geometriju svoda, oblikovanje konzola i profilaciju svodnih rebara moguće

je pouzdano rekonstruirati prema njihovim postojećim ostacima (sl. 105).

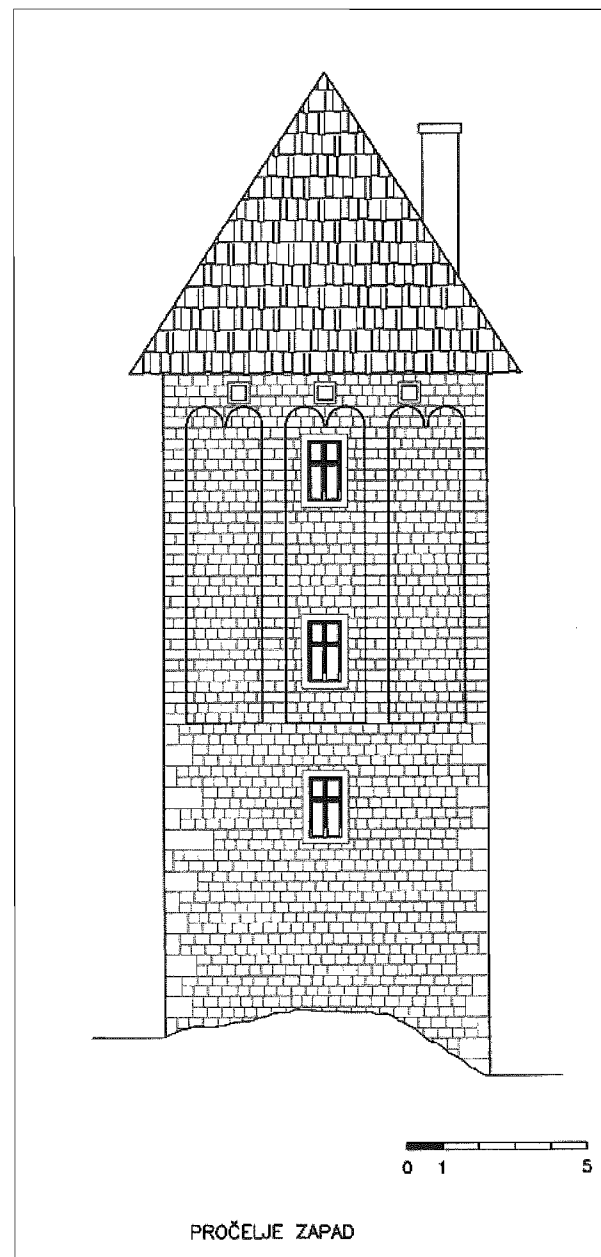
Visina poda prizemlja kule (-200) određena je prema visini prirodne stijene otkopane na mjestu praga dvorišnoga prolaza, a trag tjemena svoda na +252, daje i ukupnu visinu unutrašnjosti prizemlja od oko 452 cm.

Unutrašnjost prvoga kata jednake veličine kao i prizemlja bila je presvođena šesterodijelnim centralnim svodom. Izvorna razina poda utvrđena je prema njegovim ostacima u jugozapadnom kutu, gdje je na visini +284 cm pronađena manja površina estriha.

104 Frankopanska kula, istočno i zapadno pročelje, idejni projekt rekonstrukcije

Jednako kao i u prizemlju, ostaci ili tragovi svoda sačuvani su na južnom, zapadnom i preostalom dijelu sjevernoga zida prvoga kata. Pravilan kvadratičan, dakle, centralan prostor, otisak svodnih jedara, ostaci ili tragovi šest konzola s račvama ili petama rebara u takvom su razmještaju koji omogućuje samo izvedbu centralnoga šesterodijelnoga svoda. Postoje i svi potrebni elementi za rekonstrukciju geometrije svoda, kao i sve potrebne pojedinosti (konzole i rebra). Za rješenje oblika zaglavnoga kamena nalazimo usporedbu u kapeli, pa moramo pretpostaviti da je u njemu bio isklesan grb Knezova Krčkih, ali se može prihvatiti i drugo rješenje – s glatkom pločom. Konzole počinju na visini +392 do

Frankopan Tower, east and west façade, preliminary plan for reconstruction.

+396 cm, tjeme svoda vidljivo je prema otisku na južnome zidu na +673 cm, odnosno na zapadnom zidu na visini +660 cm, što daje visinu unutrašnjosti prvoga kata od 389 cm. Peter Parler presvodio je godine 1373. vrlo sličan kvadratičan prostor prizemlja kule starogradske mosta u Pragu zvjezdastim svodom¹⁴⁰, no ovdje nalazimo klasično starije gotičko rješenje.

Unutrašnjost prvoga kata bila je osvijetljena samo velikim prozorom na zapadnom zidu, u kojem je zatečena u cijelosti očuvana 199 cm široka i 376

¹⁴⁰ Praha středověká, Dobroslav Libal, *Umění Gotické*, Praha, 1983: 286.

cm visoka segmentno nadvijena prozorska niša. Unutar niše sa svake je strane bila kamena prozorska klupa široka 33 cm. Budući da nisu pronađeni ostaci ili tragovi prozorskog okvira unutar samo 33 cm debeloga vanjskog zida predlaže se jednako oblikovanje prozora kao i na zapadnom pročelju drugoga kata, ali nešto većeg okna (sl. 106). Tu mogućnost podupiru prije svega vrlo slične značajke prozorskih niša i reprezentativnost obaju prostora.

Zbog srednje račve pete svoda na južnome zidu nije bilo nikakvih otvora, a ni drugih pojedinosti. Jednako je bilo na sjevernom zidu, no tu se ipak morao smjestiti mali otvor kroz koji je prolazio lanac kovane rešetke kojom su se zatvarala ulazna vrata u kulu, kako to dobro dokumentiraju fotografije i ostaci zapadne strane niše.

Najsloženiji je bio problem rješenja istočnog zida kule unutar kojeg je jedino moglo biti zidano stubište. U gornje prostore kule dolazilo se izvana kroz vrata s bogato profiliranim kamenim okvirom (sl. 107), čiji je jedan dio pronađen u istraživanjima, a o točnom položaju i obliku vrata potrebne nam podatke pruža uljana slika i crtež Laszowskog naprav-

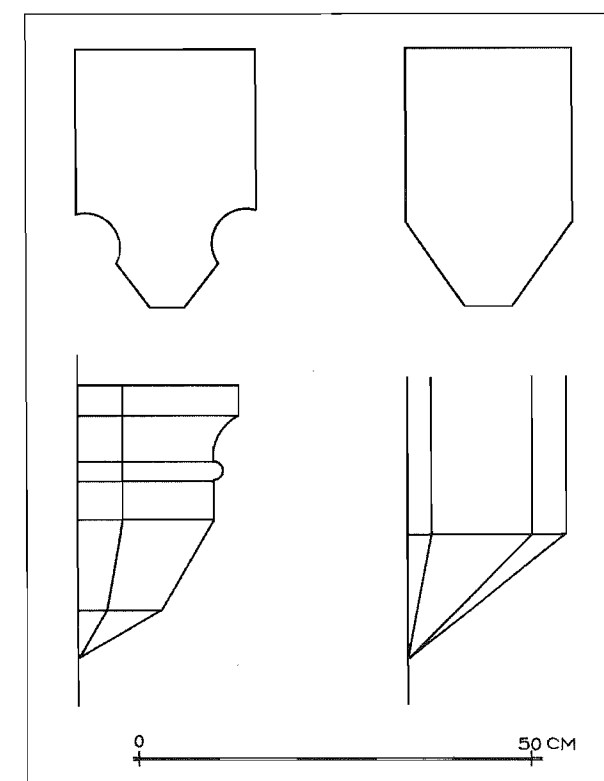
ljen prema jednoj nama nepoznatoj fotografiji. Do vrata se dolazilo drvenim ganičecom s kata palasa, a zatim se kroz spomenuta vrata ulazilo u unutrašnjost prvoga kata kule. Na spoju istočnoga i južnoga zida očuvana je špaleta koja može pripadati samo otvoru vrata kojima se dolazilo na stubišni krak prema drugome katu. Zbog osvijetljenja stubišta i makar minimalne vizualne povezanosti unutrašnjosti prvoga kata s dvorištem, te zbog načina urušavanja jugoistočnoga ugla kule, pretpostavljamo postojanje manjega prozora unutar niša, a na početku i kraju svakoga stubišnog kraka na drugom i trećem katu. Vrata kroz koja se s prvoga kata uspinjalo stubištem na drugi iz praktičnih su razloga morala imati vratno krilo.

Budući da za smještaj kamina ili peći nije bilo slobodnog prostora, zaključuje se da, bez obzira na reprezentativnost prostora prvoga kata, on nije bio zagrijavan. Time su potpuno određeni svi potrebni elementi za cjelovitu rekonstrukciju prvoga kata.

Zbog stanjivanja zidova za oko 25 cm, unutrašnjost drugoga kata bila je nešto prostranija od unutrašnjosti prizemlja i prvoga kata. Ostaci i tragovi križnobačvastoga svoda sačuvani su u sjeverozapadnom i jugozapadnom kutu i na preostalim dijelovima zidova. Za razliku od svodova prizemlja i prvoga kata koji su se upirali u konzole položene nisko iznad poda, na drugom se katu pete svoda uzdižu od poda. Tjeme zapadnoga svodnog jedra i trag početka zidne žbuke na sjevernom zidu daju ukupnu visinu unutrašnjosti drugoga kata, od doista visokog 441 cm.

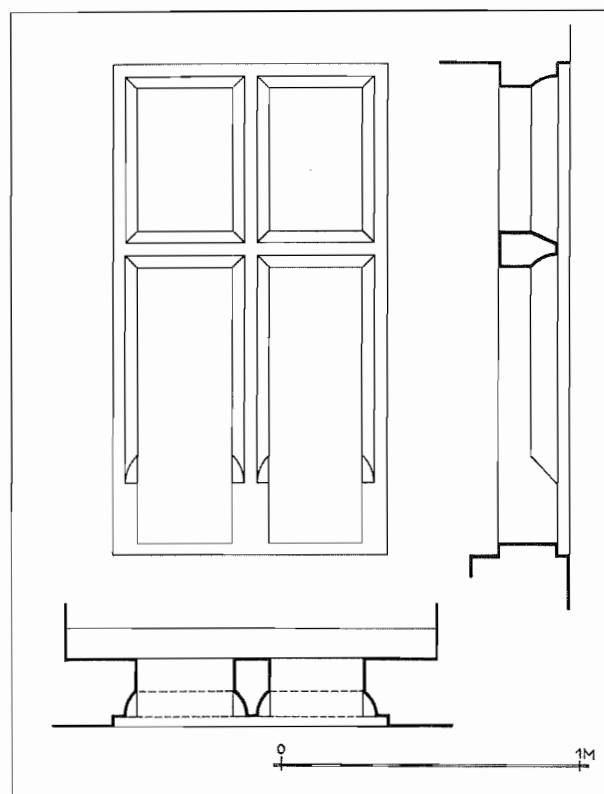
Istočni zid, unutar kojega je stubište, jedino je bilo moguće izvesti kao i na prvome katu, dakle, uz spojeve sa sjevernim i južnim zidom morala su biti stubišna vrata. U osi je zapadnog zida očuvana 172 cm široka i 284 cm visoka prozorska niša s bočnim kamenim klupama i unutar nje prozorsko okno s kamenim okvirom sastavljenim od gotičkih spolija. Iznad zatečenog okvira očuvani su dijelovi nadvoja višega i širega izvornoga prozorskog okvira bogatije profilacije isklesanog u sedri. Širina i visina okna upućuju na zaključak da je i ovaj prozor morao imati križni šprljak, odnosno da je to bio »češki« prozor, kakvi su bili i na palasu, a čije smo dijelove nalazili po gradu. Sa sjeverne strane prozorske niše, u zidu je kvadratična niša veličine 51×51 i dubine 39 cm.

Za razliku od prvoga kata, unutrašnjost drugoga kata osvijetljavao je osim zapadnog i prozor u sjevernom zidu, a njegovi ostaci upućuju na zaključak

105 Frankopanska kula, konzola i svodno rebro prizemlja (desno) i prvoga kata (lijevo)

Frankopan Tower, console and vaulting rib of the vaulting in the ground floor (right) and first floor (left)

106 Frankopanska kula, prozor drugoga kata, idejni projekt rekonstrukcije

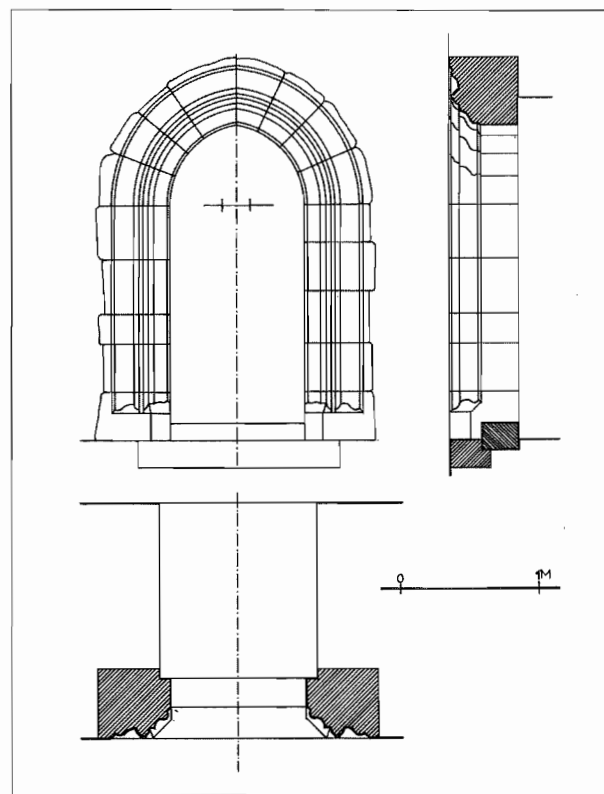
Frankopan Tower, window of the second floor, preliminary plan for reconstruction

da je bio jednakog oblika i veličine kao i zapadni prozor. Prema starijim fotografijama znamo da je s njegove istočne strane bila jednaka niša kao i na zapadnom zidu.

Malo izmaknut od osi južnoga zida nalazio se konzolno istaknuti zahod, od kojega je potpuno očuvana vratna niša široka 77 cm i visoka 222 cm. S istočne strane zahodskih vrata nalazi se niša veličine 57x57 cm i dubine 42 cm. Oblikovanje izvan crte pročelja istaknutog dijela zahoda rekonstruirano je prema sličnim primjerima, a što je olakšavalo i činjenica da postoji vrlo mali broj mogućih rješenja. Istočni zid, unutar kojega se nalazi stubište, nužno je moralo biti izvedeno jednako kao i na prvome katu, a to dijelom potvrđuju neke starije fotografije.

Idejnim se projektom, zbog istih značajki prostora i podloge, predlaže izvedba poda drugoga kata na jednak način kao i na prvome (estrih). Također ni prostor drugoga kata nije bio zagrijavan, jer nije bilo raspoloživoga mjesta ni za kamin ni za peč.

Razumljivo je da smo zbog stupnja oštećenja i načina urušavanja kule, najmanje podataka zatekli na posljednjem, trećem katu. Usprkos tomu, kombinacijom podataka utvrđenih u istraživanju i podataka koje nam

107 Frankopanska kula, ulaz na prvi kat, idejni projekt rekonstrukcije

Frankopan Tower, entry to the first floor, preliminary plan for reconstruction

nude najstarije fotografije, moguće je s visokim postotkom vjerodostojnosti rekonstruirati treći kat.

Prema fotografijama i sačuvanim dijelovima prozorskih niša znamo da su na trećem katu prozori bili u zapadnom i sjevernom zidu. Od zapadnoga prozora ostao je sačuvan manji dio sjevernoga doprozornika s profilacijom kakvu smo utvrdili na zapadnom prozoru drugoga kata. Položaj doprozornika, uz jedino moguću pretpostavku o smještaju prozorskog okna u osi pročelja, odnosno srednjeg polja između lezena, daje i jednaku širinu prozora. Stoga se s potpunom pouzdanošću može zaključiti da su zapadni prozori drugoga i trećega kata bili jednaki oblikovanjem i veličinom. Nema nikakva opravdanja pretpostaviti drukčije rješenje ni za sjeverni prozor.

U postojećim uvjetima nije bilo moguće istražiti donje dijelove prozorske niše zajedno s parapetom prozora, dakle, utvrditi postojanje prozorskih klupa unutar niše ili neke druge moguće pojedinosti. Ipak su s vanjske strane parapeta uočeni tragovi izljeva za vodu, koji upućuju na namjenu prostora trećega kata.

Postojanje prozora na južnome zidu nameće logika prostora najvišega kata i način na koji se urušavao

taj dio kule, pa se stoga predlaže izvedba jednako prozora i na južnome zidu.

Raspored otvora i nepostojanje šupljine stubišta unutar većeg dijela istočnog zida omogućuju njegovo drukčije rješenje. Uz spoj sa sjevernim zidom stubišta su vrata kojima se sa stubišta ulazilo u prostor trećega kata. Moramo zaključiti da se dalje u potkrovlje nastavljalo drvenim ljestvama ili jednostavnijim drvenim stubama unutar prostora trećega kata.

Na Pilarovom crtežu i na najstarijim fotografijama jasno se razabire da je urušavanje kule započelo upravo na jugoistočnom uglu, koji u pravilu ne bi smio biti najizloženiji utjecajima atmosferilija koje u najvećoj mjeri uzrokuju propadanja zidanih struktura. Za ubrzano propadanje jugoistočnoga ugla morao je postojati neki drugi uzrok.

Teško možemo pretpostaviti u tako reprezentativnoj i dobro organiziranoj kuli nepostojanje mogućnosti grijanja u prostorima svih triju katova. Upravo u jugoistočnom kutu trećega kata jedino je mjesto na kojem je mogao biti kamin ili peč. To istodobno otvara mogućnost da je ložište kamina moglo znatnim dijelom ulaziti u dubinu zida, čime je oslabljen spoj zidova, a što je pospješilo ranije urušavanje jugoistočnoga ugla kule. Znamo da su u to doba dimnjake smještali uz vanjske zidove, pa su i šupljina dimnjaka i zalijevanje oborina uz dimnjak tijekom čitavoga trajanja kule, uzrokovalo najprije, i najjače, propadanje upravo ovog dijela kule. S obzirom na postojanje mogućnosti grijanja, a time i kuhanja, što potvrđuje i izljev za vodu, zaključujemo da je na trećem katu bila kuhinja.

Treći je kat imao drveni grednik, a na podu iznad svoda drugoga kata najvjerojatnije je kao i na donjim katovima bio estrih.

Iznad grednika trećega kata bio je visoki nadozid, unutar kojega se na crtežima i fotografijama na sjevernom i zapadnom pročelju jasno uočavaju po tri kvadratična manja otvora.

Visina kule, njezino dominiranje čitavom zapadnom i sjevernom pristupnom stranom, i znatnim dijelom najblažom južnom padinom brijega, nalagala je njezinu uporabu u slučaju potrebe za djelotvorniju obranu, a to donji prostori nisu nudili u većoj mjeri. Zato moramo zaključiti da su otvori posljednjeg, isključivo obrambenog kata kule, bili bolje riješeni od onih u potkrovlju kapele sv. Trojstva.

PREZENTACIJA I MOGUĆNOSTI BUDUĆE UPORABE SOKOLCA

Konzervator Josip Ladović napominje u jednom putnom izvješću iz godine 1952.: »Ukoliko uspije kotaru Brinje i nekim susjednim kotarima izboriti izgradnju nove autostrade Zagreb-Senj, Sokolovac bi predstavljao važnu atraktivnu točku, koja bi se dala koristiti u turističke svrhe«. ¹⁴¹ Tek je trideset godina poslije asfaltirana spomenuta stara Jozefinska cesta ¹⁴², po njoj je tekao, posebice u doba Domovinskog rata, znatan promet, ali je na čitavom tom pravcu izostala izgradnja pratećih sadržaja i osmišljenija turistička ponuda. U tijeku je gradnja autoceste od Zagreba preko Kapele i Brinja do Splita, kojim će se već za tri godine kretati najveći dio prometa prema južnoj Hrvatskoj. Na toj uskoro glavnoj brznoj prometnoj arteriji prema jugu, Sokolac je nedvojbeno najznačajniji spomenik kulture, na njega bi morali prethodno upozoravati uz autocestu postavljeni dobro uočljivi panoji, a na odmoristima i benzinskim crpkama trebale bi se prolaznicima nuditi obavijesti o njemu. Kada ga putnik nakon toga izdaleka ugleda, tako snažnog i izdignutog iznad slikovite prostrane brinjske doline, usprkos uobičajenoj žurbi i brzom kretanju, to bi morao biti dovoljno jak poticaj da nakratko prekine putovanje, skrene s autoceste i razgleda Sokolac. Da bismo to postigli, i pritom nikoga ne razočarali, nego ga obogatili novim doživljajima i spoznajama, moralo bi se mnogo toga učiniti na osmišljeni način, bez ikakvih improvizacija. Prije desetak godina u Crikvenici je osmišljena turistička tura »Frankopanov Vinodol« na čijim bi se iskustvima moglo započeti.

Iz još uvijek postojećih, u visokom stupnju sačuvanih dijelova i najstarijih nacrtava vojnih inženjera, može se, uz manje pretpostavke, zamisliti izgled brinjskoga frankopanskog plemićkog grada, prije nego je pretvoren u vojnu utvrdu (sl. 59). Plemićki je grad zauzimao prostor samo na najvišem dijelu brijega. U razmjerno prostrano dvorište gradske jezgre ulazilo se kroz kvadratičnu kulu prislonjenu uz zapadni obrambeni zid. Već prema prijašnjim spoznajama i posebice nakon provedenih istraživanja možemo zaključiti da kula izvana nije na došljaka

¹⁴¹ Dokumentacija Uprave za zaštitu kulturne baštine.

¹⁴² Gradnju ceste od Senja preko Brinja i Kapele dalje do Karlovca započeo je po nalogu cara Josipa II godine 1776. graditi major Struppi, a dovršena je kroz tri godine, na što podsjeća natpis na obelisku s izvorom vode podignut ispod Modruša. Zbog uočenih nedostataka u polaganju trase ceste temeljito je rekonstruirana između 1833 i 1843.

108 Kapela sv. Trojstva, pogled sa zapada
Chapel of the Holy Trinity, view from the west

djelovala toliko snažno i prijeteći koliko reprezentativno. Ona je bila neobično uspješan spoj snage i reprezentativnosti, njezini su zidovi bili rastvoreni za kulu neuobičajeno velikim prozorima, a zidne su plohe jednako tako za kule plemićkih gradova neuobičajeno raščlanjene lezenama, ožbukane i oslikane kvadrima. I unutrašnjost joj je bila, znamo, jednako reprezentativna.

Nasuprot ulaznoj kuli, kao protuteža, nalazi se snažan volumen dvokatne, centralne dvorske kapele sv. Trojstva (sl. 108), čije zapadno pročelje, s monumentalnim i bogato profiliranim portalom prema pjevalištu, dominira unutrašnjim gradskim prostorom (sl. 109). Sa sjeverne je strane dvorište zatvarao jednako reprezentativni palas, čije je unutar-

nje pročelje, okrenuto jugu, bilo bogato rastvoreno velikim »českim« prozorima. Oslíkana pročelja kule, a moramo pretpostaviti da su na sličan način bila oslikana pročelja kapele i palasa, pojačavala su dojam reprezentativnosti grada, a uz visoke zidove postavljeni drveni trijemovi pojačavali su slikovitost unutrašnjosti grada i ujedno znatno pridonijeli njegovoj sigurnosti. S južne strane, prislonjena uz obrambeni zid nasuprot palasu, vjerojatno je bila gospodarska zgrada, dok je niz drugih zgrada mogao biti smješten i u podgrađu.

Usprkos svojoj fragmentarnosti ulazna stambena kula frankopanskoga plemićkoga grada u Brinju još uvijek ostavlja snažan dojam na posjetitelja. U doba Frankopana njezin volumen dominira čitavim

109 Kapela sv. Trojstva, pogled sa zapada

Chapel of the Holy Trinity, view from the west

arhitektonskim sklopom, ona je glavni akcent, ne samo visinom i oblikovanjem nego i funkcijama koje je u sebi ujedinjavala. Unutar kule su gradska vrata, kroz njih se ulazi u gradsku jezgru, pa je po tome ona ulazna kula. No, prostori njezinih triju katova, u koje se ulazilo kroz visoko smještena vrata na istočnom pročelju, od kojih se uređenjem osobito isticao prvi kat, istodobno su opremljeni za ugodni boravak, pa je time ona ujedno i stambena kula. Konačno, zidovi četvrtoga kata bili su s triju strana rastvoreni otvorima, pa je, ovisno o potrebi, taj kat bio predviđen za obranu, odnosno za stražarnicu, čime je brinjska kula dobila neke značajke utočišne i stražarske kule. Njezina multifunkcionalnost, koja se ogleda u sažimanju svih četiriju mogućih sadržaja srednjovjekovne kule plemićkoga grada, zatim izuzetno oblikovanje i reprezentativnost izdvajaju ovu kulu, kao jednu od najznačajnijih, a nedvojbeno u svojoj tipološkoj skupini kao najznačajniju unutar cjelokupnoga korpusa kula hrvatskih plemićkih gradova.

Danas je naše, kao i europsko konzervatorsko iskustvo opterećeno iskustvom i rezultatima brojnih neprihvatljivih romantičarskih restauracija 19. i početka 20. stoljeća. U isto doba kada se počela uvoditi praksa drastičnog restauriranja spomenika, John

Ruskin je zauzeo suprotno ekstremni stav: »Nema-mo pravo dirati građevine iz prošlih vremena. One nisu naše. One djelomice pripadaju onima koji su ih izgradili, a djelomice svim naraštajima ljudi koji dolaze iza nas...«¹⁴³

Nesto prije (1839.) Montalambert je iznio slično radikalno mišljenje, ocjenjujući da su dva glavna neprijatelja spomenicima – vandali i restauratori.

Hrvatska teorija i praksa zaštite spomenika kulture od svojih se početaka oslanjala i bila usko u vezi s austrijskom. Ivan Kukuljević Sakcinski, prvi konzervator za Hrvatsku i Slavoniju¹⁴⁴, od početka svojega plodonosnoga znanstvenog djelovanja, pokazivao je izuzetno zanimanje za istraživanje povijesnih izvora koji rasvjetljuju prošlost plemićkih gradova a da pritom nije došlo do većeg izražaja njegovo zanimanje za njihovu fizičku zaštitu¹⁴⁵. Ipak, u početku svojega konzervatorskog djelovanja, on u jeku ob-

¹⁴³ John Ruskin, Svjetiljka sjećanja, II, Denis Vokić, Konzervirati ili restaurirati: od dva suprotstavljena koncepta do jedinstvenog, Kolo 1, Zagreb, 2002: 381.

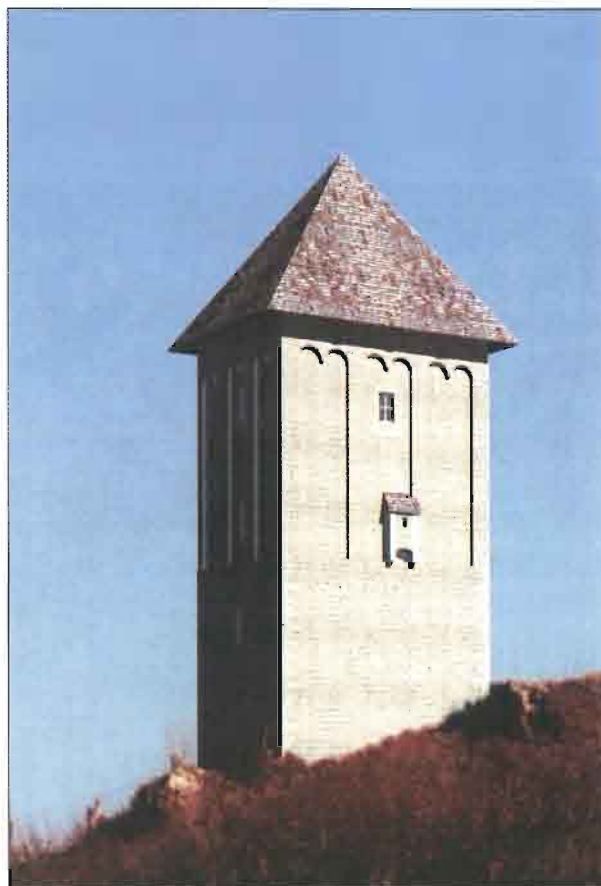
¹⁴⁴ Na prijedlog Centralne komisije na taj ga je položaj imenovao 1. ožujka 1855. austrijski ministar za trgovinu, obrt i javne zgrade. Tu je funkciju Kukuljević obavljao sve do Nagodbe godine 1868.

¹⁴⁵ Među 38 dokumenata iz razdoblja dok Kukuljević obavlja funkciju konzervatora, a koji se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu, samo se u dva spominju plemićki gradovi.

110 Frankopanska kula, pogled sa zapada, kompjutorska vizualizacija (Studio »Kušan«)

Frankopan Tower, view from the west, computer visualisation (the Kušan Studio)

111 Frankopanska kula, pogled s jugozapada, kompjutorska vizualizacija (Studio »Kušan«)

Frankopan Tower, view from the south west, computer visualisation (the Kušan Studio)

nove Trakošćana oduševljeno opisuje sve ono što je do tada grof Janko Drašković učinio i na kraju izražava nadu da će na kraju obnove Trakošćan biti među najzanimljivijim dvorcima u Austriji.¹⁴⁶

Početak 20. stoljeća Gjuro Szabo jasno će se opredijeliti prema fizičkoj zaštiti spomenika kulture, posebice prema ruševinama plemićkih gradova. Szabo se čak suprotstavlja fizičkom istraživanju plemićkih gradova, što mu je moglo olakšati sagledavanje njihovih temeljnih značajki, i time donošenje ispravnijih zaključaka. Njegov tvrdi stav da »je prva i jedina zadaća: ne diraj u ruševine, ne dozidavaj tamo ništa bez skrajne nužde, ne poljepšavaj nešto, što je lijepo baš po svojoj trošnosti. Ako što hoćeš da učiniš, uzdrži ono što si našao, a to je dosta«,¹⁴⁷ odredit će odnos i prema radovima na Starom gradu u Samoboru, što je bio općenito prvi pokušaj da se u okviru onodobnih mogućnosti istraži i sanira jedan plemićki grad u Hrvatskoj.

Pod dojmom rezultata restauratorskog romantizma i onoga što se dogodilo najprije s Trsatom, Dubovcem i Trakošćanom, a potom Erdutom i Bosiljevom,

Szabo je beskompromisan u svojem uvjerenju da su »...prošla vremena kad su pomišljali na tobožnje obnove tih gradova: njihovo je vrijeme prošlo, mi ne razabiremo više jasno glasova iz onih dana, pa znamo, da nikad više ne možemo oživjeti djelom naših ruku nešto, što je za uvijek domrlo«. ¹⁴⁸ Takav

Dopisom od 16. srpnja 1857. Kukuljević upoznaje Visoku K. k. generalnu komandu u Zagrebu o lošem stanju Modruša, Udbine, Zrina, Slunja, Tounja, Blagaja, Brinja. U drugom dopisu, na temelju Kukuljevićeva zahtjeva, C. kr. hrv. Slav. Namjesništvo zahtijeva od svih županijskih poglavara da spriječe razaranje starih građevina i ruševina, a posebno se upozorava Varaždinska županija na ruševine Kalnika. Draginja Jurman Karaman, Ivan Kukuljević Sakcinski..., 156.

¹⁴⁶ »Prema nacrtu koji je izveden u Grazu, plemeniti grof daje obnoviti stari dvorac u umjetničkom smislu iz ruševine u prvotni stil; prozori su šiljato završeni, ulazi s prekrasnim ukrasima, jaki tornjevi i kruništa, obodni zidovi s puškarnicama, stražarnice i diživi most, prekrasna viteška dvorana ukrašena sa srednjovjekovnom opremom i slikama, prekrasno postavljene stropovi u sobama, sobnim vratima sa srednjovjekovnim okovima, jednom riječju sve u ovom obnovljenom dvorcu vraća nekog u lijepo staro viteško vrijeme, a posjetitelj ima samo jednu jedinu i istu želju s obnoviteljem dvorca, da se isti nakon dugogodišnjeg rada prikaže u svom prvobitnom izgledu, kako bi se mogao što prije pribrojiti među najzanimljivije dvorce austrijske države.« I. Kukuljević Sakcinski, Bericht über einige Baudenkmale Croatiens, Mitteilungen der Central-Commission, Wien, 1856: 237.

¹⁴⁷ Gj. Szabo, Izvještaj u g. 1912. i 1913: 318.

¹⁴⁸ Gjuro Szabo, Razvaline Medvedgrada, Savremenik 1, Zagreb, 1914: 55.

112 Frankopanska kula i kapela sv. Trojstva, pogled s juga, kompjutorska vizualizacija (Studio »Kušan«)

Frankopan Tower and Chapel of the Holy Trinity, view from the south, computer visualisation (the Kušan Studio)

113 Frankopanska kula i kapela sv. Trojstva, pogled s istoka, kompjutorska vizualizacija (Studio »Kušan«)

Frankopan Tower and Chapel of the Holy Trinity, view from the east, computer visualisation (the Kušan Studio)

je njegov stav sukladan načelima »biološke« zaštite spomenika kulture, dakle, njihova čuvanja i održavanja u cjelokupnom rastu i nestajanju.¹⁴⁹

Izravna je posljedica takvog Szabova odnosa opstruiranje prvih radova na Samoboru, odnosno pomajkanje bilo kakve želje da se u pozitivnom smjeru kanalizira tadašnji silni entuzijazam manje grupe ljubitelja samoborskoga ruševnog Starog grada, udruženih u društvo »Šišmiš«¹⁵⁰. Isto tako nema dvojbe da je on znatno utjecao i na Stahuljakov odnos tijekom započelih i nikada dovršenih radova na Samoboru¹⁵¹ i Susedgradu¹⁵².

Rezultati »restauratorskog romantizma« u 19. stoljeću usmjerili su zaštitu spomenika kulture u prvoj

¹⁴⁹ »Kod ruševina treba osobito paziti da se ne razara ruševina svojstven čar. Značaj je to graditeljskog djela koje je palo žrtvom vremena, a koje tvori slikovitost u pejzažu. Izgrađena ruševina nije više ruševina, nego nova, uglavnom osrednja građevina.« Max Dvoržak, Katekizam zaštite spomenika, Pogledi, Split, 1988, 3-4: 808.

¹⁵⁰ Drago Miletić, Samoborski stari grad, Samobor, 2001: 28.

¹⁵¹ Drago Miletić, Samoborski..., 48.

¹⁵² Drago Miletić, Plemićki grad Susedgrad, Kaj, 5-6, Zagreb, 1998: 71.

polovici 20. st. prema drugoj krajnosti, u potpunu pasivnost »biološkog«, katkada jednako tako krajnje rigoroznog načela. Dovoljno je prisjetiti se izgleda nekih naših plemićkih gradova koje nam je zabilježila Standlova fotografska kamera, i usporediti ga s njihovim današnjim stanjem pa da »biološki« pristup za plemićke gradove ocijenimo podjednako štetnim kao i prethodni »restauratorski romantizam«.

Sve kasnije teorije i međunarodne konvencije, nastojale su izbjeći takve ili slične ekstremne stavove, nakon čega u pojedinim sredinama imamo različite pristupe obnovi spomenika. Te različitosti nisu samo odraz nekih novih neželjenih događaja (ratnih razaranja), nego su odraz različitoga spleta okolnosti koji utječe na izbor pristupa konzervatorsko-restauratorskim postupcima.

Usprkos brojnosti plemićkih gradova u kontinentalnom dijelu Hrvatske, danas je očuvano vrlo malo njihovih kula. Većinom im više nema traga, znatan je broj samo fragmentarno očuvan, ima ih nekoliko koje su znatno pregrađene, a zanemarivom

114 Frankopanska kula, presjek sjever-jug, pogled prema jugoistoku, kompjutorska vizualizacija (Studio »Kušan«)
Frankopan Tower, north-south section, view to the south east, computer visualisation (the Kušan Studio)

115 Frankopanska kula, presjek sjever-jug, pogled prema sjeveroistoku, kompjutorska vizualizacija (Studio »Kušan«)
Frankopan Tower, north-south section, view to the north east, computer visualisation (the Kušan Studio)

su broju kula znatnije sačuvani svi njihovi najvažniji dijelovi. Zapravo, od ovih posljednjih to je jedino valpovačka okrugla, izvana snažna i iznutra izrazito reprezentativna kasnosrednjovjekovna utočišna kula. S obzirom na suvremenu konzervatorsku teoriju i praksu, mogućnost stalnog njegovanja ruševina i edukacijske potrebe, taj je podatak potrebno

osobito istaknuti, jer je ključan u razmatranju mogućnosti pristupa sanaciji i prezentaciji ostataka ili rekonstrukciji brinjske kule. Svjesni smo da bi npr. u Češkoj, Njemačkoj ili u Engleskoj, gdje postoje brojne kule u visokom stupnju očuvanosti svih struktura i dijelova, pristup u sličnom slučaju bio, razumljivo, i nužno drukčiji nego u nas, gdje se njihov

116 Frankopanska kula, presjek sjever-jug, pogled prema zapadu, kompjutorska vizualizacija (Studio »Kušan«)
Frankopan Tower, north-south section, view to the west, computer visualisation (the Kušan Studio)

broj svodi gotovo na jednu kulu. Postojanje samo jedne, u cjelini i u pojedinostima visoko očuvane kule u kontinentalnom dijelu Hrvatske, znatno nam olakšava odluku o potrebi rekonstrukcije brinjske kule, napose s obzirom na važnost Frankopana u našoj prošlosti, mogućnost očuvanja i prezentacije postojećih njezinih ostataka, nužne edukacijske po-

117 Frankopanska kula, presjek sjever-jug, pogled prema istoku, kompjutorska vizualizacija (Studio »Kušan«)
Frankopan Tower, north-south section, view to the east, computer visualisation (the Kušan Studio)

trebe, ali i na činjenicu da među kulama postoji velika tipološka, vremenska i stilaska raznolikost, unutar koje je brinjska kula jedinstvena.

Istraživanje još uvijek vrlo dojmljivih ruševnih ostataka frankopanske kule i produbljivanje naših spoznaja o njoj podacima koje nam pružaju arhivski izvori i najstarije fotografije, dali su dovoljno eleme-

nata za pouzdanu i cjelovitu rekonstrukciju nedvojbeno najljepše i najreprezentativnije frankopanske kule, i uz onu valpovačku, i donekle varaždinsku, najreprezentativnije kule na čitavom području kontinentalnoga dijela Hrvatske. Završetkom radova na kapeli sv. Trojstva, i potom rekonstrukcijom frankopanske kule, bila bi obnovljena dva od četiriju osnovnih dijelova arhitektonskoga sklopa najstarije frankopanske faze. Znamo da ne postoje relevantni podaci za cjelovitu, pa čak ni djelomičnu obnovu obrambenog zida, a napose ne postoji mogućnost rekonstrukcije palasa s pomoćnim zgradama.

Vraćanjem razine dvorišta na izvornu razinu, što je nužno i zbog odnosa prema postojećem ulazu u superstrukciju kapele sv. Trojstva i zbog puškarnice unutar njezinih izvornih vrata, pojavit će se u prostoru frankopanske jezgre donji dijelovi zida palasa. Istodobno to znači da će buduća komunikacija s frankopanskom jezgrom položaja nužno morati ponovno ići starim putem – kroz ulaznu kulu, čime će čitava gradska jezgra posjetitelju postati znatno razumljivija, a boljim poznavateljima jedino ispravna.

Unutar mlađega sloja Sokolca, koji pripada krajiškoj utvrdi, moguće je i posve opravdano rekonstruirati jedino zapadno pročelje ulazne kule koje je srušeno u Drugom svjetskom ratu, čime bi se konstrukcijski stabilizirali njezini preostali zidovi¹⁵³. Sjeverna je polukula pred završetkom sanacije i prezentacije, dok je obrambeni zid s ostalim polukulama i južni bastion dopušteno samo konzervirati.¹⁵⁴ Dakle, najveću pozornost i uvijek oskudnu raspoloživu količinu novca za radove potrebno je usmjeriti na frankopanske građevinske strukture, a sjeverni zaravanak brijega i okolne padine, prezentirati samo zatravnjene, bez ikakvih većih zahvata i bez popratnih sadržaja smještenih unutar grada i utvrde. Ugostiteljska ponuda već postoji podno grada, ni stotinjak metara od ulaza nalaze se hotel i nekoliko kafića, unutar kojih su nužni sanitarni prostori. Nikakav se ugostiteljski objekt ne bi smjelo smještati unutar prostora jezgre frankopanskoga plemićkoga grada ili kasnije proširene vojne utvrde. Tu nema mjesta stablima, još manje pretencioznoj parkovnoj arhitekturi, pa položaju treba vratiti izvorni izgled kakav su zabilježile najstarije fotografije. Obnovljena i primjereno prezentirana kapela sv. Trojstva, kao primjer izuzetno vrijednoga hrvatskoga gotičkoga sakralnog graditeljstva, s dva visokovrijedna maniristička oltara kojima je opremljen njezin mali, ali arhitektonskim pojedinostima bogat

prostor i unutar kojih su uklopljene frankopanske kasnogotičke skulpture Madone s djetetom i Pietà, nedvojbeno će biti izuzetno privlačna za sve prolaznike kroz Brinje, ali ne samo za njih.

Rekonstruirana frankopanska kula (sl. 105-111) zajedno s kapelom sv. Trojstva najbolje bi predočila snagu knezova Krčkih, ne samo vojnu i političku, ili pak gospodarsku, nego prije svega kulturnu, koja ih stavlja uz bok drugih uglednih i moćnih onodobnih europskih plemićkih obitelji. Istodobno bi ova kula, uz valpovačku, bila jedina u kontinentalnom dijelu Hrvatske koja bi posjetiteljima predočavala najkarakterističniji srednjovjekovni profani građevini oblik, znak i simbol čitavoga europskog srednjovjekovlja, a u konkretnom brinjskom primjeru i njegov najviši domet.

Unutrašnjost rekonstruirane kule, zajedno s donjim prostorom kapele, prikladni su za smještaj muzeološki primjereno postavljene izložbe sa suvremenim pomagalicama, kojom bi se posjetiteljima pružila kvalitetna informacija o Frankopanima i frankopanskom segmentu naše kulturne baštine, potom o Brinju i našem doprinosu obrani Europe od Turaka, pri čemu bi se na najbolji način posjetiteljima prezentiralo jedno od najznačajnijih razdoblja hrvatske prošlosti i umjetnosti. Konceptiju stalne izložbe, daljnju brigu o gradu, kao i o budućim sličnim željenim ostvarenjima u drugim krajevima zemlje, morala bi osmisliti i voditi jedna ustanova. Za sada se čini da bi najprimjereniji za tu ulogu bio Hrvatski povijesni muzej.

O ostalim mogućim popratnim sadržajima smještenima, ne unutar Sokolca, nego podno njega, u mjestu, brigu treba prepustiti Brinjacima. Bilo kakve želje da se novi sadržaji ili njihovi dijelovi smjeste unutar Sokolca treba u začetku odlučno spriječiti. Usprkos našem protivljenju neki su se već izvedeni radovi pokazali nepotrebnima uz trošenje ionako oskudne zaštitarske kune, pa se preko sličnih radnji ne bi smjelo više olako prelaziti. Sokolac mora ostati znatnim dijelom ruševina, ali kultivirana ruševina sa stalnom brigom i održavanjem, unutar koje će se uzdizati jedino kapela i rekonstruirana kula, dva, nadajmo se, primjereno građevinski sanirana i prezentirana spomenika kulture, koji su istodobno svaki u svojoj vrsti i najviši domet našega srednjovjekovnoga graditeljstva.

S obzirom na postojeća iskustva, mora se na kraju postaviti pitanje o realnim mogućnostima kontinuiranoga financijskoga praćenja predloženog progra-

ma, a u iznosima koji bi opravdali pokretanje radova i njihovo obavljanje dinamikom koja bi ih učinila gospodarski prihvatljivim. Mogućnosti uvijek postoje, uz uvjet da postoji razumijevanje problema. Prema dosadašnjoj praksi znamo da je izostalo razumijevanje o potrebi istraživanja, zaštite i prezentacije plemićkih gradova. Na studiju povijesti, povijesti umjetnosti i arheologije ne postoje kolegiji o plemićkim gradovima, a prava je rijetkost kada ih netko spomene. O našem odnosu prema plemićkim gradovima svatko se lako može uvjeriti listajući noviju literaturu, pa Szabovi *Srednjovječni gradovi* otprilike osamdeset godina i dalje ostaju jedini njihov pregled. Izvode se revizije revizija arheoloških istraživanja npr. nekih predromaničkih crkvice, a istodobno su malo koje ruševine plemićkih gradova arheološki istražene, nijedne nisu u cijelosti konzervirane, a to nužno znači da danas u Hrvatskoj nemamo prezentirane ruševine nijednoga plemićkoga grada. Svakim danom pred našim očima sve brže nestaju njihovi ruševni zidovi, svakim novim posjetom vidimo da je njihovog zida manje, pukotina, praznina i gruhe sve više. Nedvojbeno, i dalje nismo svje-

sni značenja plemićkih gradova koje je Kukuljević prije više od stotinu godina slikovito sažeo u nekoliko rečenica navedenih na početku teksta.

Nekoliko je puta predloženo da se utvrdi program istraživanja i konzervatorsko-restauratorskih radova za prvih desetak plemićkih gradova, među koje bi morao biti uvršten i brinjski Sokolac, a koji bi kao *jedinstven program od kapitalnog nacionalnog kulturnog interesa zasebnim sredstvima sustavno financirao Sabor Republike Hrvatske*. Dopršetkom radova na nekom od prvih deset plemićkih gradova, u program bi odmah morao biti uvršten sljedeći grad prema unaprijed određenom redoslijedu temeljenom na trima kriterijima: arhitektonskim vrijednostima njegovih struktura, njegovoj važnosti u hrvatskoj prošlosti i stupnju ugroženosti preostalih struktura. Dakle, trebao bi se primijeniti sličan model otprilike tri desetljeća, zahvaljujući kojem su sagrađena četiri kapitalna objekta u kulturi. Jedino bi takav način omogućio dostatna i redovita sredstva za zahtjevnije radove na plemićkim gradovima i time za očuvanje iduće naraštaje njihovih brojnih ruševina, u kojima »leže tragovi naše prošlosti«.

Summary

SOKOLAC – THE FRANKOPAN BURG IN BRINJE

Since the incursions of the Tartars at the end of the first half of the 13th century, then the Turkish conquests and their presence in the area from the second half of the 15th century to the end of the 17th, and the particularly severe destruction of the wars during the 20th century, architectural monuments have been very unevenly distributed in the inland part of Croatia. In the area of the old medieval countries of Lika, Buzano, Gacka and Krava, because of the events mentioned, they have been the least numerous. However, in spite of all this, in terms of degree of preservation and the exceptionally high artist values, within medieval architecture in Croatia the Chapel of the Holy Trinity at Sokolac stands out. The name Sokolac, which is what we today call the Frankopan burg in Brinje, is certainly of a recent date, and cannot be met in the older historical documents, but only from the middle of the first part of the 19th century, since when it has been in constant use in the vernacular and in scholarly literature.

Brinje is mentioned in historical documents for the first time in 1343, when Bartol VIII, wrote twice to the Doge from Birnje, and it must be concluded that by that time already the princes of Krk must have had one of their residences at Sokolac. By the end of the 14th century came several other events that the documents record and that mention Brinje. In 1405 the prince of Krk Nikola IV became engaged to the palatine and Croatian governor Nikola Gorjanski's sister Dorotea. In 1412 the princes of Krk put up King Sigismund at Brinje for several days. According to their alleged relationship with the Roman Frangipan family, in 1430 the Pope confirmed their new family name and new coat of arms, and it is from this time that the princes of Krk are named the Frankopans. Their burg was gradually built up and added on to until it became a grand seat. When at the beginning of the 16th century the Turks were menacing their broad estates, the Frankopans were aware that they could not defend Brinje and its surrounds from the powerful Turkish pressure by themselves. For this reason Vuk Frankopan assigned Brinje to the emperor for safekeeping, and after 1536 there was a constant Borderer military garrison in Brinje, which gradually adapted the burg to the needs and requirements of an anti-Turkish fortress. The army left Sokolac only in the 1830s, after which the in-

habitants pulled down the fort. The sequence of the decay of Sokolac and how it was turned into a ruin is best recorded by a series of photos taken after 1869. Then the palace and the defence walls were completely demolished, in 1901 the eastern façade of the Frankopan entrance tower collapsed, and in 1956 part of the northern façade.

In 1917 an earthquake inflicted considerable damage on the Chapel of the Holy Trinity, soon to be followed by incompetent restoration. These wrongly executed works and poor maintenance led to the collapse of a good deal of the main façade in 1963. With scanty and irregular resources, works on a thorough repair of the construction of the chapel and its total reconstruction were started, and the works are still not complete. The western façade has been reconstructed, the rest of the facades repaired, a new roof has been put on, covered with larch shingles, and it has been protected with a lightning conductor. Within the interior of the chapel, both Mannerist altars and the seriously damaged vaults were removed. Works on the renovation of the altars are almost complete; the vaulting in the sanctuary and the side chapel is almost reconstructed, and is being reconstructed in the nave. In the substructure of the chapel, the ribs have been added to, for they were almost entirely missing, and the stone frames of the window have been renovated.

The partially carried out archaeological and the complete conservation and restoration researches have supplemented our idea about the medieval Frankopan and modern period Border layer of Sokolac, and enabled the making of an outline plan for the reconstruction of the Frankopan entrance tower.

The princes of Krk erected the Brinje burg (500 m a.s.l.) on a 30 or so metre high rocky eminence rising above Brinjsko polje, along which the main road from Senj via Gvozd and Modrus goes off into the interior. Sokolac is approached by a steeper north west side of the hill, from the actually centre of the village (470 m a.s.l.) or in a rather more circuitous way, but the much more moderately sloping southern slope. Two layers of construction can clearly be distinguished – the older, medieval or Frankopan layer, and the younger, modern and Borderer layer.

The core of the Frankopan aristocratic burg occupies the highest point of the site; it is about 52×32 m in size, and was entered through a western four-storey tower. Opposite the tower, on the eastern side, rose the three-storey Chapel of the Holy Trinity. Between them stretched a two-storey palace along the whole northern side of the court. Later radical works in the period of the Military Border completely transformed the southern side of the core of the position. Alongside the southern defensive wall we will have to suppose the existence of major auxiliary buildings with all the rooms and contents that must have existed within the city nucleus. In the north east corner of the uneven courtyard there was a cistern. The suburb stretched from the northern side along a gently sloping open flat area, which for understandable reasons was from the beginning guarded by a palisade or a small stone wall.

One entered into the central art of the burg through the entrance tower, which had a square ground plan, put up on the steep western slope of the hill. As well as the ground floor, the tower had three floors meant for residence, and the fourth was given over to defence. The investigation carried out has made possible an understanding of all the features of the tower and a plan of a preliminary project for the reconstruction of it.

Outer façades of the tower were formed more lavishly than the internal, eastern façade. The lower part of the external facades, at the height of the ground floor and first floor, was built of roughly carved, regularly layered limestone, and the corners were reinforced with accurately carved blocks of limestone and travertine. The upper part of the external façades of the tower, equivalent to the second, third and fourth floor, was built with regularly sawn blocks of travertine and broken up with four lesenes, which at the top were linked by double, semicircular blind arches. The façades were stuccoed with a thin layer of stucco, and on the whitewashed, well-smoothed surface of the plaster, blocks were painted in grey paint, of more or less the same size and grid as the actual blocks of travertine that the façade was built of.

Less attention was devoted to the interior, courtyard façade of the tower. From the photographs and one oil painting we know that the internal eastern façade, which fell in during 1901, was not formed in the same way as the outer façade. It is simpler, flatter, not broken up by the lesenes, only plastered, but we have to conclude that it was also painted with blocks, which would have after all reduced the difference from the front façades.

The facades were opened up with different apertures. In the north and west façade there were lar-

ge windows made in the axis of the façade and we have all the necessary information regarding them. In the southern façade, at the height of the second floor, within the whole thickness of the wall, there is a well-preserved niche, which belonged to the lavatory protruding outwards on consoles.

It was more complex to define the collapsed courtyard façade. The vaulting of the area of the ground floor, first and second floor, made only one solution possible for vertical communication – the location of the stairwell within the thickness of the eastern wall, as confirmed by the description of the historian Laszowski. In some photographs one can easily make out the niches of the doors onto the staircase on the first and second floor. The disposition of the flights of stairs limited the possibility of opening up the eastern façade with windows. Several photographs, then an oil painting from the Senj City Museum, which shows the most interesting eastern façade of the tower before it fell in, and one drawing after a photograph which the historian Laszowski happened up on in Brinje have made possible, we believe, a successful preliminary reconstruction of the tower. A richly shaped stone block that was found in the excavation of the tower belonged to the pointed arch of the lintel of the external stairway door, through which one entered from the wooden porch of the palace to the first floor of the tower.

The entrance to the ground floor of the tower, 555 × 530 cm in size, arched with cross-barrel vaulting, was through a door in the northern façade, which was closed with a wooden door and a wrought iron portcullis, while onto the courtyard there was just a broad semi-circularly arched passage. One entered the first floor, covered with a six-part cross-ribbed vault, and lit by a large window in the western wall, across a wooden porch from the upper storey of the palace. The second floor had cross-barrel vaulting over it, and was lit by large windows in the northern and western walls. The third floor had a wooden beam ceiling and windows in the north, south and west walls, and the drain for water and some traces of a hearth show that there was a kitchen here.

The palace, 20.70×6.70 m, is preserved only in its foundations; however there are many parts of finely moulded stone frames for its windows and doors.

As counterweight to the powerful entrance tower, the three storey Chapel of the Holy Trinity rose on the opposite side of the courtyard. It is located on the steep eastern slope of the hill, so that the ground floor, often erroneously termed a crypt, is actually the substructure of the burg chapel on the

first floor. Although in ground plan it has two equal arms that meet at a right angle, typologically, the chapel is a central three-storey building. The third level of the chapel is a high attic with a series of quadrangular openings that, with some limitations, could serve for defensive purposes. The outer façades were built of layers of roughly carved large stones, between which stone chips, while the internal façade, facing the court, has a much smaller stone structure in the walls. Research has shown that the chapel is built onto an older defensive wall, within which doors to all three levels of the chapel have been cut through.

The entrance into the central room of the substructure, 6.60 m high, constructed on the base of an octagon, went down roughly made stone stairs. On the east and south sides, the central space was linked with very narrow and high openings arched with pointed arches, built of carefully carved but not moulded blocks of stone. All three rooms of the substructure have central cross-barrel vaults. In the keystone of the southern vault is the coat of arms of the princes of Krk. The substructure was never paved, nor were the walls or vaults ever plastered, which shows that it was never thought of as a crypt or as a lower chapel, as was earlier thought, but only a part of the building, to deal with the great difference in levels, with of course this kind of quality space being able to be used for various purposes as required.

On the first floor, at the height of the chapel, the corners of the façade are emphasised with slender pentagonal moulding. Once upon a time the entry into the nave was up wooden stairs from the courtyard, and via the wooden porch that led from the first floor of the palace one could get into the choir. The ground plan of the chapel echoes the ground plan of the substructure. The central space is the nave, 8.60 m high, light by a mullioned window in the northern wall, also constructed on an octagonal base, through which the western part with the space of the choir was adjusted to the way defensive wall of the burg's nucleus went, for against this the chapel was leaning. The eastern and southern wall of the nave are opened up with richly moulded triumphal arches, which link the nave with the equally high spaces of the sanctuary and the chapel dedicated to the BVM of the Seven Sorrows, which went on from the nave on the southern side. The sanctuary, with its irregular hexagonal form in the ground plan, is lit in the south eastern wall by a very high and slender two-light window with fish bladders in a mesh, while in the southern wall is a two part sedile with an opulently moulded stone

framework. The Chapel of the BVM of the Seven Sorrows, somewhat larger than the sanctuary, of an irregularly pentagonal ground plan, is lit by a single-light window on the eastern side and a two-light window on the south-west wall.

There are two fields of vaulting in the nave; a cross-barrel vaulting above the choir is continued by a radial six-part rib vault. The key stone of the cross-barrel vault above the choir bears the coat of arms of the Gorjanskis, and in the central one, it is assumed was the coat of arms of the princes of Krk. The choir, built of regular stone blocks and put on a very shallow segmented vault, had a massive stone screen on the front broken up with seven rectangular fields.

The sanctuary is vaulted with six-part vaulting, while in the Chapel of St Mary, a five part vault goes on from the cross barrel vaulting with yet another coat of arms of the Gorjanskis.

The Chapel of St Mary was once linked with the sacristy, which was knocked down in World War II. It was raised high above the ground, and occupied a little trapezoid space in the pocket formed by the defensive wall and the southern wall of the Chapel of St Mary.

After the Frankopan burg was turned into an anti-Turk fort, the courtyard was partitioned with a high wall, the original axes of the three doors were blocked and it was necessary to wall up the doors of all three levels of the chapel and open three new entrances somewhat to the north. We know little of the internal arrangement of the chapel in the Frankopan times. In the sanctuary and in the southern chapel the original altar slabs with opulent moulding are preserved. In front of the altar are steps placed there at the same time as the recent stone floor (1663), while the original was of screed. Sculptures that undoubtedly belong to the Frankopan inventory are incorporated in the 17th century altars: a sculpture of the Madonna and Child are on the altar of the Holy Trinity in the sanctuary, and there is a Pieta on the altar of the Sorrowful Madonna in the side chapel, both of them from the time round about 1420.

The restoration of the chapel and the altars is almost completed, and works and the presentation of the remaining part of Sokolac are still to come. The tower is typologically unique in the whole of Croatia, and the reconstruction of it is suggested. With the reconstructed of the tower, the original communications with the heart of the Frankopan burg would be renewed, and a space within which a small museum display might be established would be obtained.